

**De strijd voor de stadsvernieuwing
in het Oude Westen 1970 - 1980**

DE STRIJD VOOR DE STADSVERNIEUWING IN HET OUDE WESTEN 1970-1980.

Door John van de Meulen.

Voorwoord.

In 1990 bestond de Aktiegroep Het Oude Westen twintig jaar. Vele activiteiten en festiviteiten werden tijdens dat jaar georganiseerd om deze heuglijke verjaardag te vieren. Tevens wilde de Aktiegroep haar geschiedenis van de afgelopen twintig jaar op wetenschappelijk niveau laten vastleggen. Dat onderzoek dat beperkt moest worden tot de periode 1970-1980, werd pas in 1991 definitief afgerond.

Voor de auteur was dit onderzoek tevens eindschrift voor zijn studie maatschappij geschiedenis aan de Erasmus universiteit Rotterdam. Voor de totstandkoming van dit werk kwam echter meer om de hoek kijken dan onderzoek en schrijfwerk. Begeleiding, steun, technische hulp, lay-out werk en dergelijke zijn niet te onderschatten zaken. Onze dank daarvoor gaat uit naar Bert Altena, Jan v.d. Noort, Hennie van Veelo en Mienieke Zwenne en Paul Claessens.

Wij hopen dat de lezers veel herkenbaars zullen tegenkomen.

Iris van Schaik,

Sjaan Schaap,

Han Snaaijer,

John van der Meulen.

INHOUDSOPGAVE

1. Inleiding	1	-	4
2. Theorieën over actiegroepen en politieke participatie	5	-	22
3. De periode 1945 - 1970: Rotterdam en de saneringsproblematiek	23	-	31
4. De periode 1970 - 1974: De strijd om de stadsvernieuwing	32	-	49
5. De omslag in het gemeentebestuur 1973 - 1974	50	-	65
6. De periode 1975 - 1980: Uitvoering van het nieuwe beleid	66	-	86
7. Samenvatting	87	-	92
 Bijlage	 93		
 Noten	 94	-	106
Literatuuropgave	107	-	110

1. INLEIDING

1.1. achtergronden

Stadsvernieuwing is het modewoord voor beleidsvoerders in de grote steden in de jaren zeventig en tachtig geworden. Voordat dit doordrong bij politici en ambtenaren was er heel wat gebeurd, aangezien men in beleidskringen in het begin van de jaren zeventig geheel andere ideeën had, die kunnen worden samengevat met de term 'sanering' of met 'reconstructie'. Woorden die bij de bewoners in de oudere wijken van de grote steden beelden opriepen van bulldozers die de buurt zouden platwalsen, waarna gedwongen verhuizing van de bewoners naar een andere 'vreemde' wijk of buurt moest volgen. Afbraak en kaalslag van buurten dienden plaats te vinden ten dienste van de economische groei.

Tegen deze vorm van saneren groeide verzet van de wijkbewoners, veelal onder leiding van een bewonersorganisatie of een buurtactiegroep. In Rotterdam werd in 1969 een saneringsnota door de gemeenteraad aangenomen, waarin het spookbeeld van het platmaken van de wijk voor veel bewoners zeer dichtbij kwam. Vanaf 1970 ontstonden daardoor in diverse wijken als 'het Oude Noorden', 'Afrikaanderwijk' en 'het Oude Westen' actiegroepen. Zij organiseerden het buurtprotest tegen de schandelijke situatie waarin de bewoners moesten leven: in versleten woningen in verkrotte en verpauperde wijken. Zij eisten verbetering van de woon- en leefomstandigheden in de oude wijken en wezen de inhoud van de saneringsnota van '69, die zij zagen als sloopnota, af. Voor 1970 was er in het gemeentebestuur geen geld voor saneren en het is opvallend hoeveel andere plannen werden bedacht, waardoor het saneringsbeleid slechts uit nota's bleef bestaan. Eerst was het de prioriteit van de wederopbouw van de haven, later van de investering in nieuwe industriële gebieden: Botlek, Europoort, Maasvlakte. Vervolgens werd het de bestedingsbeperking en tenslotte de nog steeds aanwezige woningnood: geen huizen afbreken als er nog woningen te kort zijn.

De Actiegroep Het Oude Westen, die in februari 1970 als voorlopige actiegroep werd opgericht, beschikte naast haar kritiek op het gevoerde gemeentebestuur al snel over een sterk wapen, namelijk een eigen 'Reconstructieplan' voor woning- en wijkverbetering in het Oude Westen. Dit plan stond voor de wijkbewoners en de Actiegroep model, toen in 1975 in Rotterdam het Stadsvernieuwingsbeleid van start ging.

'Stadsvernieuwing', 'sanering', 'reconstructie': termen die hun eigen betekenis hadden en waarover soms grote spraakverwarring is geweest. In beleidskringen omschreef men sanering als 'het verbeteren van een wijk of een gedeelte ervan, vooral met het oog op de volkshuisvesting'. Reconstructie richtte zich op 'totale vernieuwing van een wijk op grond van andere factoren dan de volkshuisvesting alleen'(1).

In de oude wijken en bij de actiegroepen daarentegen zag men sanering als een (door het gemeentebestuur geleid) proces, waarin sloop en nieuwbouw in het kader stonden van centrumuitbreiding voor kantorenbouw en het aanleggen van grote verkeerswegen; bij reconstructie had men juist de vernieuwing en verbetering van woningen en/of wijk voor ogen. De spraakverwarring verdween

toen na 1970 in Rotterdam de termen sanering en reconstructie vervangen werden door het woord 'stadsvernieuwing'. Pas toen het gemeentebestuur van Rotterdam 'om' was en wethouder Van der Ploeg met de uitvoering ervan begon, kreeg de stadsvernieuwing inhoud.

Bij stadsvernieuwing ging (en gaat) het niet meer primair om kaalslag van een buurt of een wijk ten gunste van 'de stad als geheel', maar om het vernieuwen van de stad, de wijken en buurten en de woningen(2). Uitgangspunt was daarbij niet in eerste instantie kaalslag en nieuwbouw, maar vooral vernieuwbouw (of renovatie). Maar stadsvernieuwing was niet alleen het vernieuwen of verbeteren van woningen, het was een allesomvattend sociaal-economisch proces waarin oude wijken in de stad voorrang kregen en aandacht was voor de laagstbetaalden. Tevens ging het om het scheppen van voorzieningen voor onderwijs, medische, sociaal-culturele en recreatieve doeleinden voor leefbare stadswijken met een toekomst.

In deze studie zal de strijd van de Aktiegroep Het Oude Westen voor de woning- en wijkverbetering en later voor de stadsvernieuwing en het proces van de omslag in de gemeentepolitiek van Rotterdam centraal staan.

1.2. Probleemstelling

Nadat in 1975 door het nieuwe college van B&W de stadsvernieuwing onder leiding van wethouder Van der Ploeg was gestart, bleef de Aktiegroep doorgaan met haar strijd voor inspraak van de bewoners en voor het realiseren van de eigen invulling van de stadsvernieuwing. In eerste instantie wilde men dat bereiken met Van der Ploeg, maar het wapen van de actie werd voorlopig niet opgeborgen. In de uitvoeringsfase bleken nog heel wat drempels en hobbels genomen te moeten worden.

Twintig jaar na haar oprichting zijn de Aktiegroep en de buurtbewoners in de eindfase van de stadsvernieuwing beland, de laatste projecten worden afgesloten. Tevens viert de Aktiegroep haar twintig jarig bestaan. Onderdeel van de viering bestaat uit het laten opstellen van de ontstaansgeschiedenis van de Aktiegroep.

Deze scriptie heeft onder andere dat doel: de beschrijving van de geschiedenis van de Aktiegroep in haar strijd voor de stadsvernieuwing in de wijk het Oude Westen gedurende de jaren 1970-1980. Dit betekent dat de stadsvernieuwing in Rotterdam wel eens sterk vanuit het gezichtspunt van de Aktiegroep wordt beschreven. Het gaat om vragen als, hoe de Aktiegroep dacht over de reconstructie van de wijk, wat zij van het gemeentebeleid bij de sanering en de stadsvernieuwing vond en hoe zij reageerde op dat gevoerde beleid.

Een theoretische behandeling over buurtactiegroepen kan hier niet ontbreken, evenmin als een beschouwing over de machtsverhouding tussen een actiegroep en de gemeentelijke overheid en de vraag hoe een gemeente zich opstelt tegenover actiegroepen.

Zoals al is aangegeven, voerde het Rotterdamse bestuurscollege tot de jaren 1973/1974 een saneringsbeleid, dat kaalslag van de wijk gevolgd door nieuwbouw inhield. In de praktijk betekende dit, dat de wijk was voorbestemd om betrokken te worden bij het city-gebied van Rotterdam en dat de bewoners veelal zouden moeten vertrekken uit hun oude vertrouwde woonomgeving.

In de periode 1973/1974 vond echter een keerpunt in het gevoerde beleid plaats: stadsvernieuwing werd prioriteit nummer één, de wijkbevolking kreeg inspraak in het nieuwe beleid. Het college toonde de bereidheid hiervoor geld op tafel te leggen, al kon het niet overzien om hoeveel miljoenen het ging. Een belangwekkende vraag is, welke verklaring voor dit keerpunt te geven is en vervolgens welke rol de Aktiegroep daarin heeft gespeeld. In de literatuur en in publikaties wordt de omslag wel geconstateerd, nauwelijks verklaard. Hij lijkt er ineens te zijn. Vele auteurs wijzen als verklaring naar het kordate optreden van Van der Ploeg als de man die het nieuwe beleid van de grond tilt. Van der Ploeg zelf geeft de verklaring in enkele zinnen weer: de invloed van de Parijse gebeurtenissen in '68, de filosofie van de Frankfurter Schule, de radicalisering van ideeën, zij vormden de achtergrond van de politieke wending; ook de acties van de bewoners in de oude wijken zijn van belang geweest⁽³⁾. Wij menen dat een analyse van de economische, politieke en maatschappelijke omstandigheden in Nederland en in Rotterdam in het bijzonder van de periode voor en tijdens de omslag noodzakelijk is, om deze te kunnen verklaren.

De probleemstelling van deze studie van de strijd voor de stadsvernieuwing in Rotterdam van de Aktiegroep Het Oude Westen luidt nu als volgt: hoe succesvol is de Aktiegroep geweest in het bereiken van haar doeleinden voor de woning- en wijkverbetering in Rotterdam en in de wijk het Oude Westen, welke verklaring is voor dat succes te geven en waardoor heeft zij de afgedwongen concessies na de omslag van het gemeentebeleid kunnen handhaven? Dit leidt concreet tot de volgende vier vragen:

1. Welke theoretische kennis over buurtactiegroepen is in de literatuur aanwezig?
2. Op welke wijze en met welke visie heeft de Aktiegroep strijd gevoerd voor de verbetering van de woon- en leefsituatie in de oude, Rotterdamse stadswijken?
3. Welke verklaringen zijn te geven voor de politieke omslag in de periode 1973/1974 in het Rotterdamse stadsvernieuwingsbeleid en welke rol heeft de Aktiegroep daarin gespeeld?
4. Hoe heeft de Aktiegroep de hervormingen in het beleid gedurende de uitvoeringsfase weten vast te houden?

1.3. De onderzoekgegevens

Veruit de belangrijkste informatiebron voor dit onderzoek vormen de gegevens uit het archief van de Aktiegroep. Van de periode 1970-1974 is meer dan tachtig procent van de notulen van de wekelijkse, later twee-wekelijkse, actiegroepvergaderingen bewaard gebleven. Van de 'grote buurtbijeenkomsten' in de jaren '70-'73 is zelfs de volledige tekst van geluidsband af genoteerd. Vanaf 1975 werden de notulen door een betaalde kracht opgesteld en bewaard, zodat deze voor bijna honderd procent zijn terug te vinden. Naast de notulen is in deze studie ook gebruik gemaakt van 'ingekomen stukken' en 'uitgaande post', zodat de briefwisseling tussen Aktiegroep en B&W van Rotterdam in beeld is gekomen.

Vanaf 1973 verschenen regelmatig (acht tot tien keer per jaar) buurtkranten van de Aktiegroep. Voor 1973 zijn slechts enkele exemplaren uitgegeven. Naast

de notulen vormen de buurtkranten een belangrijke informatiebron over de activiteiten in de wijk het Oude Westen.

De zijde van de gemeente wordt belicht door secundaire literatuur en door studie van enkele 'oorspronkelijke' nota's, zoals de Saneringsnota van 1969, de Structuurnota van 1972, de beleidsnota's van de eerste helft van de jaren zeventig en de nota 'Dit is het begin' van Van der Ploeg.

Bij de analyse van de politieke omslag is gebruik gemaakt van veel statistisch materiaal uit kranten, van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) en het Gewestelijk Arbeidsbureau Rotterdam (GAB). Verder zijn een aantal jaargangen van de tijdschriften 'Economisch-Statistische Berichten' (ESB) en 'Bouw' bestudeerd.

1.4. Uitvoering en opzet

Na de inleiding hebben we ervoor gekozen eerst in hoofdstuk twee een theoretische behandeling over stadsvernieuwing en over het begrip inspraak of participatie en het verschijnsel actiegroep op schrift te stellen. Centraal staat hierbij de relatie tussen actiegroep en overheid. Het hoofdstuk eindigt met het geven van criteria ten aanzien van het succes of het falen van een actiegroep in de moderne westerse maatschappij.

Hoofdstuk drie geeft de voorgeschiedenis van het onderwerp, waarin het ontstaan van de wijk het Oude Westen kort uiteen wordt gezet. Vervolgens komt de tragiek van de stad Rotterdam in deze eeuw aan bod: het bombardement in 1940. De ernstige woningnood die daardoor ontstond, heeft er onder andere toe geleid dat er geen geld en geen aandacht was voor de oude stadswijken. Vervolgens worden de verschillende saneringsplannen tot 1970 behandeld.

In hoofdstuk 4 komt de Actiegroep in beeld: het ontstaan van de groep en haar strijd voor het behoud en de verbetering van de wijk in de jaren 1970-1974. De Structuurnota van 1972 bevestigde de vermoedens van de Actiegroep ten aanzien van de toekomst van de wijk. Vervolgens verscheen de beleidsnota van 1973, waarin het keerpunt in het gemeentebestuur werd verwoord.

In hoofdstuk 5 worden verklaringen gegeven voor de politieke omslag, die in Rotterdam in de jaren 1973/1974 heeft plaats gevonden. Speciaal de situatie in de bouwnijverheid wordt nader bestudeerd.

Hoofdstuk 6 handelt over de periode 1975 tot 1980 met de specifieke problemen rond de uitvoering van het stadsvernieuwingsbeleid, in het bijzonder de problematiek der nieuw vast te stellen huren van gerenoveerde woningen.

Hoofdstuk 7 geeft een samenvatting van de studie aan de hand van de vragen uit de probleemstelling.

2. THEORIEEN OVER ACTIEGROEPEN EN POLITIEKE PARTICIPATIE

Deze studie houdt zich bezig met buurtacties voor stadsvernieuwing, in het bijzonder met een georganiseerde actiegroep in de Rotterdamse arbeiderswijk 'Het Oude Westen' tijdens de periode 1970-1980. Voordat we in de volgende hoofdstukken proberen de geschiedenis van deze actiegroep te beschrijven, zullen we eerst het verschijnsel actiegroep en de begrippen inspraak of participatie en basisdemocratie bespreken. Vervolgens zal de relatie tussen actiegroep en overheid in het kader van stadssanering in beeld gebracht worden; het betreft vooral de verhouding met de gemeentelijke overheid.

Aan het eind van dit hoofdstuk bestuderen we de positie van actiegroepen in de samenleving en de belangrijke vraag, waarom een actiegroep faalt of juist succes heeft. Over deze materie bestaat weinig theoretische kennis; de theorie van Piven en Cloward, die in de laatste paragraaf van dit hoofdstuk wordt uiteengezet, geeft ons echter voldoende houvast voor een verklaring van de successen van de Aktiegroep Het Oude Westen. Bij de bestudering van de gevoerde strijd van de Aktiegroep zal het uitgangspunt zijn, dat de Aktiegroep succesvol is geweest, omdat ze bepaalde, voor de groep belangrijke, doeleinden (het behoud van de woonwijk en inspraak in de reconstructie van de wijk) heeft weten te realiseren. We zijn dan niet alleen geïnteresseerd naar het hoe en het waarom van de successen, tevens willen we de bovengenoemde theorie op haar actualiteit toetsen. Dat wil zeggen dat we kijken of de criteria, die de theorie van Piven en Cloward geeft over falen of overwinnen van een actiegroep, dan nog steeds juist zijn. We beginnen dit hoofdstuk met een stukje geschiedenis en met de problematiek van de stadsvernieuwing.

2.1. Stadsvernieuwing

Stadsvernieuwing is eigenlijk niets nieuws. Ook in vroegere tijden waren mensen bezig met hun woonomgeving: een woning werd opgeschilderd, een winkel vertimmerd of panden werden gesloopt om plaats te maken voor een nieuw gebouw. Slechte woningen en vervallen buurten riepen in de vorige eeuw al plannen op voor 'stadsvernieuwing' en de huidige nieuwbouwwijken zullen eens in de toekomst aan stadsvernieuwing toezijn. Toch is er een wezenlijk verschil tussen stadsvernieuwing nu en vroeger. In de 19e eeuw waren ontwikkelingen in een stad het gevolg van plannen die mensen afzonderlijk maakten, tegenwoordig bepalen gemeentelijke en rijksoverheid in sterke mate wat er in een stad mag en moet gebeuren. Het was de overheid, die de zorg voor de organisatie en de financiering van verbetering van woon- en leefomstandigheden in wijken en buurten op zich nam(4).

Maar er waren nog meer zaken die in de vervallen oude wijken in de jaren zestig en zeventig om een oplossing vroegen, zoals de hogere werkloosheid, de verkeers- en parkeerproblemen, scholen die gesloten werden omdat in de oude wijken steeds minder kinderen woonden. Bovendien vestigden rond het jaar 1970 buitenlandse werknemers zich in de grote steden, met als gevolg dat de spanningen tussen deze 'gastarbeiders' en gevestigde Nederlanders vooral in de oude wijken te merken was. Stadsvernieuwing in de jaren zeventig kon niet

beperkt blijven tot het opknappen van woningen en de woonomgeving.

Het verschijnsel stadsvernieuwing kan, gelet op bovenstaande, het best begrepen worden als onderdeel van de ontwikkeling van de verzorgingsstaat. Daarom beschrijven we kort een stukje geschiedenis hiervan.

2.1.1. Geschiedenis van de stadsvernieuwing

In de tweede helft van de 19e eeuw trokken veel mensen in Nederland weg van het platteland, waar armoede en werkloosheid heersten, naar de grote stad. Vooral na 1870 kwamen in een aantal steden industrieën op, die werkgelegenheid brachten. De bevolking in de grote steden groeide na 1870 met gemiddeld 20% per jaar(5). Hierdoor werd het op een gegeven moment aantrekkelijk om te bouwen. Bouwondernemers gingen in deze tijd huizen bouwen zonder dat iemand hen een opdracht had gegeven. Dit bouwen voor de markt werd mogelijk gemaakt door de opkomst van de hypotheekbanken(6). Met het verlenen van krediethypotheek door de banken werd het voor kleine kapitalisten financieel mogelijk zelf woningen te produceren. Deze 'revolutiebouwers', zoals ze genoemd werden, waren vaak timmerlieden en zorgden in eerste instantie voor woningen, die kwalitatief niet slechter waren dan die van de eigenbouwers. Pas na 1883, toen een periode van economische recessie optrad, werden slechtere bouwmaterialen gebruikt, de dichtheid van het aantal woningen ver opgevoerd en trad op grote schaal beunhazerij op(7).

In deze tijd speelde de overheid nog een geringe rol. De heersende liberale opvatting in de tweede helft van de 19e eeuw luidde dat de staat zich zo min mogelijk met het maatschappelijk leven moest bemoeien. Rond de eeuwwisseling gingen overheden, mede onder invloed van confessionele en sociaal-democratische denkbeelden, meer ingrijpen via maatregelen op het gebied van gezondheidszorg, onderwijs, arbeidswetgeving en volkshuisvesting. In 1901 kwam de Woningwet tot stand. De overheid gaf daarin aan mee te willen werken aan verbetering van de (slechte) woontoestanden. Een ambtelijk apparaat ten behoeve van het bouw- en woningtoezicht werd opgericht, een bouwverordening opgesteld en de mogelijkheid om een aanschrijvingbeleid te voeren werd gecreëerd. Tot 1965 vormde de Woningwet van 1901 de enige basis voor verlening van rijksbijdragen ten behoeve van stadsvernieuwingen(8)! De Woningwet kan dus gezien worden als een eerste wet op de stadsvernieuwing; ze stond overigens nog duidelijk in het teken van de gezondheidszorg.

Met de ontwikkeling van de verzorgingsstaat ging de overheid in de loop der jaren meer geld uitgeven ten behoeve van de arbeidersklasse. Voor de Tweede Wereldoorlog was 'saneren' een begrip wanneer men het had over maatregelen om iets te doen aan slechte huisvesting. De overheersende opvatting was dat de zogenaamde achterbuurten moesten verdwijnen, omdat aanvaardbare volkshuisvesting daar niet mogelijk was.

Na de Tweede Wereldoorlog pleitten ook economen voor de sloop van oude wijken en buurten. De stijgende welvaart leidde onder andere tot een enorme toename van het aantal auto's, waarop steden niet waren berekend. In de jaren zestig ging men het daarom hebben over de noodzaak tot 'reconstructie' van steden. In 1965 werd na de invoering van de Wet op de Ruimtelijke Ordening de reconstructie openlijk voorwerp van rijkszorg(9). Economen en politici

meenden dat de stad in de eerste plaats het terrein was voor economische en bestuurlijke activiteiten, voor het wonen zou daar steeds minder ruimte beschikbaar zijn. Zij hamerden vooral op de noodzaak van bereikbaarheid van binnensteden(10). Stadsreconstructie moest leiden tot verplaatsing van woongelegenheid naar de rand van de stad. De denkbeelden over reconstructie sloten aan bij de saneringsgedachten van de beleidsvoerders van volkshuisvesting, die ervan uit gingen dat de oude woonbuurten moesten verdwijnen. Aan de bewoners van die wijken werd niet gevraagd wat zij ervan vonden. Pas toen deze hun protest luidkeels lieten horen, moesten politici wel naar hen luisteren.

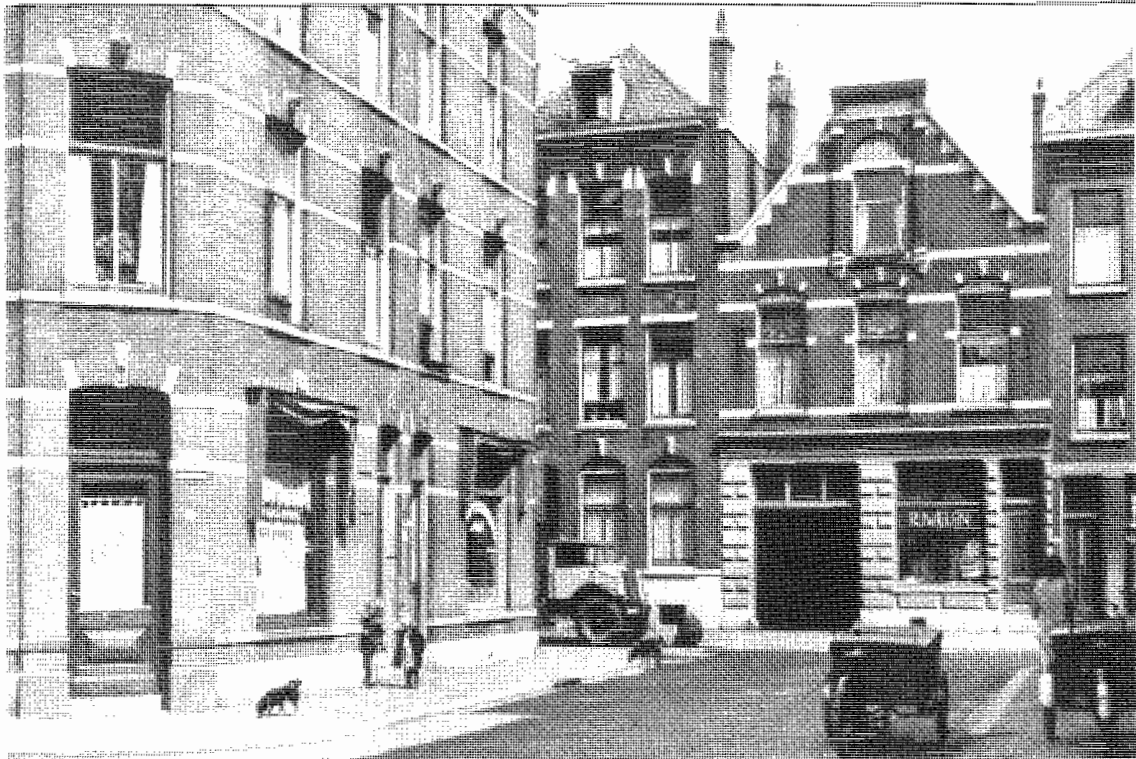
In december 1971 werd een commissie (Schouten) door de regering ingesteld ter bestudering van de financiële consequenties van sanering en stadsreconstructies. De commissie meende dat, mede door veranderde opvattingen op dat gebied, 'afbraak' met andere ogen moest worden gezien en dat 'de mogelijkheid van handhaving door middel van rehabilitatie ernstig moest worden overwogen'(11). Het groeiend verzet der buurtbewoners tegen sanering en reconstructie was tot de commissie duidelijk doorgedrongen.

2.1.2. Problematiek van de stadsvernieuwing

Er was een omslag in het beleid van vele gemeentes nodig om de sanering- en reconstructiebenadering te vervangen door een beleid voor de stadsvernieuwing(12): herstel en behoud van de woonfunctie, alsmede het zoveel mogelijk behouden van bestaande structuren en woning- en wijkverbetering. De ombuiging van het beleid kwam niet overal even snel tot stand. Het verschil in tempo werd politiek gezien enerzijds bepaald door de druk en het verzet vanuit de bewonersorganisaties, maar anderzijds vooral door de bereidheid van bestuurders en ambtenaren hierop in te spelen. Vanaf 1973 werd deze beleidsombuiging bovendien duidelijk ondersteund vanuit de rijksoverheid, met name onder staatssecretaris Schaefer, die zowel met geld als met ideeën het beleid gericht op herstel en behoud van de oude wijken ondersteunde, aldus de Werkgroep 2000 in haar studie over stadsvernieuwingsprocessen(13).

In sommige steden, zoals in Rotterdam, stond de strijd voor de omslag in het teken van het verzet tegen de city-vorming en tegen de dreigende sloop van woningen; in andere steden echter heeft de woonfunctie nooit ter discussie gestaan(14).

Het kon soms drie tot vier jaar duren voordat de omslag daadwerkelijk gestalte kreeg in uitvoeringsplannen en gerealiseerde projecten(15). Een van de oorzaken hiervoor was, dat men via structuur- en bestemmingsplannen moeilijk tot stadsvernieuwing kwam. In Den Haag en Utrecht bijvoorbeeld heeft men zeer veel werk gemaakt van het structuurplan en duurde het jaren voor het plan gereed was. In Amsterdam en Rotterdam kwam zo'n structuurplan als het ware achteraf als een soort verklaring van het tot dan toe gevoerde beleid(16). De voortvarende aanpak van de stadsvernieuwing in Rotterdam, waar eerst daden werden gesteld en de 'snelle' uitvoering door wethouder J.G. van der Ploeg, hebben Rotterdam de naam van koploper van de stadsvernieuwing gegeven.

De Josephstraat in 1953 voor de stadsvernieuwing.

De Josephstraat na de stadsvernieuwing.

De tweede oorzaak voor de lange aanloopperiode moet gezocht worden in de problemen van het onteigenen van gronden en opstallen, wat te veel tijd vergde. Juist in de oude stadswijken kwamen naar verhouding de kleine huisbazen nog vaak voor. De lage huuropbrengst van de panden in de oude wijken maakte het voor deze verhuurders onaantrekkelijk geld te besteden aan

investeren als er geen perspectief was op verbetering en panden in de directe omgeving verkrotten. Zonder medewerking van deze kleine huiseigenaren kon de woningverbetering nergens van de grond komen(17).

De overheid zou via subsidies en een verbeteringsplan kunnen proberen de huiseigenaren zo ver te krijgen dat zij hun bezit toch gingen opknappen. De subsidieregelingen waren echter niet goed afgestemd op de particuliere verhuur. Een volgende maatregel door de overheid zou een actief aanschrijvingsbeleid kunnen zijn, op basis van de Woningwet. Met de uitvoering van de taak om de eigenaar aan te schrijven, zijn de diensten van Bouw- en Woningtoezicht belast. De wet zegt echter expliciet dat eigenaren geen financieel onverantwoorde uitgaven hoeven te doen; dit is de zogenaamde lonendheid van aanschrijvingen(18). Deze is door de gemeentelijke overheid vaak moeilijk aan te tonen, waardoor de eigenaar met succes tegen een aanschrijving in beroep kan gaan. Zo'n procedure van aanschrijving kan bovendien jarenlang duren.

In Amsterdam hebben bewoners met rechtswinkels en advocatencollectieven actie gevoerd tegen achterstallig onderhoud in de vorm van civielrechtelijke procedures(19). De rechters letten dan niet op de lonendheid, maar op de urgentie van bepaalde maatregelen.

Het middel van aanschrijvingen of dreigen dat te doen kan ook 'tactisch' worden gebruikt om eigenaren tot verkoop van hun pand aan de gemeente te bewegen(20). Dit was de aanpak van de gemeente Rotterdam, toen Van der Ploeg wethouder Stadsvernieuwing werd. De gemeente Rotterdam werd op die manier eigenaar van het grootste deel van de panden in de oude stadswijken.

2.2. Theorieën en kennis over actiegroepen en participatie

Buurtacties of andere vormen van sociale actie worden vaak in verband gebracht met basisdemocratische bewegingen dan wel met het begrip 'participatie'. Met basisdemocratie wordt een vorm van directe democratie bedoeld: de bevolking heeft rechtstreeks invloed op de politieke besluitvorming, in tegenstelling tot de parlementaire democratie die uitgaat van een besluitvormend lichaam van gekozen vertegenwoordigers. Dit betekent dat met het verschijnen van basisdemocratische bewegingen het functioneren van het parlementair stelsel maatschappelijk ter discussie komt te staan. In de jaren zestig en zeventig was inderdaad sprake van een crisis van het parlementair stelsel en het functioneren van de politieke partijen in Nederland. In de literatuur is men van mening dat gesproken kon worden van een instabiliteit van het politieke systeem. Er was nog geen sprake van een politieke crisis in Nederland, wel waren aanwijzingen verkregen om te spreken van een politieke malaise, van een afname in het vertrouwen in het politiek stelsel(21).

In de sociale wetenschappen is een stroming (onder andere Korsten en Hoorn) te onderkennen die met suggesties komt om de positie van de volksvertegenwoordigers te verbeteren door inspraakmogelijkheden of participatie te introduceren. Participatie is globaal te omschrijven als 'al die activiteiten van burgers die zijn gericht op beïnvloeding van het overheidsbeleid'(22).

Een tweede stroming binnen de sociale wetenschappen stelt zich

daarentegen de vraag, in hoeverre bovengenoemde crisis van het parlementair stelsel een 'weerspiegeling is van een antagonistische ontwikkeling in de burgerlijk-kapitalistische maatschappij'(23). Aanhangers van deze stroming (bijvoorbeeld W. Beck) menen dat eerst dieper moet worden ingegaan op de oorzaken van de crisis van de parlementaire democratie door onder andere de samenhang van economische en politieke machtsapparaten te bestuderen.

Voor een buurtactiegroep is 'inspraak' een veelgestelde eis, die meestal geen doel op zichzelf vormt, maar een middel is om invloed uit te oefenen op de besluiten over afbraak of opbouw van haar wijk. Voor de bewoners is het daarbij minder belangrijk volgens welke inspraakregels hierover wordt besloten, terwijl dit voor gemeentebestuurders vaak van groot belang is. Juist daarin blijkt nogal eens de kloof te bestaan tussen bestuurders en bestuurd: hun verschillende opvattingen van democratie.

Over inspraak en de rol van actiegroepen in het proces van democratisering is wel het een en ander bekend, over het verschijnsel actiegroep is opvallend genoeg minder kennis aanwezig.

2.2.1. Opvattingen over en omschrijvingen van participatie en actiegroepen

Als we het over inspraak hebben, kunnen we als ene uiterste bedoelen: incidenteel de eigen mening naar voren brengen en als andere uiterste: het op directe en continue wijze betrokken zijn bij de totstandkoming en de uitvoering van beslissingen. Binnen dit scala zijn vele definities voor het begrip inspraak te geven. Met name auteurs als Beck, Elsinga, Hoorn en Korsten hebben wetenschappelijk werk verricht op het gebied van inspraak of participatie.

Om te beginnen hanteert Elsinga de volgende definitie: 'Politieke participatie is de verzameling van activiteiten van burgers, gericht op beïnvloeding van de voorbereiding, totstandkoming en/of uitvoering van het overheidsbeleid'(24).

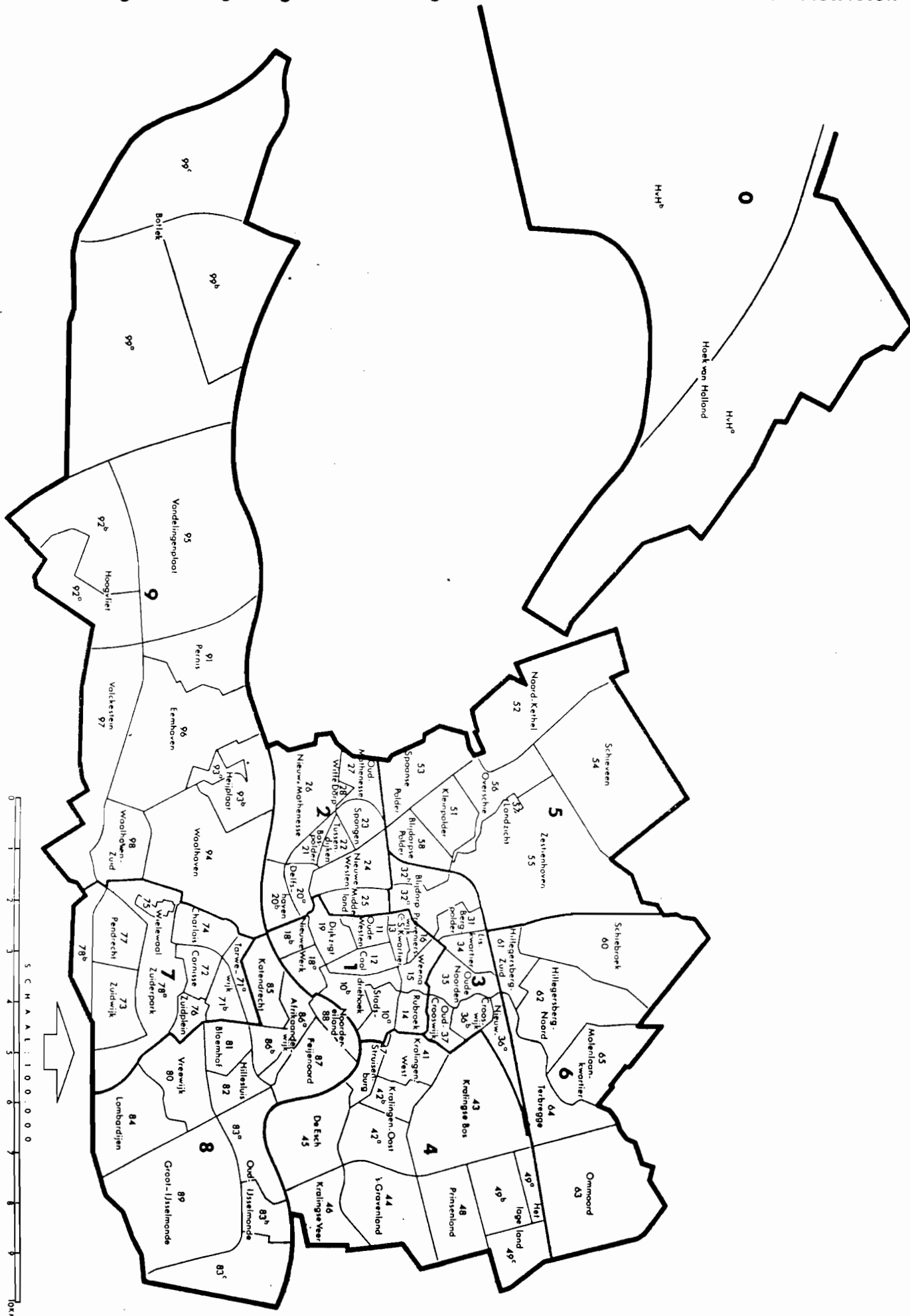
Elsinga onderscheidt vervolgens drie vormen van participatie(25):

1. Electorale participatie, deelname door burgers aan algemene politieke verkiezingen.
2. Conventionele politieke participatie. Elsinga definieert deze vorm als 'al die politieke activiteiten van burgers die direct of indirect zijn gerelateerd aan het geïnstitutionaliseerde politieke proces, met uitzondering van het stemmen'. Hieronder vallen bij voorbeeld deelname van burgers aan campagne-activiteiten en individuele contacten van burgers met politici.
3. Protest-deelname (onconventionele- of protestparticipatie), te omschrijven als 'al die politieke activiteiten van burgers die zij ondernemen buiten de partijpolitieke kanalen om, indien zij het met de voorbereiding, totstandkoming en/of uitvoering van het overheidsbeleid niet eens zijn'. Hieronder kunnen we bijvoorbeeld het optreden van actiegroepen laten vallen.

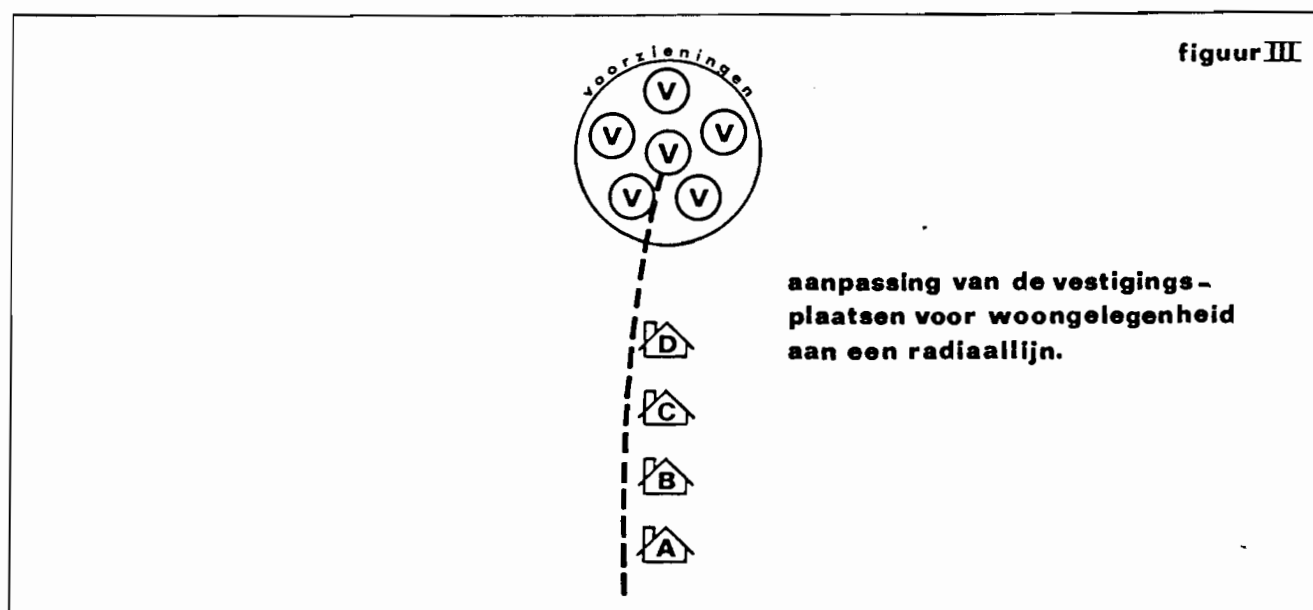
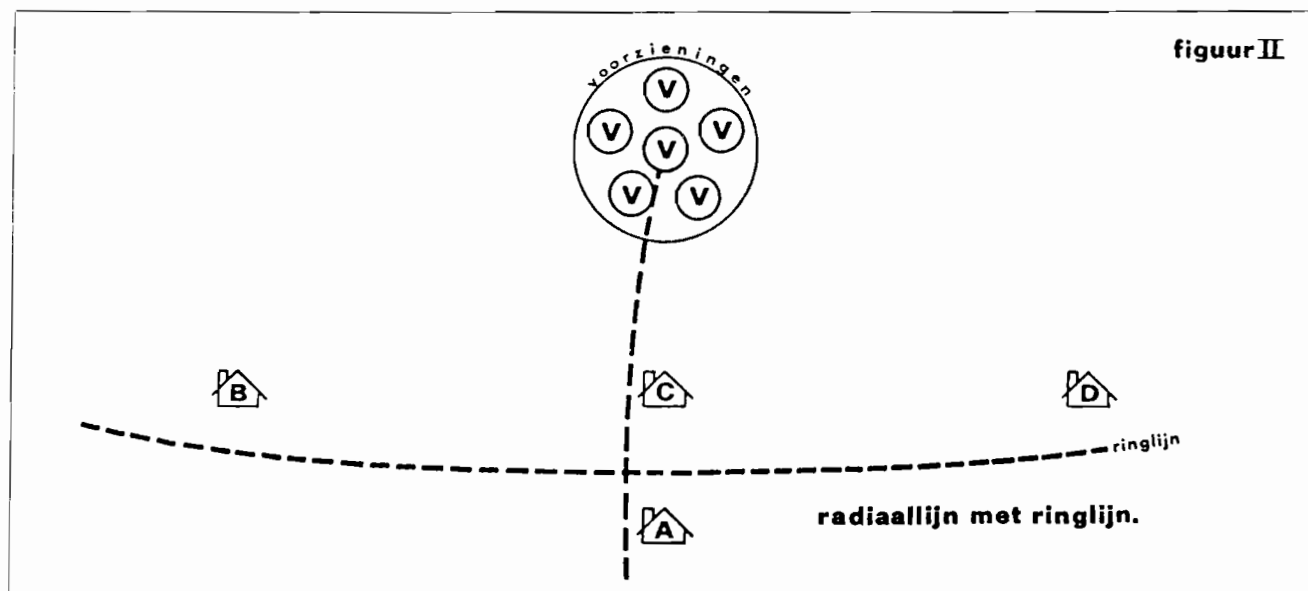
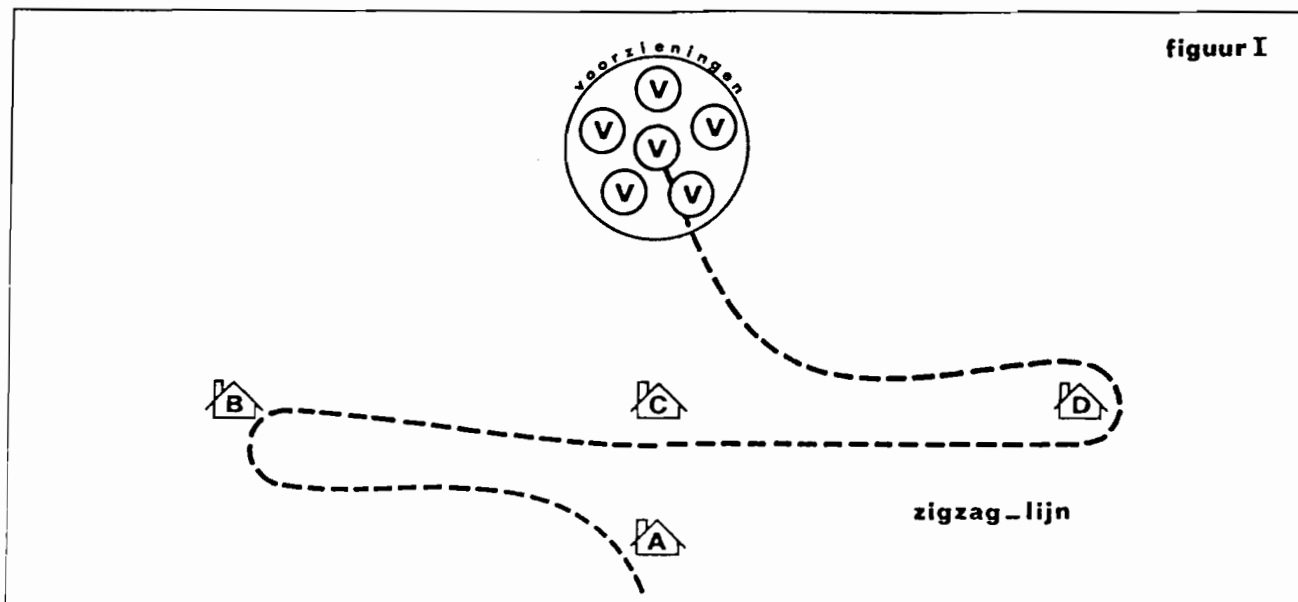
Korsten verstaat onder inspraak het volgende(26):

- a. het is een vorm van communicatie tussen overheid en burgers
 - b. het overheidsbestuur speelt een actieve rol in het mogelijk maken van die vorm
 - c. het is een mogelijkheid voor burgers om overheidsbeleid te beïnvloeden.
- Actiegroepen vallen hier in feite buiten, maar Korsten rubriceert deze in zijn

De indeling van het grondgebied van de gemeente Rotterdam in buurten en districten

De aansluiting van woongelegenheid op het openbaar vervoer.

studie onder 'spontane inspraak'.

Als laatste noemen we Hoorn, die inspraak in het gemeentelijk ruimtelijk beleid als volgt verwoordt: 'Een proces, waarbij in een vroegtijdig stadium aan een zo representatief mogelijk deel van de betrokkenen, de mogelijkheid wordt verleend om in voortdurende samenspraak met het bestuur te discussiëren over aspecten van het lokale ruimtelijke beleid'(27).

Bij de genoemde omschrijvingen gaat het dus steeds om groepen burgers, die het overheidsbeleid willen beïnvloeden. In hun rapport 'Inspraak en Stadsvernieuwing' merkt de Rotterdamse marxistisch-leninistische(Maoïstische) beweging KORO op, dat op het gebied van de stadsvernieuwing deze beïnvloeding weinig te betekenen had; de plannen van de gemeente lagen al vast(28). Een omschrijving of definitie van het begrip participatie is in dit stuk niet te vinden. Toch is dit rapport alleen daarom al interessant, omdat enkele activisten binnen de Aktiegroep Het Oude Westen in de jaren zeventig een binding hadden met bovengenoemde politieke beweging. Een van de conclusies in het rapport is dat de belangen van de bouwondernemingen en het bankkapitaal boven de belangen van de wijkbewoners waren gesteld. De gemeentebesturen waren door het verzet van de wijkbewoners in de problemen gekomen en poogden met het stadsvernieuwingsbeleid de crisis in de grote steden op te lossen: 'In een poging het verzet zoveel mogelijk te omzeilen en het progressief aandoende beleid van bedrog zoveel mogelijk te verdoezelen, wordt deze hele operatie stadsvernieuwing genoemd, en zijn de termen inspraak, medezeggenschap,..... niet van de lucht'(29).

Het definiëren van actiegroepen is een moeilijker klus, volgens Beck. Een omschrijving van actiecomité's door Bronner als "tijdelijke groeperingen van burgers, die hun belangen geheel verwezenlijkt willen zien via een overheidssanctie en daarom de met gezaghebbende waardetoedeling belaste organen van buiten uit trachten te beïnvloeden", bekritiseert hij omdat hij meent dat actiegroepen zo op één lijn worden gesteld met pressiegroepen. Daardoor worden ze tevens gelijkgesteld met een belangengroep, want 'een pressiegroep is een belangengroep die haar belangen geheel of gedeeltelijk via een overheidsmaatregel wil verwezenlijken'(30). Beck vindt het daarom bijzonder moeilijk om de grenzen en de inhoud van actiegroepen vast te stellen.

Veel auteurs brengen actiegroepen in verband met de gebreken van de parlementaire democratie. Korsten bijvoorbeeld meent dat het ontstaan van actiegroepen een reactie is op de problemen van het functioneren van het politiek stelsel (de parlementaire democratie). Actiegroepen hebben daarbij geprobeerd overheidsinstanties tot activiteiten te bewegen(31).

Elsinga beschrijft protest-participatie als 'al die politieke activiteiten van burgers die zij ondernemen buiten de partij-politieke kanalen om, indien zij het met de voorbereiding, totstandkoming en/of uitvoering van het overheidsbeleid niet eens zijn'(32).

Beck haalt een omschrijving van W. Albeda aan: "Het verschijnsel actiegroep is een in veel opzichten nuttige aanvulling op een democratie, die vaak al te zeer een elite-democratie dreigt te worden"(33).

Hoorn meent, dat actiegroepen bij inspraak het voordeel bieden, dat zij de aandacht vestigen op belangen en gezichtspunten die anders onopgemerkt

zouden zijn gebleven. Bovendien kunnen zij de routine bij bestuursorganen doorbreken. Daar staat tegenover, meent Hoorn, dat zij vaak 'zeer eenzijdig de nadruk leggen op een bepaald probleem en de samenhang der beslissingen verwaarlozen. Hierdoor kunnen grotere belangen geschaad worden'(34).

Met deze (negatieve) opvatting over actiegroepen is Beck het niet eens. Hij vindt dat er politieke partijen genoeg zijn, die niet in staat of van plan zijn hun aandacht op alle politieke vraagstukken te richten; binnen politieke partijen specialiseert men zich trouwens ook naar deelaspecten. Beck denkt positief over actiegroepen en hij stelt, dat 'de concrete analyse van de eigen situatie leidt - voor zover actiegroepen een langduriger ontwikkeling meemaken - tot een steeds bredere visie, waaruit mogelijke maatschappelijke alternatieven voortkomen die ver boven het eigen belang uitgaan'(35).

In de politicologie beschouwt men actiegroepen veelal als 'een moderne variant op het burgerlijk-liberale gedrag'(36). Zij zouden functioneren in het belang van een parlementaire democratie, die niet structureel ter discussie wordt gesteld.

Alle tot nu toe genoemde auteurs beschouwen het ontstaan van actiegroepen als het gevolg van het gebrekkig functioneren van de parlementaire democratie. Hoelen echter ziet actiegroepen als de oorzaak: 'het gebrekkig functioneren van het parlement ligt aan de parlementariërs zelf en aan de toenemende druk van pressiegroepen'(37).

Het verband tussen het optreden van actiegroepen enerzijds en de gebreken van de parlementaire democratie anderzijds wijst op een sterke politieke oriëntatie van van het denken over actiegroepen. Tegenover parlementaire lichamen staan actiegroepen wantrouwend en een van de belangrijkste eisen die gesteld wordt, is die van medebeslissingsrecht of zelfbeschikkingsrecht over wijkaangelegenheden. Deze twee punten wijzen op een anarchistische inspiratie, immers het anarchisme benadrukt de vrijwillige samenwerking van kleinere gemeenschappen en ze wijst het parlementarisme af: 'parlementen maken geen geschiedenis, zij registreren hoogstens resultaten van de historische ontwikkeling'(38). Het streven naar directe democratie was een belangrijk doel van de Parijse Commune van 1871(39). Zij wilde de staat vervangen door een federatie van communes. Op grond van die autonomie moest in elke gemeente (of gemeenschap) het bestuur worden opgebouwd op de wijkraden(40).

Dat wil niet zeggen dat actiegroepen het anarchisme als ideologie omarmd hebben, wel is duidelijk dat zij gebruik hebben gemaakt van de theorie. En dat is wellicht het hoogst bereikbare, meent Anton Constandse: 'dat het anarchisme werkzaam is in vele andere bewegingen, zonder nog een autonome politieke kracht van betekenis te zijn'(41). In de huidige kapitalistische samenleving moeten mensen zelf de macht grijpen om hun eigen leven en hun omgeving te bepalen, aan de bevolking dient de macht te worden overgedragen om door middel van fabrieks- en wijkraden direct te kunnen beslissen over de eigen woon- en werkomgeving(42).

Naar de mening van Beck is het belangrijker om in plaats van het omschrijven en definiëren van actiegroepen te bekijken, hoe actiegroepen ontstaan en functioneren, waarom en met welk doel ze actie voeren.

2.2.2. Ontstaan en functioneren van actiegroepen

Met het bestuderen van actiegroepen via tekstanalyse van onder andere door actiegroepen uitgegeven wijk- of buurtkranten, probeert Beck een antwoord te vinden op vragen over ontstaan en functioneren van actiegroepen. Actiegroepen ontstaan als het voortbestaan van de buurt door gemeentelijke plannen voor sanering van de wijk of door plannen voor de vestiging van grote kantoorgebouwen bedreigd wordt. Beslissend voor het ontstaan van een actiegroep is, dat bewoners zich door deze bedreiging van buitenaf bewust worden van hun eigen sociaal-economische situatie. Het is het gemeentebestuur dat de bedreiging concrete inhoud geeft door met een saneringsnota uit te komen of door een bouwvergunning te verlenen. Het conflict dat dan tussen buurt en gemeentebestuur ontstaat, is een politiek-sociaal conflict waarbij de gemeente veelal de indruk geeft vaker aan de kant van de grote ondernemers en investeerders te staan dan aan de zijde der wijkbewoners. Een veelgehoorde klacht van actiegroepen is, dat de gemeente arbeiderswijken stelselmatig heeft laten verkrotten en dan door bestemmingsplannen de investeerders nog helpt ook.

Een karakteristieke eigenschap van actiegroepen is de toenemende thematisering, aldus Beck(43). Hij bedoelt daarmee dat alles wat de actiegroep met haar optreden losmaakt, ook door haar moet worden aangepakt (men kan zich niet permitteren iets te negeren), zodat een grotere deskundigheid en een bredere visie ontstaat.

Voor actiegroepen is het van het grootste belang contact met de bewoners te houden en hun instemming te verwerven en te behouden bij de acties. Bewustwording van de bewoners, dat wil zeggen hen laten inzien dat hun levensomstandigheden veranderbaar zijn, is een proces dat op gang gebracht moet worden. Beck meent, dat actiegroepen daarin een voorhoedefunctie vervullen(44).

Zeer specifiek is de relatie tussen actiegroep en bewoners: de laatsten steunen de actiegroep en tegelijk vormen de bewoners de actiegroep. Deze staat open voor iedere bewoner. Wie aanwezig is op de vergadering, is deelnemer. Openheid en aanwezigheid leiden ertoe dat de continuïteit verloren kan gaan. Dit kan tegengegaan worden als de actiegeschiedenis 'contingent' is, anders gezegd herinnerbaar blijft(45). Instrumenten hiervoor zijn wijkkranten, nieuwsbrieven en berichten. De beginselen van openheid en aanwezigheid leiden tevens tot 'convulsies' in de inhoud en de omvang van de actiegroep, hetgeen wil zeggen dat de actiegroep geen vaststaande grootheid is, maar voortdurend verandert(46). De grens tussen actiegroep en wijk is dus nogal onscherp; des te scherper is de scheidslijn tussen beiden enerzijds en de buitenwereld anderzijds: Gemeente, huisbazen, grote ondernemers.

Gezien bovengenoemde kenmerken van actiegroepen moeten we de gelijkstelling met belangengroepen verwerpen. Vooral op het gebied van organisatie, zoals aanwezigheid in plaats van lidmaatschap, zijn actiegroepen fundamenteel anders.

2.2.3. De maatschappelijke en politieke inhoud van actiegroepen

Buurtactiegroepen ontstaan en opereren vooral in stadswijken waar plannen voor sanering ontworpen zijn of waar de woon- en leefsituatie zodanig is, dat voor woningverbetering gestreden moet worden. Actiegroepen ontstaan daarom vrijwel altijd in stedelijke arbeiderswijken. In meerdere of mindere mate zullen zij een verband aanduiden tussen de woon- en leefsituatie en de klassepositie van de arbeiders in de wijk. Dit leidt ertoe dat vanuit de actiegroepen een kritiek op het kapitalisme plaatsvindt. De belangen van de huisbazen en de grote ondernemingen, de loonafhankelijkheid van de massa en bijvoorbeeld kapitalistische concentratie zijn medeveroorzakers van de woonsituatie van de arbeidersklasse in de oude wijken. Uiteraard hangt het van de situatie per wijk af in hoeverre dit (on)bedekt naar voren wordt gebracht en wat men er tegen denkt te doen. De ene actiegroep zal 'slechts' inspraak in de eigen toekomstige woonsituatie van de bewoners in de wijk eisen, terwijl er groepen zijn die 'de noodzakelijke maatschappelijke veranderingen' willen aanbrengen 'door strijd aan de basis: in de bedrijven en in de wijken. Juist op het gebied van de volkshuisvesting komt het onvermogen van het kapitalistisch stelsel naar voren: terwijl er nog grote woningnood heerst, staan er tegelijkertijd woningen leeg', concludeert Beck(47).

Algemene doelstellingen van actiegroepen kunnen zijn:

- Verbetering van de woon- en leefomstandigheden der bewoners
- Behoud en opbouw van de buurt
- Inspraak en meebeslissen bij de reconstructie van de wijk
- Fundamentele veranderingen van de maatschappij.

Vooral bij de eerste doelstelling en in mindere mate bij de tweede zijn kleine deelsuccessen van belang, omdat daarmee de mogelijkheid en de haalbaarheid van gestelde eisen worden aangetoond.

De eis van inspraak kan zowel doel als middel zijn. Inspraak als middel geeft de actiegroep mogelijkheden om invloed uit te oefenen op beslissingen ten aanzien van verbeteringen van de woon- en leefsituatie van de wijkbewoners. Als inspraak als doel wordt gesteld zal dat betrekking hebben op de eis van zelfbeschikkingsrecht van de betrokkenen.

Elsinga heeft politieke participatie in Westerse samenlevingen uitgebreid onderzocht. Uitgangspunt bij hem is dat politieke participatie van burgers geen geïsoleerd maatschappelijk fenomeen is. Hij heeft onder andere gezocht naar verklaringen voor de aard en omvang van politieke participatie. Hij formuleert vier theorieën, die hier zeer kort besproken worden.

Ten eerste de theorieën van modernisering, die zich kenmerken door hun aandacht voor het algemeen ontwikkelingsproces van een traditionele tot een moderne samenleving. De economische ontwikkelingen van een land dat zo'n proces doormaakt, leiden onder andere tot grotere politieke betrokkenheid van de burgers(48).

De theorie van de 'stille revolutie'(49) legt de nadruk op de economische vooruitgang met als gevolg verandering van individuele waarden en toenemende politieke kennis, die op hun beurt tot politieke participatie aanzetten.

De derde theorie (van de relatieve deprivatie) betoogt dat een stagnerende

economische ontwikkeling wel eens toenemende politieke ontevredenheid en protestgedrag tot gevolg zou kunnen hebben. Bestaande verwachtingen van burgers kunnen dan steeds minder bevredigd worden in een stagnerende verzorgingsstaat(50). De gewenste situatie kan ook berusten op een spiegeling door de burger aan andere burgers in de samenleving.

De laatste theorie, bekend als de theorie van de 'shifting involvements'(51), beschrijft een cyclus van perioden van sterke politieke betrokkenheid en perioden dat men zich afwendt van het politiek front en zich concentreert op de individuele situatie.

Wij menen dat de (elkander tegensprekende) tweede en derde theorie de meeste waarde hebben voor een historische analyse van het protest van actiegroepen in de jaren zeventig.

Een veel gehoorde eis van actiegroepen is die van betaalbare huren. Deze eis heeft in de eerste plaats van alles te maken met een feitelijke loonsverlaging voor de arbeidersklasse in de oude wijken. Tevens kan de eis in verband gebracht worden met de onzekerheid en de angst van de bewoners om uit de wijk weg te moeten, omdat zij de huur niet kunnen betalen; het heeft dus te maken met de algemene leefbaarheid van de wijk.

We kunnen drie groepen eisen onderscheiden die actiegroepen stellen(52):

1. Eisen op korte termijn, zoals stopzetten van prestige-objecten (Communicatie '70, Willemstunnel), woon- en wijkverbetering en zekerheid over de toekomst van de wijk;
2. Eisen op middellange termijn, zoals inspraak en medebeslissingsrecht over wijkaangelegenheden;
3. Eisen op lange termijn, daartoe behoren onder andere gelijke inkomens, onteigening van het grondbezit en van slecht onderhouden huizen.

Tegenover politieke partijen en politici staat men wantrouwend. Veelal moet men niets hebben van de bestuurders die vanachter hun bureau beslissingen nemen. Vooral de Partij van de Arbeid en in mindere mate de CPN krijgen het als 'linkse' partijen hard te verduren. Ze worden er nogal eens beschuldigd van alleen maar uit te zijn op stemmenwinst, van verraad aan het socialisme, van het niet opkomen voor de gewone man.

Waar een wijkraad is, wordt deze beschouwd als een lichaam dat er nauwelijks aanspraak op kan maken de wijk te vertegenwoordigen en geen vuist kan maken tegen het stadsbestuur. Actiegroepen dragen de parlementaire democratie over het algemeen bepaald geen warm hart toe.

De PvdA speelt in de Rotterdamse saneringsproblematiek een belangrijke rol en juist deze partij staat tweeslachtig tegenover veranderingen en actiegroepen. Beck geeft met de volgende omschrijving de zwakte van de PvdA weer:

'Zich bewegend aan de grens van de kapitalistische maatschappij maar toch daarbinnen gevangen, probeert zij met een nu en dan immense inspanning bij de basis vertrouwen te wekken in de mogelijkheid van sociale veranderingen, juist bij die klasse waarvan de objectieve belangen binnen de kapitalistische maatschappij niet gerealiseerd kunnen worden. Anderzijds moet ze alle krachten tegenwerken of onschadelijk proberen te maken die althans in opzet de

kapitalistische maatschappij ondermijnen'(53).

Het achterliggende conflict betreft hierbij de spontaan optredende actiegroepen met hun basisdemocratisch karakter tegenover de politieke partijen die de representatieve volksvertegenwoordiging (de parlementaire democratie) uitdragen. Met andere woorden, politieke partijen en actiegroepen beconcurreren elkaar om de instemming van de bevolking. Vandaar dat politieke partijen zich afzetten tegen actiegroepen.

Binnen het heersende politieke systeem der parlementaire democratie hebben actiegroepen volgens Beck een belangrijke politieke betekenis, om de volgende redenen(54):

- Zij dagen het politieke systeem alleen al door hun bestaan uit. Conflicten met actiegroepen tonen de crisis van het partijensysteem aan.
- Zij vervullen een controlerende functie doordat de partijen in de gemeenteraad in hun controle op het ambtelijk apparaat regelmatig falen.
- Actiegroepen geven vorm aan maatschappelijke visies, waarin collectieve behoeften voorop staan en de ideologie van economische groei verworpen wordt.
- Zij slaan een brug tussen theoretisch inzicht en praktisch handelen.

2.3. De machtsverhouding tussen actiegroep en overheid bij de stadsvernieuwing

Wanneer we geconfronteerd worden met sanering of reconstructie van een wijk, hebben we te maken met een aantal partijen(55), in de eerste plaats met de bewoners van de wijk als huurders en eigenaren van de woningen. Aangezien zij met het resultaat en met de tussentoestanden moeten leven, zullen zij een belangrijk stuk inspraak moeten hebben in de vraag hoe hun wijk zal worden gesaneerd. Niet altijd lukt het de bewoners direct deze inbreng te verkrijgen; actiegroepen hebben vanaf het moment dat ze ontstaan de inspraak van de bestaande bewoners centraal gesteld.

Ook de gemeentelijke overheid is bij het proces van sanering (of rehabilitatie) betrokken. Zij stelt plannen op die moeten passen in het totale stadsvernieuwingsbeleid en zij beschouwt zich als de eindverantwoordelijke. De financiering van de stadsvernieuwing ligt voor een groot deel bij de overheid.

De derde groep betrokkenen wordt gevormd door allen die een professionele inbreng leveren bij de stadsvernieuwing, namelijk stedenbouwkundigen, sociale opbouwwerkers, architecten, etc.

De vierde groep bestaat uit de bouwondernemingen die de sloop, nieuwbouw en vernieuwbouw moeten uitvoeren.

Wil de rehabilitatie van de wijk van de grond komen, dan zullen met name de wijkbewoners (en/of de actiegroepen) en de gemeentelijke overheid het uiteindelijk politiek met elkaar eens moeten worden over de doeleinden en het verloop van het proces. Tevens zullen ze, wil inspraak tenminste betekenis hebben, moeten samenwerken bij de sturing en de beheersing van het stadsvernieuwingsproces.

Tegelijkertijd kennen de genoemde groeperingen verschillende, soms tegengestelde belangen. De verhoudingen van deze groeperingen zijn gebaseerd op macht en die is ongelijk verdeeld over de betrokkenen(56).

De wijkbewoners hebben een zwakke machtspositie, met name zij die in de oude volkswijken van de grote steden wonen: voor het merendeel arbeiders, die over relatief lage inkomens beschikken en in sociaal en economisch opzicht weinig vooruitzichten hebben. Houthoff verwoordt het aldus(57): 'men koestert weinig verwachtingen, is gewend te verliezen en heeft weinig behoefte aan nieuwe wedstrijden'. Aan het eind van de jaren zestig trad hierin verandering op, doordat actiegroepen erin slaagden een gedeelte van de bevolking te mobiliseren. Deze actiegroepen gingen nogal eens in tegen de saneringsplannen van de overheid, met name toen bleek dat deze plannen erop neer kwamen, dat de wijk in de toekomst geen woongebied meer zou zijn voor de huidige bewoners.

De groep van eigenaren, dat wil zeggen de niet-bewoners, vormen in dit geheel een minder duidelijke groepering. Er is in de oude wijken nauwelijks sprake van woningbouwcorporaties; het gaat veelal om kleine huiseigenaren, zoals bijvoorbeeld blijkt uit het door de Aktiegroep Het Oude Westen uitgegeven 'huisbazenboek'(58). Dit betekent dat zij wel nauw betrokken zijn bij een eventuele rehabilitatie, maar financieel onmachtig zijn om daaraan een bijdrage te leveren. Het nalaten van behoorlijk onderhoud aan de woningen heeft menigmaal de woede van de huurders in de wijken opgewekt.

De gemeentelijke overheid is een machtige betrokkene. Zij bekleedt het gezag en zorgt voor orde en rust. De ontwikkeling van de verzorgingsstaat bleek uit het feit dat de overheid zich in de twintigste eeuw steeds meer ging bezighouden met gezondheidszorg, onderwijs en volkshuisvesting. Het betekende tevens dat de overheid meer geld ging uitgeven aan deze taken ten behoeve van de 'gewone mensen'. Bestuurders en politici wilden zich meer inzetten om de leefomstandigheden van de arbeidersklasse te verbeteren. Maar de besluiten en beslissingen hierover werden door het gemeentebestuur gewoonlijk binnenskamers genomen. Inspraak kende men niet of overwoog men nauwelijks voor 1970. De saneringsplannen in deze tijd hadden onder andere tot doel de arbeiderswijken - die werden beschouwd als achterbuurten - te laten verdwijnen, omdat men meende dat aanvaardbare volkshuisvesting in zulke wijken niet mogelijk was(59).

Aan het eind van de jaren zestig vond een verandering plaats in de benadering van de autoriteiten. Provo's en studenten vielen de regentenmentaliteit van bestuurders aan en in de oude stadswijken accepteerden bewoners en actiegroepen niet meer automatisch de saneringsplannen van de gemeentebesturen(60). Daarmee stelden zij de bestaande machtsverhoudingen ter discussie.

De woningnood moet overigens eerder de rijksoverheid en de particuliere woningsector aangerekend worden, gezien de gemeentelijke financiële afhankelijkheid van het Rijk en gezien de ontoereikende juridische middelen waarover gemeentes beschikten. Desondanks mag niet de indruk gewekt worden, dat de gemeentelijke overheid slechts een machteloos werktuig was. De armslag die de gemeente had, was nog altijd voldoende voor het nemen van beslissingen met vergaande consequenties(61).

De professionele begeleiders kunnen op basis van hun kennis een belangrijke invloed hebben op het rehabilitatieproces. Veelal waren deze begeleiders in dienst van de overheid, in enkele gevallen schaarden ze zich

achter actiegroepen.

De bouwondernemingen, de meest onzichtbare maar waarschijnlijk de machtigste betrokkenen, beschikten over een enorme mankracht en over grote financiële en technische mogelijkheden. Zij gaven en geven de 'planning, financiering, bouw en distributie van hele binnensteden vorm' volgens het principe van de winstmaximalisatie', zoals Beck verwoordt(62).

Hieruit blijkt de verstrengeling van overheidsbelangen en de privébelangen in de bouwsector, zo concludeert Beck(63): in een laatkapitalistische samenleving als Nederland speelt het staatsoptreden in de bouwsector een belangrijke rol. In de eerste plaats vormt de bouw een instrument van de overheid om de economische conjunctuur te corrigeren. In de tweede plaats moet de kapitaalrealisering van bouwondernemingen door staatsinterventie beschermd worden.

2.4. Actiegroepen als protestbeweging, criteria van successen of falen

Op het moment dat het een actiegroep lukt een deel van de bevolking van een saneringswijk te mobiliseren en direct (kleine) successen af te dwingen, vindt bij de bewoners een verandering in bewustzijn en in gedrag plaats. We kunnen in zo'n geval spreken van een protestbeweging in opkomst. De Amerikaanse historici Piven en Cloward noemen de volgende aspecten met betrekking tot deze veranderingen(64):

1. Het politiek systeem verliest zijn automatische gezag
2. Mensen beginnen hun rechten op te eisen
3. Mensen geloven dat zij iets aan hun lot kunnen doen
4. Zij dagen het gezag, de wet uit
5. Deze uitdaging voert men collectief uit.

Piven en Cloward beschrijven enkele protestbewegingen onder de lagere klasse in de Verenigde Staten van Amerika. Hun onderzoek betreft onder andere het werklozenprotest tijdens de crisis van de jaren dertig en de burgerrechtbeweging: de acties van zwarten in de naoorlogse periode.

Het door hen gehanteerde begrip 'lagere klasse' omschrijven zij als een groep binnen de arbeidersklasse die volgens de maatschappelijke standaard arm te noemen is. Wij menen dat de beschrijving (de vijf genoemde aspecten) ook geldt voor Nederlandse bewegingen, zoals de actiegroepen in de Rotterdamse oude stadswijken, die veelal dezelfde kenmerken vertonen als protestbewegingen en daarom ook zo genoemd kunnen worden.

Piven en Cloward hebben getracht een antwoord te vinden op drie interessante vragen: waarom vinden protest en opstandigheid plaats, waarom neemt een opstand een bepaalde vorm aan en waarom reageren elites op een bepaalde manier op het protest of de protestbeweging. De beantwoording van deze vragen is van belang, omdat daarmee verklaringen gevonden kunnen worden voor het succes dan wel het falen van een actiegroep.

Voordat Piven en Cloward hun historisch onderzoek van de Amerikaanse protestbewegingen aanvangen, geven zij in het eerste hoofdstuk een theorie van de maatschappelijke krachten die protestbewegingen structureren (en vaak beperken). Daarbij komt hun maatschappijbeschouwing soms naar voren, zoals

uit onderstaand stuk blijkt.

De macht in een staat berust bij hen die de middelen van fysieke dwang in handen hebben en bij hen die de productiemiddelen bezitten. Beide machtsmiddelen zijn door de tijd heen in handen geweest van een heersende klasse. Doordat deze machtsmiddelen mede een geheel van normen, waarden, regels en mentaliteit, ook wel de superstructuur of cultuur genoemd, aan de mensen opleggen, breekt een klassenstrijd (die onvermijdelijk lijkt) **niet** uit, omdat deze voor de onderliggende klassen noch mogelijk noch juist toeschijnt. Dit gold voor vroegere (niet-kapitalistische) samenlevingsvormen, maar ook voor kapitalistische maatschappijen als de Verenigde Staten of Nederland.

Participatie en de mate van politieke invloed worden sterk bepaald door de plaats die een groep inneemt binnen de klasse-structuur. Voor de lagere klasse in de samenleving blijft het protest dan vaak als enige middel over. Maar het protest op zijn beurt is geen zaak van een volledig vrije keus: voor de lagere klasse is het protest zelfs veelal niet mogelijk(65). Hoe hard het leven voor deze groepen ook is, zij accepteren hun lot als onvermijdelijk en juist, volgens een maatschappelijke ordening die niet ter discussie wordt gesteld.

Soms echter, wordt de lagere klasse toch opstandig. Als dat gebeurt, zo menen de meeste historici, weerspiegelen ze diepgaande veranderingen in het groter geheel der maatschappij. Algemeen zijn historici het met elkaar eens, menen Piven en Cloward, dat slechts onder uitzonderlijke voorwaarden lagere klassen de kans pakken om hun eigen belangen te verdedigen.

Pressietheorieën gaan ervan uit dat economische veranderingen voorwaarden zijn voor politieke ongeregeldeheden. Bekend is de theorie van de relatieve deprivatie: als mensen hun feitelijke situatie als duidelijk minder ervaren dan de door hen gewenste situatie, zullen gevoelens van frustratie en ontevredenheid opkomen. Nauw verwant daarmee is de revolutietheorie van James C. Davies, die stelt dat de 'kans op revolutie in een samenleving het grootst is, indien aan een lange periode van stijgende sociale en economische mogelijkheden een plotseling eind komt'(66).

Andere theorieën gaan uit van de ineenstorting van de regulerende bekwaamheid van de maatschappij. Dat betekent dat een opstand of revolutie alleen dan ontbrandt, als in een samenleving het leven van-alles-dag verstoord wordt, meent bijvoorbeeld de historicus Hobsbawm. Een voorwaarde is wel dat de mensen de grotere nood of wanorde ook echt bewust waarnemen, percipiëren(67).

De vorm van de opstand wordt meestal sterk bepaald door kenmerken van instituties in een samenleving: huurders protesteren, wanneer het dak weer eens lekt, eerder tegen hun huisbaas dan tegen het bankwezen of tegen de bouwondernemingen. Institutionele rollen bepalen veelal de strategische mogelijkheden: arbeiders kunnen gaan staken, voor werklozen is dat onmogelijk.

In hetzelfde hoofdstuk vervolgen Piven en Cloward hun theorie met de beschrijving van een model-proces van protest.

De reacties van de regeringsleiders op een opstand of protest van de lagere klasse kunnen de volgende zijn(68):

1. Zij negeren het

2. Zij bestrijden de actie en treffen sancties tegen de actievoerders
3. Zij proberen samen te werken met de protestbeweging.

De eerste twee mogelijkheden komen meer voor dan de laatste.

Politici negeren de opstand, als het bedreigde instituut geen centrale plaats in de samenleving inneemt (of onbelangrijk is voor machtige groepen). Men zal de opstand bestrijden als centrale instituten geraakt worden (bijvoorbeeld: een staking bij de politie).

Maar protestbewegingen vinden nu eenmaal niet plaats in gewone tijden, maar juist in perioden wanneer groot-schalige veranderingen de politieke stabiliteit ondermijnen. In dat geval zullen de leidende politici proberen de actievoerders te benaderen. De verklaring hiervoor is niet zo moeilijk: wanneer economische en maatschappelijke veranderingen plaats vinden, zullen politieke leiders de relatie tot de bevolking als onzeker beschouwen. Hierdoor is de regering veel gevoeliger voor beroeringen en kan ze die niet meer negeren, omdat deze beroeringen veel bedreigender zijn bij politieke instabiliteit.

Wanneer de regering niet in staat is de activisten te negeren en het risico niet durft te nemen met geweld tegen de opstand op te treden, zal men (nog steeds volgens Piven en Cloward) pogingen moeten doen de actievoerders gunstig te stemmen en met hen te onderhandelen. Dit kan op de volgende manieren(69):

1. Door concessies te doen aan de opstandelingen, of doordat elites in de private sector tot concessies gedwongen worden door de politieke leiders. Om politiek te overleven moeten de bestuurders dus optreden tegen de economische elite. Anders gezegd, onder voorwaarde van een zwaar electorale instabiliteit kan de alliantie van bestuurlijke en private machten verzwakt worden.
2. Politici of elites verbinden zich met de actievoerders om te onderhandelen over hun grieven, maar ook met de bedoeling het protest te kanaliseren en actieleiders aan zich te binden (coöptatie).
3. De bestuurders nemen maatregelen die niet zijn ontworpen om de protesteers tegemoet te komen, maar om de sympathie van de groep bij een breder publiek te ondermijnen. Meestal doen ze dit door nieuwe programma's, die schijnbaar tegemoet komen aan de eisen van de beweging en hen zodoende van steun te beroven zonder veel tastbare eisen in te willigen.

Na het protest en de reactie van de bestuurders zullen de eisen en activiteiten van de beweging snel verminderen. Veelal zullen de concessies een onderdeel zijn van maatregelen om de beweging te integreren in normaal-politieke kanalen (veelal parlementaire organen).

Soms worden de concessies weer ingetrokken. Als bepaalde veranderingen of hervormingen te kostbaar blijken te zijn of door andere groepen in de samenleving sterk worden veroordeeld, zullen ze moeilijk te handhaven zijn. De dreiging van de opstand is dan ondertussen achter de rug. Andere hervormingen blijken echter verenigbaar te zijn met de belangen van economisch machtige groepen in de samenleving(70).

De rol van de actieleiders is niet groot, volgens Piven en Cloward. Protest wordt niet gecreëerd door organisatoren en leiders, maar wel op bij grote economische en maatschappelijke veranderingen. Veelvuldig hebben activisten en leiders geprobeerd om formeel-gestructureerde organisaties te ontwikkelen binnen de lagere klasse om zo concessies af te dwingen. Zij vergeten echter dat

organisatie pas mogelijk is op het moment dat het volk in opstand komt. Elites doen concessies aan de beweging door hun angst voor de onderliggende kracht van de opstand, niet door de organisatie. In de korte tijd dat het volk de autoriteiten uitdaagt, zijn leiders nogal eens bezig geweest met de opbouw van hun organisaties, waardoor ze de kracht van het volk alleen maar verminderden.

2.5. Samenvatting

Door de totstandkoming van de Woningwet in 1901 schiep de overheid een ambtelijk apparaat voor Volkshuisvesting, waarmee gewerkt kon worden aan verbetering van slechte woontoestanden. In de jaren zestig ontstond bij economen, politici en volkshuisdeskundigen vanuit verschillende motieven de gedachte om de oude volkswijken uit de grote stad te laten verdwijnen en de woongelegenheid bij voorkeur te concentreren in buitenwijken, aan de rand van de stad. Wijkbewoners en buurtactiegroepen protesteerden tegen dit saneringsbeleid. Inspraak was een van de eisen die door hen gesteld werd. In de eerste helft van de jaren zeventig vond daardoor in veel steden in Nederland een omslag plaats, die leidde tot een beleid voor stadsvernieuwing. Die omslag verschilde van stad tot stad.

Zowel het opvoeren van inspraak in de politiek, als het optreden van actiegroepen komen voort uit een algemene kritiek op het functioneren van de parlementaire democratie. De crisis van het parlementaire systeem heeft bij sociale wetenschappers en bij politici de behoefte doen ontstaan deze crisis op te lossen via inspraakmodellen. Actiegroepen op hun beurt zijn het antwoord van de bevolking op deze crisis en een reactie op de onmacht van de parlementaire democratie om bepaalde maatschappelijke problemen op te lossen. In tegenstelling tot de sociale wetenschap zien actiegroepen de inspraak niet als doel op zich, namelijk om daarmee het functioneren van het parlementair stelsel te verbeteren. Actiegroepen beschouwen daarentegen inspraak als een middel om invloed uit te oefenen op de beslissingen van een parlement.

Buurtactiegroepen ontstaan door een bedreiging van het voortbestaan van een woonwijk, veroorzaakt door saneringsplannen van de gemeente en door een opdringende city van kantoren, winkels en bedrijven. Daardoor ontstaat een politiek-sociaal conflict tussen de buurtorganisatie en de gemeentelijke overheid. En van de belangrijkste functies van actiegroepen is het opgang brengen van een bewustwordingsproces van de buurtbewoners. In de oude, stedelijke arbeiderswijken (werd en) wordt daardoor een bewuste strijd gevoerd voor het behoud van de wijk en voor inspraak in de verbetering van de woon- en leefomstandigheden.

In grote steden hebben actiegroepen veelal een 'haat-liefde' verhouding tot de Partij van de Arbeid: enerzijds zetten actiegroepen en buurtbewoners zich af tegen de saneringsplannen van de sociaal-democraten om te woonwijk te saneren en vrij te maken voor grote investeerders, anderzijds beseffen bewoners en organisaties dat ze de PvdA politiek nodig hebben om hun eigen doeleinden voor een belangrijk deel te kunnen realiseren.

De theorie van Piven en Cloward over Amerikaanse protestbewegingen gaat ook op voor Nederlandse buurtactiegroepen en is daarom te gebruiken als onderzoeksmodel. Deze theorie gaat ervan uit dat het protest of de actie niet

snel uitbarst in arbeiderswijken. Als de bewoners in opstand komen, moet er iets meer aan de hand zijn in de maatschappij. Opstanden vinden plaats op momenten dat grote economische, politieke en maatschappelijke veranderingen leiden tot politieke instabiliteit. Leidende politici zullen zich dan gedwongen voelen tegemoet te komen aan een aantal eisen van de actiegroep en met hen samen te werken. Hervormingen, afgedwongen door de actiegroep, zullen gehandhaafd blijven als ze te verenigen zijn met de belangen van economisch machtige groepen in de samenleving.

In de volgende hoofdstukken zullen we het ontstaan en het functioneren van de Aktiegroep Het Oude Westen in Rotterdam en hun eisen van inspraak bestuderen. De strijd tegen de gemeentepannen om de wijk te saneren en voor het behoud van de wijk als woongebied staat hierbij centraal. Aan de hand van de theorie van Piven en Cloward zullen we enkele verklaringen voor het succes van de Aktiegroep opstellen. Vervolgens kunnen we, tevens met behulp van genoemde theorie, het vervolg op de eerste successen bekijken. De Aktiegroep komt dan voor de problemen van het handhaven van de afgedwongen veranderingen tijdens de fase van de uitvoering van het nieuwe beleid te staan.

Opmerking in meters	Driehoeken	Hoeken	Opmerking in meters	Driehoeken	Hoeken	Opmerking in meters
1079.74	CCCXLI	52° 51' 47"	677.70	CCCLVI	60° 59' 20"	1080.13
1002.54	CCCLXII	77° 40' 21"	830.52	CCCLVII	73° 17' 45"	1192.86
870.62	CCCLXIII	49° 27' 52"	646.10	CCCLVIII	45° 42' 55"	891.56
644.33	CCCLXI	44° 44' 44"	739.72			
1002.54	CCCLXII	83° 2' 4"	1043.03			
923.46	CCCLXIII	52° 13' 12"	830.52			
615.74	CCCLXII	61° 5' 6"	794.46			
512.02	CCCLXIII	64° 19' 22"	817.96			
644.33	CCCLXIV	54° 33' 32"	739.72			
821.43	CCCLXIII	79° 54' 32"	1188.99			
855.80	CCCLXIV	58° 57' 20"	1034.69			
615.74	CCCLXV	41° 8' 8"	794.46			
927.86	CCCLXIV	46° 20' 23"	967.81			
1103.04	CCCLXV	70° 56' 23"	1264.42			
821.43	CCCLXV	62° 43' 14"	1188.99			
998.78	CCCLXIV	45° 59' 0"	970.24			
665.63	CCCLXV	64° 26' 5"	1217.08			
927.86	CCCLXVI	69° 34' 55"	1264.42			
646.10	CCCLXVa	57° 5' 43"	891.56			
1018.83	CCCLXVI	56° 53' 18"	889.47			
927.86	CCCLXVII	66° 0' 59"	970.24			

S C H I E

Blijdorpsche
Gem^e Overschie
polder

Beukelsdijk

Coolse haven

ROTTERDAM

Gem^e Delfshaven

polder

Schoonderloo

Ruigeveld

OOST

KOOS

plaat

(Kiegraven in 1863-64)

Zwarte luis

Zwarte luis

Stoombootveer

Stoombootveer

Stoombootveer

Stoombootveer

Stoombootveer

Stoombootveer

Stoombootveer

Tijdelijk peilchaal

M.V. 0.02 M.A.P.

N.E. 0.30

R. duiker

Stoombootveer

3. DE PERIODE 1945-1970: ROTTERDAM EN DE SANERINGSPROBLEMATIEK

3.1. De ontstaansgeschiedenis van de wijk het Oude Westen

Elk belangrijk gebeuren heeft zijn voorgeschiedenis. Het verhaal van de sanering en de vernieuwing van de wijk het Oude Westen dat rond 1970 begint, kent ook zijn voorgeschiedenis. Deze kunnen we laten beginnen in de tweede helft van de 19e eeuw. In die periode van economische groei, uitbreiding van de Rotterdamse haven en eerste verschijnselen van industrialisering nam het inwonersaantal van Rotterdam toe van bijna 100.000 personen in 1850 tot ruim 300.000 in 1900(71). Het waren in eerste instantie arbeidskrachten van dorpen rond Rotterdam, later vooral Brabantse en Zeeuwse landarbeiders die werk zochten en het vonden in de Rotterdamse havens en bedrijven. Voor huisvesting van deze arbeiders en hun gezinnen werd de eerste ring van polderlanden rond Rotterdam volgebouwd: lange rijen huizen met arbeiderswoninkjes, kwalitatief vaak onvoldoende, in somber aandoende 'nieuwe' wijken rond de stadskern. Ten westen van Rotterdam werd ook zo'n wijk gebouwd en wel volgens het principe van de revolutiebouw: particulieren kochten percelen grond op, lieten er woningen bouwen, die men vervolgens verhuurde aan de pas aangekomen landarbeiders en hun gezinnen.

Een van de eersten die zo bouwde, was de heer Gouverne waarnaar de buurt vaak genoemd wordt. Na hem volgden kleinere eigenaren, vooral middenstanders, die als belegging zo'n zes tot acht panden naast elkaar bouwden, tot in 1920 de wijk was volgebouwd. De wijk werd begrensd door het Weena in het noorden en de Nieuwe Binnenweg in het zuiden, aan de westkant door de 's Gravendijkwal en aan de oostkant door de Westersingel.

De huizen waren opgedeeld in meerdere woningen, die bestonden uit een 'flinke' woonkamer en een kookkast, meer niet. Er was weinig licht en weinig verse lucht. De straten waren lang en smal en tussen en naast de huizen stonden enkele bedrijfjes. De dichtheid van de wijk bedroeg bijna 1000 mensen per hectare(72), zeker twee tot drie maal de normale dichtheid van een vooroorlogse woonwijk.

Over de onvoldoende kwaliteit van de woningen en de woonomgeving maakte men zich in die tijd niet druk, later pas kwamen overheden tot het besef hier iets aan te doen. Het waren bovengenoemde wijken, die in het begin van de jaren zeventig van deze eeuw tot de eersterings stadsvernieuwingswijken werden verklaard.

Na de eeuwwisseling werd het voor particulieren minder aantrekkelijk om te bouwen, omdat in 1901 de eerste woningwet werd aangenomen. Na 1906 deed een nieuw type woning haar intrede: de 'voor-tussen-achter woning', bekend geworden door de alkoof, de tussenruimte die als aparte slaapkamer fungeerde(73). Het nadeel was dat het slaapgedeelte nog steeds niet gelucht kon worden, daar het midden in de woning lag.

3.2. De Tweede Wereldoorlog

Begin 1940 telde het Oude Westen ruim 22.000 bewoners(74), een volkswijk

De Gouvernestraat in 1978.

waar voornamelijk geschoolde en ongeschoolde arbeiders woonden. Er heerste armoede, maar er was ook sprake van een zekere gezelligheid en onderlinge solidariteit.

In Rotterdam stonden in 1940, aan de vooravond van de Duitse inval een kleine 9.000 woningen leeg⁽⁷⁵⁾, waaruit we kunnen concluderen dat in kwantitatief opzicht in Rotterdam geen woningnood heerste. Maar een flink aantal arbeiderswoningen waren er slecht tot zeer slecht aan toe, maatregelen voor vernieuwing leken een kwestie van tijd.

Het bombardement op 14 mei 1940 verwoestte de gehele binnenstad en een deel van de oude wijken rond het centrum. Het Oude Westen bleef min of meer gespaard. Verloren in Rotterdam gingen onder andere:

11.000 panden met 25.000 woningen	4 ziekenhuizen
62 scholen	26 hotels
117 pensions	4 volkslogementen
31 fabrieken	21 gemeentelijke gebouwen
1319 werkplaatsen	4 rijksgebouwen
675 pakhuizen en vemen	287 assuratiekantoren
31 grote magazijnen	150 andere kantoren
2320 winkels	184 garages en autobusbedrijven,

alles bij elkaar een ravage verspreid over meer dan 200 straten, pleinen en kaden⁽⁷⁶⁾.

Het gevolg was dat na de oorlog de zo nodige vernieuwing van een groot aantal kwalitatief slechte woningen moesten wijken voor de wederopbouw van het stadscentrum en de havens. In september 1944 namelijk hadden de Duitsers ook nog eens de havens voor een groot deel verwoest, 7800 meter kademuur werd opgeblazen. Bij het bombardement van 1940 kwamen meer dan 900 mensen om. In totaal gingen door de oorlog 28.200 woningen verloren, 17,2%

van het totale bestand van woningen in 1940(77).

Direct na het bombardement gaven B&W opdracht aan ir. W.G. Witteveen om een plan te ontwerpen voor een snelle wederopbouw van het centrum. In december 1941 was een plan voor de herbouw van de stad gereed. In dit plan en in vele nota's en plannen die volgden, kreeg de wederopbouw van het centrum en het herstel van de havens voorrang boven alle andere zaken, bijvoorbeeld de aanpak van de oude woonwijken. Vaak wordt het Oude Westen bij die plannen betrokken, zodat we er in de volgende paragrafen aandacht aan moeten besteden. Het *Plan-Witteveen* had als uitgangspunt de stad haar karakteristieke centrum terug te geven. Er vonden enkele aanpassingen en verbeteringen in de stedenbouwkundige structuur plaats, maar de oude indeling van de stad werd niet gewijzigd. Slechts een klein deel van de wijk het Oude Westen viel binnen het wederopbouw-plan. Het betrof plannen voor een nieuw Centraal Station en een verbeterde spoorwegverbinding met Gouda(78), welke langs het Weena zou lopen.

3.3. Het Basisplan van 1946

In 1944 nam ir. C. van Traa het werk van Witteveen over; hij ontving de opdracht van de gemeente Rotterdam voor een nieuw ontwerp. Toen in 1946 het 'Plan van Van Traa' verscheen, was van de ideeën van Witteveen weinig overgebleven. Het '*Basisplan Herbouw Binnenstad Rotterdam*', kortweg '*Basisplan 1946*' genoemd, hield in dat een modern stadscentrum zou verrijzen dat sterk van het oude verschilde. Voorop stonden het herstel van de havens en de verwoeste stad. Het nieuwe centrum zou groter worden, omsloten door brede wegen. Het geheel schoof op naar het westen; het voornaamste winkelcentrum, de Lijnbaan, kwam ten westen van de Coolsingel en niet meer ten oosten ervan zoals voor de oorlog. De Coolsingel werd het hart van de stad en zou worden doorgetrokken zodat ze een verbinding kreeg met de Maas(79).

Kortom, Rotterdam zou een grote 'City' worden met een kleine miljoen inwoners, een ruim en open knooppunt voor handel en verkeer.

Opvallend in het plan was de onderscheiding van het centrum in deelgebieden, die getypeerd werden naar de meest voorkomende functie: kantoren, winkels, watertransportwezen, overheid, sociale en culturele instellingen. Slechts een klein deel van de bebouwing was bestemd voor woningen; op de plaats waar voor het bombardement 25.000 woningen stonden, kwamen nu slechts 4.000 woningen terug(80). De feitelijke woonruimte werd gepland in nieuwe, moderne woonwijken, ver weg van de binnenstad. Deze opvattingen van Van Traa vinden we later in de Structuurnota van 1972 weer terug.

En de oude woonwijken, zoals het Oude Westen? Die zouden voorlopig even moeten wachten, omdat de stedelijke bestuurders jarenlang financiële voorrang gaven aan de wederopbouw van de binnenstad en de havens. Voor het meest noordelijke deel van de wijk was een bedrijfs- en transportfunctie voorzien. In het voorstel zou het stadscentrum naar het westen uitgebreid kunnen worden tot aan de Maastunnel-traverse ('s Gravendijkwal). De wijk zou dan als eerste van de te saneren wijken voor stadsvernieuwing in aanmerking komen(81). Men verwachtte een vergroting van de vraag naar kantoorruimte;

het gebied van de nog bestaande woningen diende als reserve hiervoor. Mede hierom werd de aanpak van de 19e eeuwse wijken uitgesteld(82). Voorlopig was voor deze wijken geen geld en geen tijd. Gezien de gemeentelijke plannen leek het Oude Westen bestemd voor de sloop ten behoeve van grote verkeersdoorbraken en voor uitbreiding van de kantoren van de nieuwe city.

3.4. De saneringsplannen van de gemeente

Binnen dit kader bestond amper ruimte voor saneringsplannen gedurende de eerste jaren na de oorlog. Er was in Rotterdam zoveel verwoest, dat het gemeentebestuur alleen aandacht schonk aan de herbouw van het centrum. In de jaren 1946-1951 kwam, gelet op bovenstaande, het woord sanering daarom niet of zelden voor in de stadhuisstukken. Vanaf 1950 ontwaakte het besef dat ook verbetering van de woningen in de oude wijken urgent was. In 1955 boden B&W een eerste Saneringsnota aan aan de gemeenteraad, die echter pas in 1956 zou worden behandeld (zie hiervoor de volgende paragraaf).

Tot die tijd werden met name tijdens de begrotingsdebatten opmerkingen gemaakt over de noodzaak tot sanering. Ook gemeenteraadsleden begonnen hierover na te denken en voorstellen in te dienen. Zo bracht het raadslid mevrouw De Vos-Krul (CPN) in 1951 de slechte woonomstandigheden in onder andere Crooswijk en het Oude Westen onder de aandacht. Zij pleitte voor het aanbrengen van enige verbeteringen, in ieder geval in de meest schrijnende gevallen. Het college van B&W reageerde hier later op met de volgende uitspraak(83):

'Een plan tot sanering en stadsverbetering in het Oude Westen, in aansluiting aan het Basisplan, is uitvoerig bestudeerd. De zeer hoge kosten van onteigening, die de uitvoering van zo'n plan noodzakelijk zou meebrengen, vormen echter een beletsel'.

Overigens verschenen wel in augustus 1951 twee saneringsplannen in één nota: *Saneringsplan 'Gouvernestraat A'* en *'Doorbraak West-Kruiskade B'*. Om de verschillende bedrijven tussen Nieuwe Binnenweg, West-Kruiskade en Weena beter toegankelijk te maken, moesten er twee directe verkeersverbindingen gemaakt worden. Het zou de sloop van 1918 woningen betekenen, onder andere tussen de Van Speykstraat en de St. Mariastraat. De plannen vonden geen doorgang in verband met te hoge kosten(84).

In 1953 wees het PvdA-raadslid, de arts J.H. Lamberts, op het verband tussen de lichamelijke en geestelijke gezondheid van kinderen en hun huisvesting. Tevens had onderzoek aangetoond, zo ging Lamberts verder, dat verplaatsing van gezinnen naar een nieuwe woonwijk niet altijd de juiste oplossing was. Lamberts voelde toen reeds meer voor een zo goed mogelijk opknappen van de oude wijken met inschakeling van de bevolking zelf! Lamberts zou na 1970 een belangrijke rol spelen in het bemiddelingsproces tussen de dan opgerichte Aktiegroep Het Oude Westen en het college van B&W, waarbij hij zich principieel achter de eisen van de Aktiegroep opstelde.

Reeds twee maal zijn we het argument van de hoge kosten bij de saneringsproblematiek tegengekomen. In de naoorlogse jaren ontving de gemeente Rotterdam aardig wat inkomsten van het Rijk (via het

Gemeentefonds), zoveel dat de bestuurders geld overhielden. Het Raadslid Wilschut van de ARP stelde daarom bij de begroting over 1954 voor om de drie miljoen gulden(!) die men overhield, te boeken op een rekening 'Fonds voor krotopruiming en wijksanering' en dat ook de volgende jaren te doen(85). Partij van de Arbeid en VVD bestreden het voorstel met het argument dat krotopruiming onafhankelijk van een al dan niet gevormde reserve moest plaatsvinden. De wethouder van Financiën, Van Tilburg van de PvdA beklemtoonde vervolgens dat deze problemen landelijk aan de orde zouden komen; het was dus een zaak van het Rijk. Hij beëindigde zijn betoog met de opmerking:

'Het is bovendien nog helemaal niet dringend, omdat er op het ogenblik in Rotterdam voldoende werkgelegenheid voor de bouwvakarbeiders is'(86).

De wethouder liet met deze opmerking blijken weinig oog te hebben voor de toenemende woonellende in de oude wijken(87).

3.4.1. De Saneringsnota's van 1956 en 1961.

In de eerste naoorlogse *Saneringsnota van 1956* somden B&W de oogmerken voor sanering op:

- a. het opruimen van woningen.
- b. het verbeteren of vernieuwen van het woonmilieu.
- c. het verbeteren of vernieuwen van de algemene structuur van de stad.

Met de uitvoering van het plan dacht men te beginnen na een voorbereidingsperiode van vijf tot acht jaar. Er werd een beargumenteerd urgentieprogramma opgesteld, waarbij de saneringsgebieden waren ingedeeld in vijf groepen. In 1958 wilde men beginnen met de meest urgente wijken als Cool, Feyenoord en Rubroek. De sanering van het Oude Westen (de wijk was in de derde groep geplaatst) zou dan ongeveer in 1968 van start gaan(88). De totale kosten berekenden B&W op dat moment op 250 miljoen gulden. Uitgangspunt was, dat pas daadwerkelijk met de sanering kon worden begonnen, wanneer de woningnood geheel was opgelost. Men verwachtte dat dat gerealiseerd zou zijn tussen 1960 en 1965. Het PvdA-raadslid J.G. van der Ploeg drong sterk aan op de totstandkoming van een saneringscommissie. Hij was eigenlijk de enige van het gemeentebestuur, die zich met de financiering van de sanering bezighield, met de vraag dus hoe aan al dat geld te komen. Opnieuw komt een politicus, in de figuur van Van der Ploeg, ten tonele, die later in de stadsvernieuwing van de wijk het Oude Westen een belangrijke rol zou spelen, dan in de functie van wethouder van stadsvernieuwing.

Al eerder is betoogd, dat B&W geen financiële mogelijkheden zagen om voor de sanering enige verbeteringen aan te brengen in de slechte woonomstandigheden in de oude wijken. Er was wèl geld voor het plan Europoort, dat de aanleg van de havens bij Rozenburg inhield. De kosten daarvan werden geraamd op 150 miljoen gulden! Dat plan werd bij acclamatie door de Raad aangenomen(89).

In de jaren, volgend op de nota van 1956, spraken vele Raadsleden voortdurend hun zorgen uit over de weinige voorbereidingen voor de sanering van de eerste urgentiewijken.

In 1961 lieten B&W een nieuwe nota aan de Raad toekomen, waarin werd

betreurd dat de plannen uit 1956 niet in vervulling waren gegaan. De start van de sanering werd verplaatst naar het jaar 1966. Het herziene tijdschema luidde als volgt:

1. Tussen 1965 en 1970 zou de start van de sanering van de wijken Cool en Rubroek plaatsvinden.
2. Tussen 1970 en 1975 zou dan een begin gemaakt worden met de sanering van Crooswijk en Oud-Overschie.
3. Na 1975 kwamen andere oude wijken in aanmerking voor sanering, onder andere het Oude Westen.

Het Rotterdamsch Nieuwsblad stelde de volgende dag vast: 'Het stadium van getheoretiseer is nu wel voorbij'(90). Maar dat viel tegen, want er was voortdurend sprake van vertragingen. En dat had weer van alles te maken met de verslechterde financiële positie van de gemeente Rotterdam. Vanaf 1964 kampte het bestuur met oplopende geldelijke tekorten; voor de sanering was toen geen geld. Met weemoed zullen bestuurders en raadsleden gedacht hebben aan de tijd dat de gemeente een paar miljoen gulden overhield.

3.4.2. De Saneringsnota van 1969

We zijn inmiddels aanbeland bij de zeer belangrijke Saneringsnota van 1969, getiteld '*Sanering en reconstructie van oude stadswijken*', in januari 1969 door B&W aangeboden aan de Raad. De nota omvatte rapporten, stukken en nota's over de periode 1966 tot en met 1969. Deze nota werd aan de Raad als een geheel aangeboden, maar bestond dus feitelijk uit een viertal stukken. De nota van 1969 was om twee redenen belangrijk: Ten eerste werd vanaf 1967 het oude uitgangspunt, pas saneren als de kwantitatieve woningnood was opgelost, losgelaten. Het College van B&W sprak zich duidelijk uit over de wenselijkheid eerder met de sanering te beginnen en niet langer af te wachten.

Ten tweede heeft de inhoud van de nota van 1969 geleid tot onrust in de oude volkswijken en is hij mede de aanleiding geweest voor het ontstaan van de Aktiegroep in het Oude Westen in 1970.

In deze periode was een nieuwe portefeuille 'Stadsontwikkeling en Verkeer', waaronder de zorg voor de sanering viel, terecht gekomen bij de heer Polak van de VVD.

In het eerste stuk, de door een Saneringscommissie uitgebrachte *Saneringsnota van 1966*, constateerde men wederom een vertraging van de uitvoering van plannen tot sanering, daterend van 1961. In de nota werd de verwachting uitgesproken dat het woningtekort in Rotterdam in 1969 zou zijn opgeheven (bij deze nota was het oude uitgangspunt dus nog niet verlaten) en dat na 1970 begonnen kon worden met de uitvoering van de saneringsplannen. Voor de saneringswijken zouden bestemmingsplannen voorbereid moeten worden. Tevens was een structuurplan noodzakelijk, onder andere om de begrenzing van de te saneren gebieden aan te geven.

Een jaar later verscheen het rapport '*De kwaliteitsrangorde van te saneren gebieden*', waarin de kwaliteit van de woningen voor de eerste maal serieus werd gemeten aan de hand van twee criteria: 'aantal euvels' en 'bouwjaar'. Door deze inventarisatie kon een volgorde van te saneren wijken verkregen worden. Het

Oude Westen kwam via deze berekening op de negentiende plaats(91). De slechtste complexen lagen in de wijken Cool en Rubroek. Wethouder Polak schreef vervolgens in 1967 in zijn beleidsnota dat aan de sanering een steeds grotere urgentie werd toegekend. De politieke lijn tot dat moment, pas met saneren beginnen zodra er voldoende woningen waren gebouwd, lieten B&W los omdat men ook wel inzag dat het oude woningbestand steeds meer verslechterde.

Het rapport van 1968 *'Tempo van krotopruijing en sanering'* gaf inzicht in de berekening van de opheffing van de bestaande en toekomstige verkrotting: Tot 1990 moesten ruim 33.000 woningen worden afgebroken, gemiddeld 1500 krotten per jaar(92). Het waren onder andere deze passages die de Saneringsnota van 1969 al snel de bijnaam 'sloopnota' hebben gegeven.

Voor vervangende woonruimte voor bewoners werden twee mogelijkheden genoemd, verplaatsing naar nieuwbouw, of naar oudbouw, verspreid over de stad. Richtlijn voor de overheid waren de wensen van de bevolking, aldus het rapport. Daarom werd verplaatsing naar nieuwbouw, speciaal gebouwd voor bewoners uit saneringsgebieden, van de hand gewezen, dat vond men te autoritair. Collectieve verplaatsing van bewoners naar één bepaald gebied werd niet geaccepteerd. Daarom is de volgende opmerking, die we in het rapport aantreffen merkwaardig:

'In de eerste plaats is het een zaak van de stedenbouwkundigen om te bepalen of het bouwterrein, dat als gevolg van de krottenafbraak beschikbaar komt, bestemd wordt voor woningen, of voor andere doeleinden. Verwacht mag worden dat bepaalde saneringsgebieden om goede redenen geen woonbestemming zullen krijgen'(93).

De Commissie wilde toen blijkbaar niet zover gaan dat de beslissing over de bestemming van hun eigen te saneren wijk mede door de bevolking werd genomen.

De nota van 1969 voegde niet zoveel extra's meer toe aan de tot nu toe genoemde rapporten en stukken. Interessant waren de in de nota toegevoegde kritische kanttekeningen van de Raad voor het Maatschappelijk Welzijn. Deze verkoos de term 'stadsvernieuwing' boven die van 'sanering': 'stadsvernieuwing' ging verder. Het beleid in de nota's kon slechts beschouwd worden als een minimumprogramma, wat nog meer gebeuren moest, ontbrak. Wat ook ontbrak, zo meende de Raad, was een beleid voor de verbetering van de wijken, die de eerste jaren nog niet gesaneerd werden en daardoor 'gedoemd waren de krotwoningen van de nabije toekomst te worden'(94). De Raad meende dat dit tegengegaan kon worden door woningverbetering, reconstructie en een nieuwe aankleding van de wijken.

We zullen zien dat vergelijkbare kritiek na 1970 door de bevolking van het Oude Westen geuit werd. Het College van B&W verwierp de kanttekeningen van de Raad en wilde zich bewust beperken tot sanering en reconstructie van oude stadsdelen. Maar in de oude stadswijken werd de nota gezien als een grootscheepse sloopoperatie.

3.4.3 De kosten en de financiering van de plannen

Onderdelen van de nota betroffen de kosten en de financiering van de saneringsplannen. Een overzicht daarvan is belangrijk genoeg. Voor de verwerving van de panden en de grond bestond vanaf 1963 een regeling, volgens welke tachtig procent van de kosten door het Rijk werden betaald. De kosten werden vervolgens globaal geraamd op een bedrag van 60 miljoen gulden (prijspeil 1967) plus voor de sloop nog eens vijf miljoen extra(95). Dan beschikte men dus over een kaal stuk grond, waarop nog gebouwd moest worden.

Voor de totale sanering en reconstructie treffen we een raming aan van zo'n een miljard gulden (prijspeil 1967), waarbij door B&W gerekend werd op geldstromen van het Rijk, die het leeuwedeel van de kosten zouden moeten dekken(96). Het College dacht daarbij in het bijzonder aan een zogenaamde lumpsum-regeling, dus een groot bedrag in één keer uitgekeerd van het Rijk aan de Gemeente.

De financiële positie van de gemeente was in 1966 al zorgelijk door een tekort op de begroting, geraamd op 67 miljoen gulden, dat steeds hoger zou worden.

In 1968 werd voor de sanering door wethouder Polak een bedrag van twee miljoen gulden begroot voor de grondverwerving. Hij merkte daarbij op dat dat bedrag in de komende jaren steeds groter zou worden(97).

Een laatste opmerking bij de nota betrof een voorstel dat werd gedaan om een commissie ad hoc op te richten, om voor de mondelinge behandeling een schriftelijke te houden, waarin ook de kosten en de financiering ter sprake zouden komen. Voorzitter werd wethouder H.W. Jettinghoff, die op dat moment nog heel weinig met het saneringsvraagstuk te maken had.

3.4.4. Samenvatting

De Saneringsnota van 1969 is te beschouwen als een grote en complexe papierwinkel, waarin een aantal 'mooie' plannen waren opgesteld en waarin men aangaf niet langer te willen wachten met de sanering tot de kwantitatieve woningnood voorbij was. Plannen waarover Raadslid N. Oosterwijk van de PSP in 1967 al eens had opgemerkt: 'Wat mij telkens verwondert is, dat aan deze plannen geen uitvoering wordt gegeven'(98).

De verklaring hiervoor was eenvoudig, mooie plannen en mooie woorden op papier; waar het uiteindelijk om ging, waren de financiën. En dat geld was er in 1969 niet.

3.5. De situatie aan het begin van 1970

Tegen welke maatschappelijke achtergrond moeten we het voorafgaande nu plaatsen en hoe was de situatie in de wijk het Oude Westen aan het eind van de jaren zestig?

Deze jaren vormden in Nederland en met name in Rotterdam een periode van voorspoed en welvaart. Dankzij de economische groei en dankzij haar unieke ligging is en was Rotterdam voor vele grote bedrijven een gunstige vestigingsplaats. Het stadsbestuur verzorgde en bevorderde dit waar mogelijk.

Dat betekende dat voortdurend gebouwd, verbouwd en veranderd werd. In het centrum verschenen steeds meer kantoren, winkels en centrumvoorzieningen. Men was bezig met het aanleggen van autowegen in en om de stad, met de bouw van de metro en met de uitbreiding van parkeergelegenheden. Aan de zuid- en oostkant van het stadscentrum werden nieuwe woonwijken gebouwd.

Statistici voorspelden een blijvende economische groei en een stijgen van het bevolkingsaantal, voor het jaar tweeduizend geschat op 20 miljoen inwoners in Nederland(99). Om de toename van de welvaart te blijven verzekeren, was de groei van de haven een belangrijke voorwaarde. De meeste bestuurders gingen van deze voorspellingen uit, hetgeen resulteerde in het *Plan 2000+*, een futuristisch denken in de zin van enorme uitbreidingen van haven- en industriegebieden, omvattende de Zuid-Hollandse eilanden inclusief Goeree-Overflakkee en een nieuwe satellietstad van ca. 500.000 inwoners, Grevelingenstad(100). Overigens hebben B&W dit rapport nooit in behandeling genomen. Het geeft echter wel een duidelijk beeld van het denken in bestuurskringen aan het eind van de jaren zestig.

De oude woonwijken rond het centrum staken daar maar magertjes bij af. Er was sinds 1946 niet veel gebeurd in deze wijken, het leek wel of de welvaart aan hen voorbij gegaan was. De verklaring is niet zo ver te zoeken: de vrij slechte huizen in bijvoorbeeld het Oude Westen zouden verdwijnen, de wijk zou waarschijnlijk opgeslokt worden door het centrum. Door bevroezingsverordeningen, vanaf 1962 ingesteld, werden vestigingen van bedrijven en bouwactiviteiten tegengegaan.

Dit heeft geleid tot een stille sanering. Huisbazen verwaarloosden hun panden door geen onderhoud meer te verrichten. De gemeente bevorderde dit proces door niets te doen aan de woonomgeving. De vraag was of bewoners zulke woon- en leefomstandigheden zouden blijven accepteren.

4. DE PERIODE 1970-1974. DE STRIJD OM DE STADSVERNIEUWING

4.1. Het ontstaan van de Aktiegroep Het Oude Westen

Uit verschillende bronnen komen de slechte woon- en leefomstandigheden van de wijk het Oude Westen duidelijk naar voren; ook foto's uit deze tijd laten een verpauperde negentiende eeuwse buurt zien, waarin de typerende lange, smalle straten het meest opvallen. Deze straten werden al tijden niet meer onderhouden, terwijl ook niets werd gedaan aan de toenemende verkeersoverlast en de parkeerproblemen. Er was geen groenvoorziening, speelruimte voor kinderen ontbrak totaal. De woningen maakten een slechte, verwaarloosde indruk. Bedrijven die eigenlijk in zo'n wijk niet meer thuishoorden, zoals een ijsfabriek en een bedrijfspand van V&D, veroorzaakten geluidsoverlast en stank. Vrachtwagens van en naar de bedrijven gaven nog meer overlast en verkeersopstoppen waren aan de orde van de dag. Regelmatig was er in de straten een autowrak te vinden. Ziedaar rond 1970 de resultaten van de stille sanering van de wijk. Voor de bewoners speelde daarnaast ook mee de onzekerheid over de bestemming van de wijk.

De Bloemstraat voor de stadsvernieuwing.

Al snel kwam er nog een probleem bij, dat de situatie in de wijk moeilijker en ingewikkelder maakte: de komst van buitenlandse arbeiders, gastarbeiders, met hun gezinnen. In de jaren zestig was de sociale samenstelling van de wijk als volgt: 73% van de bevolking behoorde tot de arbeidersklasse, 13% was ambtenaar, 14% behoorde tot de overige groep zoals vrije beroepen en bedrijfshoofden. Het Oude Westen was dus nog steeds een echte arbeidersbuurt(101). In 1965 waren in Rotterdam een kleine 5000 buitenlandse arbeiders legaal werkzaam, voornamelijk Spanjaarden(102). Vanaf 1968 begon

een grote instroom van nieuwe groepen buitenlandse arbeiders en van familieleden die overkwamen, tot een aantal van 20.000 in 1972. Tel daarbij op 5000 illegalen en verder 15.000 woningzoekende Surinamers en Antillianen(103). In totaal dus een toestroom van 40.000 mensen, die in die jaren in Rotterdam onderdak zochten, vooral in de wijken als het Oude Westen, waar de huren laag waren. Volgens het Aktiekomitee Pro Gastarbeider was in 1972 vijftientig procent van deze wijk 'niet Nederlands'(104). In 1970 bij de oprichting van de Aktiegroep Het Oude Westen speelde deze kwestie nog geen rol van betekenis. Pas in de loop van 1970 en in 1971 werd er meer gesproken over de toename van gastarbeiders en over het 'gastarbeidersprobleem'.

Bij de oprichting van de Aktiegroep speelden ontwikkelingen in het Buurtwerk een rol. In de jaren zestig was onder druk van de gemeente (Sociale Zaken) een reorganisatie in Rotterdam-West op gang gezet. Die had geleid tot de Stichting tot Samenwerking en Opbouw in het Westen (SSOW), waaraan onder andere deelnamen de Stichting Buurtwerk Kruiskade in de Coolsestraat en de Stichting Ons Huis in de Gouvernestraat. Eén van de taken van SSOW bestond uit het werken aan de totstandkoming van wijkorganen (inspraak op wijkniveau) in de wijken Nieuwe Westen, Middelland en Oude Westen. Deze moesten na verloop van tijd samensmelten tot een Interwijkorgaan(105). Voor het tot die wijkorganen kwam, dienden de buurtwerksecties in de wijken actiegroepen tot leven te roepen. Doel van de buurtwerksectie bestond onder andere uit het ontwikkelen, bevorderen en verbeteren van het leefklimaat voor en met de bewoners(106).

Al snel bleek de herstructurering door de SSOW niet erg succesvol. De buurtwerksectie Oude Westen vormde een uitzondering, omdat deze zich vooral bezig hield met de problematiek van de wijk, aldus een rapportage aan de gemeentelijke overheid(107). De nieuwe directeur van Ons Huis, J. Zwiep (later tevens Aktiegroeps lid), ging uit van de stelling dat deelnemers zelf bepaalden met welk soort zaken men zich wenste bezig te houden. De functionarissen dienden hun diensten en activiteiten op deze wensen af te stemmen. Door deze democratische grondhouding en door de wens van de sociaal-culturele werkers om de wijk in te gaan en zich de problematiek van de wijk eigen te maken, groeide de overtuiging dat actie noodzakelijk was. Eén van de buurtwerkers, Ben Schuurman Hess, verwoordde het als volgt:

'In tegenstelling tot de bewoners, die kennelijk niet in staat waren hun leefomstandigheden te (doen) verbeteren of de hun boven het hoofd hangende dreiging van "sanering", dwz. slechting van hun wijk en "verplanting" van de bewoners af te wenden, geloofden immers de werkers dat de "verandering" mogelijk was. Daartoe was actie nodig en geboden'(108).

Deze gedachten werden door de werkers voorgelegd aan een groep vrouwelijke wijkbewoners, de 'Moedergroep', die regelmatig in Ons Huis bijeen kwam. Moedergroep en werkers besloten samen een film te maken over het woon- en leefmilieu in de wijk en deze film als inleiding te gebruiken op een bijeen te roepen buurtvergadering! Op 25 februari 1970 werd een voorlopige actiegroep gevormd: men wilde de bewoners met de geformuleerde problemen confronteren. Men nam de zaken zeer serieus; om de bewoners ook werkelijk te bereiken, bereidde de groep de buurtbijeenkomst terdege voor. Die zou plaats vinden in het gebouw de Lantaren op 11 maart 1970. Dit werd via dagbladen,

affiches, folders en pamfletten en zelfs televisie duidelijk gemaakt. De opkomst was een succes: tussen de 300 en 500 bewoners bezochten de vergadering(109). Vooral veel jongeren bevolkten de zaal, veelal studenten en kunstenaars die zich in de jaren zestig in de wijk hadden gevestigd. De aanwezige bewoners uitten hun misnoegen over hun woning en hun wijk en het saneringsbeleid van de gemeente werd flink bekritiseerd. De bewoners eisten de opheffing van de woon- en leefellende en vonden dat er een eind moet komen aan de onzekerheid over de bestemming van de buurt.

Er waren ook enkele wethouders aanwezig (de heren Polak en van der Ploeg), die pogingen deden hun beleid te verklaren dan wel te verdedigen. Er was nogal wat rumoer en geschreeuw, vooral van de kant van de jongeren(110). De uitleg van de wethouders leidde tot boegeroep, gefluit en onvriendelijke woorden, het publiek voelde niets voor 'politieke praatjes'(111). Toen het iets rustiger was geworden, kwamen een tiental grieven betreffende de woon- en leefomstandigheden op tafel met de eis dat iets aan de wantoestanden moest worden gedaan. De ernstigste grieven werden op schrift gezet(112):

- de slecht onderhouden huizen, het ontbreken van douches
- een toilet voor meer gezinnen kwam nog vaak voor
- de straten waren slecht onderhouden, er was veel last van ratten
- weinig of geen speelruimte voor de kinderen
- ontbreken van groenvoorziening
- ontbreken van overheidsvoorzieningen als badhuis of zwembad
- er was geen duidelijkheid omtrent de toekomst van de wijk.

Een tweede bijeenkomst werd alvast afgesproken voor 25 maart en uit de wijkbewoners en enkele sociaal-cultureel werkers werd de actiegroep gevormd. De Actiegroep Het Oude Westen was daarmee opgericht en ging aan de slag.

4.2 De volgende grote buurtbijeenkomsten in 1970

De Actiegroep ging aan het werk om in de eerste plaats de volgende buurtbijeenkomst voor te bereiden. Ze kreeg daarbij onverwacht steun van een groep architecten die al enige tijd bezig was met een "Reconstructieplan" voor de wijk het Oude Westen. De ideeën van deze groep spoorden duidelijk met die van de Actiegroep, daarom besloot men dit plan tijdens de volgende buurtbijeenkomst voor te leggen aan de bewoners.

4.2.1. Het Reconstructieplan

Het plan van de vijf architecten, het 'Plan Hammel', was voortgekomen uit een initiatief van de Bond van Nederlandse architecten (BNA): een aantal architectenbureaus sprak in 1969 af een studie te maken van de sanering van een stadswijk in Rotterdam. Vijf bureaus reageerden op het voorstel van de BNA, waaronder de groep Hammel. De keuze was gevallen op het Gouvernekwartier (Oude Westen), omdat 'het stadsbestuur had verzekerd dat dit gebied nog jaren lang niet aan de beurt zou zijn'(113). Van de vijf voorstellen(114) sprong het plan Hammel er uit door uit te gaan van aandacht voor de bestaande bebouwde omgeving en interesse voor de wensen van de bevolking, die in hun wijk wilden blijven wonen. De andere bureaus hadden als uitgangspunt gekozen voor het

betrekken van de wijk in de uitbreiding van het city-gebied.

De opstellers van het plan meenden dat sanering niet moest worden opgevat als 'slopen, gevolgd door nieuwbouw'. Sanering vereiste juist een 'verschillend verspreide aanpak', dat wil zeggen: het beleid voor een bepaalde wijk moest niet slechts vanuit die wijk, maar ook vanuit het totale stadsbeeld geconstrueerd worden. De volgende voorrangspunten golden(115):

1. Eerbied voor de waardevolle aspecten van het gegroeide in maatschappij en gebouwde omgeving. Men bedoelde hiermee dat het onverantwoord was om waardevolle en steeds schaarser wordende oude bebouwing verloren te laten gaan. 'De bulldozer is een gevaarlijk instrument. Onze generatie heeft niet het recht oude gebouwen zomaar te slopen'.

2. Stadsvernieuwing werd beschouwd als een proces en niet als een eenmalige daad. Het bevriezen van de onderhoudsactiviteiten in een wijk om deze later te saneren leidde tot tussentijds verval en verpaupering. In alle wijken diende een voortdurend vernieuwingsproces plaats te vinden.

3. Wonen in en nabij de binnenstad was noodzakelijk. Dit gaf een wezenlijke bijdrage aan de levenskracht van de binnenstad.

4. De mensen moesten in hun wijk kunnen blijven wonen als zij dat wilden.

Waar het uiteindelijk om ging, zo stelden de architecten, was een politieke keuze: die tussen indrukwekkende prestigeobjecten enerzijds en een grote hulpverlening voor verwaarloosde, oude stadswijken anderzijds. Daarbij zou de vraag gesteld moeten worden, bij welke keuze de wijkbevolking het meest gebaat was.

In een stuk van de Aktiegroep, waarin het Reconstructieplan van de architecten was opgenomen, werd ook kort een opmerking gemaakt over de financiële zijde van het plan(116). Geen kostenplaatje, wel de vraag of het 'bulldozerplan' met nieuwbouw wel het juiste en meest economische was. De Aktiegroep vond het Reconstructieplan hoe dan ook een goed voorstel voor de bewoners van de wijk. Immers, het ging niet uit van afbraak, maar van verbetering van nog rendabele huizen; de bevolking kon zelf aangeven welke woon- en leefsituatie er moest komen in de wijk.

4.2.2 De tweede buurtbijeenkomst van 25 maart 1970

Opnieuw was er grote belangstelling voor de buurtbijeenkomst, gezien de opkomst van ruim 500 mensen in gebouw Odeon(117). Van gemeentezijde waren nu geen wethouders aanwezig, wel echter enkele gemeenteraadsleden en ambtenaren. De Raadsleden werd verweten nu pas interesse te tonen en de voorzitter sprak als zijn vermoeden uit, dat dat wel eens te maken kon hebben met de komende gemeenteraadsverkiezingen. De Raadsleden kregen weinig ruimte zich te verdedigen, daar de bewoners geen behoefte hadden aan politieke redevoeringen. Dr. J.H. Lamberts (PvdA), die zijn diensten aanbood aan de Aktiegroep om het pakket opgestelde eisen mondeling aan de gemeenteraad voor te leggen op de Raadsvergadering van 2 april, werd wel aan het woord gelaten(118). Voor de inhoud van de eisen verwijzen we naar bijlage I. De vraag aan B&W of zij op de hoogte waren van de eisen van de bevolking van de wijk ter verbetering van de slechte woon- en leefomstandigheden van de wijk en zo ja, wat zij daaraan dachten te doen in overleg met de Aktiegroep, vormde de

kern van de actie van Lamberts.

Het 'Reconstructieplan Hammel' werd aangenomen als het meest aantrekkelijk voor het Oude Westen. De gemeente zou door Lamberts gevraagd worden om mee te werken aan de totstandkoming van dit plan; het plan Hammel dus dat in het gevecht met het gemeenteapparaat steeds weer door de Aktiegroep als richtlijn zou worden genomen.

Nadat Lamberts op 2 april de vragen aan B. en W. had voorgelegd, kwamen snel de eerste resultaten. Wethouder Polak beloofde vijf dagen later enkele maatregelen hij zei de brandbeveiliging in de wijk, tijdelijke douchegelegenheid en de rattenbestrijding ter hand te nemen. Maar met beloften voor de langere termijn, vooral als het ging over de toekomst van de wijk, liepen B. en W. niet zo hard, hun standpunt bleef voorlopig dat over een jaar of twintig toch gesaneerd zou worden. Dit werd voor de komende jaren de algemene politieke lijn van het gemeentebestuur: toegeven aan de Aktiegroep en de wijkbewoners als het ging om relatief kleine wensen, zoals bestrating, bestrijding van de autowrakken, speelruimte en dergelijke, en zelfs dat nog mondjesmaat; ging het echter om de toekomst van de wijk, dan werd verwezen naar de Structuurnota, die uiteindelijk in 1972 zou verschijnen.

4.2.3. De buurtbijeenkomsten van 28 april en 26 mei

Tussen de tweede en derde bijeenkomst kreeg de Aktiegroep meer vorm. Er werden werkgroepen en straatcomité's opgericht, waarin Aktiegroepleden en bewoners konden deelnemen. De werkgroepen specialiseerden zich in een bepaald onderdeel van de acties. Er kwamen werkgroepen met namen als Woonruimte, Financiën, Speelruimte, Juridische werkgroep. De straatcomité's moesten actie aanmoedigen en concrete noden die in elke straat leefden, bespreekbaar maken.

Er vond een gesprek plaats met de gemeentelijke PvdA-fractie die met een soort spijtbetuiging kwam, dat ze 'lang hebben gefaald, maar nu recht gaan doen'(119).

Op 24 april verscheen de eerste buurtkrant met medewerking van het Rotterdamsch Nieuwsblad. Men was bezig met een centrale autowrakkendienst voor het opruimen van obstakels. Kortom, het gonsde in de wijk van de activiteiten van bewoners en Aktiegroepleden.

Op de buurtvergadering van april werden enkele successen gevierd, er waren toezeggingen gedaan voor speelplaatsen, badgelegenheid, nieuwe bestrating en riolering, een verkeersplan en een parkeerregeling; kosten: 7 miljoen gulden(120). Maar er was tevens onvrede over de blijvende onzekerheid ten aanzien van de toekomst van de wijk. Felle kritiek werd op het gemeentebestuur geleverd over de manifestatie C'70, de viering van de bevrijding en van 25 jaar wederopbouw van Rotterdam. Want voor de wijken waar de werkende bevolking woonde, was 25 jaar bijzonder weinig gedaan. De miljoenen van C'70 hadden beter besteed kunnen worden aan bijvoorbeeld goede en betaalbare woningen, meende de Aktiegroep, in plaats van aan een kabelbaan door de stad en de bouw van paviljoens.

Namens de gemeente waren wethouder Polak en burgemeester Thomassen

aanwezig. Zij kregen uitgebreid de gelegenheid hun visie te geven op het Reconstructieplan en de toekomst van de wijk. Thomassen zei het plan zeker niet af te wijzen, hij wilde meewerken aan het bewoonbaar en leefbaar maken van de wijk, desondanks moest de wijk over 15 tot 20 jaar gesaneerd worden(121). Architect Hammel, tevens Aktiegroeps lid, reageerde hierop verontwaardigd en sprak met alle waarschijnlijkheid namens de gehele zaal toen hij zei dat de mensen op dat moment zekerheid wilden. Vervolgens beloofde wethouder Polak contact op te nemen met het ministerie van Volkshuisvesting.

Het hierna volgende bericht dat minister Schut van Volkshuisvesting wilde spreken met gemeentebestuur en Aktiegroep over de subsidiëring van woningverbetering in het Oude Westen, maakte duidelijk dat Den Haag de discussie op de voet volgde. Begin mei vond het gesprek plaats met de minister. Of er nu 'gesaneerd' of 'gereconstrueerd' wordt, Schut wilde wel wat extra's doen voor de wijk. Vooral voor woningverbetering was (blijkbaar) Rijksgeld beschikbaar.

Op 26 mei vond de vierde buurtbijeenkomst plaats. Gemeente-ambtenaren mochten hun visie geven over de sanering van de wijk. Zij meenden dat eerst gewacht moest worden op de Structuurnota, waarin een algemeen beeld van de stad zou worden gegeven. De wijk zou nog 15 jaar moeten blijven staan, waarbij gezorgd moest worden voor meer licht, lucht en groen. In 1990 zouden dan de plannen uitvoerbaar zijn die toen te duur waren. Met andere woorden, het toekomstig plan werd afgestemd op de langere termijn(122).

De bewoners en aanwezigen op de vergadering waren niet erg enthousiast. Eén van de actieleden, mevrouw Barendregt, maakte zich boos over de hoge huren in dit plan. Het plan Hammel genoot nog steeds de voorkeur bij de bewoners van de wijk.

De volgende grote buurtbijeenkomst vond pas plaats in januari 1971. Tot die tijd probeerde de Aktiegroep de gang erin te houden, wat maar half lukte. Al in juni 1970 werd de vraag gesteld waarom zoveel mensen afhaakten. Tijdens de eerste evaluatie constateerde men twee stromingen in de Aktiegroep: zij, die de korte-termijndoelinden nastreefden, met name woningverbetering en zij die meer nadruk legden op lange-termijndoestellingen, als het Reconstructieplan. De vergadering was het er overigens over eens dat van het plan Hammel niets terecht kwam, want zo meende men, de Aktiegroep werd door de gemeente niet serieus genomen. B. en W. bleven verwijzen naar de toekomstige Structuurnota.

4.3. Organisatie en strategie van de Aktiegroep

De uit de eerste grote buurtbijeenkomst gevormde 'Aktiegroep Het Oude Westen' vergaderde in deze periode vrijwel elke dinsdagavond. Vanaf 1972 hield men om de twee weken een aktiegroepvergadering, de dinsdag ertussen werd gebruikt om de volgende vergadering voor te bereiden. De groep bestond uit ongeveer 30 tot 40 actieve leden(123). Daarin zaten oorspronkelijke wijkbewoners, enkele buurtwerkers en in de wijk wonende studenten. In het eerste jaar werden de Aktiegroepvergaderingen regelmatig afgewisseld met een grote buurtbijeenkomst, die dan met veel tamtam werd aangekondigd om zoveel

mogelijk bewoners op te trommelen. De Aktiegroep formuleerde al snel de volgende doelstelling voor zichzelf(124):

'De Aktiegroep Het Oude Westen stelt zich ten doel de verbetering van de woon- en leefomstandigheden in de wijk het Oude Westen in het belang van en in samenwerking met de bewoners van de wijk'.

De enige politieke groepering die een zekere invloed binnen de groep had, was de KEN (later KORO), een marxistisch-leninistische (Maoistische) groep. Deze invloed leek zich te beperken tot een aantal actieve jongeren, van infiltratie van de KEN in de Aktiegroep was geen sprake. Over het algemeen bestond een afkeer van de bestaande politieke partijen.

Voor de besluitvorming golden de volgende richtlijnen:

- De vergaderingen van de Aktiegroep waren allen openbaar voor een ieder die in de wijk woonde of werkte. Deskundigen mochten de vergaderingen bijwonen, maar alleen vanwege hun deskundigheid(125).
- Alle aanwezigen mochten meedenken en meepraten over de agendapunten en over de inhoud van de agenda.
- Er was geen bestuur, dat voorbereidde of uitvoerde. Men had geen behoefte aan bestuurders zoals op het stadhuis.

Deze directe democratische werkwijze gaf de Aktiegroep een grote kracht en smeedde een band tussen de Aktiegroep en de bevolking van de wijk. Iedereen uit de wijk was altijd welkom en kon met zijn of haar problemen op de Aktiegroepvergadering aankomen. Hier werden de besluiten genomen en had iedere deelnemer een stem en niet meer. We hebben hier te maken met de beginselen van openheid en aanwezigheid, zoals in hoofdstuk twee is uiteen gezet. De Gemeente kon niet veel anders dan de Aktiegroep beschouwen als de vertegenwoordiger van de wijk. Als er acties plaatsvonden, stelde de gemeente de Aktiegroep verantwoordelijk, als er overlegd moest worden, wendde het gemeentebestuur zich tot haar.

In deze periode was de Aktiegroep nog een vrijwilligersorganisatie, hoewel enkele buurtwerkers en een aantal jongeren een flinke hoeveelheid tijd in het actiegebeuren staken.

Eén van de nadelen van de organisatie was gelegen in het feit dat steeds meer eisen en agendapunten ter tafel kwamen. We herkennen hierin de in hoofdstuk twee genoemde eigenschap van toenemende thematisering; tegenover het nadeel stond het voordeel dat de Aktiegroep zich een grotere deskundigheid en een bredere visie eigen maakte. Vandaar dat werkgroepen werden opgericht, die zich gingen specialiseren op een bepaald terrein. Slechts een summier overzicht van de meest op de voorgrond tredende werkgroepen is hier mogelijk(126):

- De Juridische werkgroep (of werkgroep Rechtskundige bijstand) probeerde gemeente en huiseigenaren via de rechter te dwingen tot verbeteringen in de wijk. Na aanvankelijke successen kon men de verwachtingen niet waarmaken. De groep ging later over in een werkgroep 'Achterstallig onderhoud'.
- De werkgroep 'Woonruimte', later 'Woon- en wijkverbetering', hield zich vooral bezig met het Reconstructieplan. Dat betekende dat men vooral in de slag moest met de gemeente, dus dat er overlegd moest worden met ambtenaren en beleidsmedewerkers. Op basis van de onderhandelingen wees de gemeente de Aktiegroep in 1970 een krediet toe van 50.000 gulden om een begin te

kunnen maken met een woningonderzoek ter verbetering van een deel van de woningen in de wijk(127). Dat geld kwam overigens terecht bij een werkgroep van de afdeling Volkshuisvesting.

- De werkgroep 'Gastarbeid' werd in 1972 ingesteld en organiseerde onder meer kraakacties om leeggekomen huizen te bezetten voor Nederlandse huurders. Vanaf 1971 hielden Aktiegroep en bewoners zich steeds meer bezig met het probleem van de toenemende instroom van buitenlandse arbeiders, waardoor een aparte werkgroep (Gastarbeid) noodzakelijk werd.

- De werkgroep 'Straatcomitees' had onder andere tot taak bewoners uit te nodigen voor een bijeenkomst om een bepaald, voor de straat belangrijk probleem te bespreken. Het verloop was groot en voortdurend moesten nieuwe initiatieven de comité's nieuw leven inblazen.

In dit overzicht ontbreken de namen van de werkgroepen, als: Speelplaatsen, Buurkrant, Publiciteit, Financiën, Verkeer, etc. De meeste namen spreken al voor zich. De consequentie van de oprichting van de werkgroepen was dat van een uniform beleid geen sprake was(128). De werkgroepen functioneerden naast elkaar en veelal los van elkaar; een decentralisatie van de Aktiegroep vond dus plaats. Werkgroepen konden zelfs vrij vergaande beslissingen nemen buiten de Aktievergaderingen om!

De Aktiegroep werd al gauw geconfronteerd met het dilemma van de strategiebepaling: harde acties versus overleg met het gemeentebestuur. Het duidelijkst kwam deze tegenstelling tot uiting tussen de werkgroep 'Gastarbeid' enerzijds (actie) en de werkgroep 'Woon- en wijkverbetering' anderzijds (overleg). Doordat vanaf 1971-1972 het probleem van de komst van de buitenlandse arbeiders steeds centraler kwam te staan, overheerste tot halverwege het jaar 1973 de strategie van de actie, geleid door de werkgroep Gastarbeid. Toen na een interne discussie in 1973 de werkgroep Gastarbeid zichzelf min of meer ophief, kreeg de werkgroep 'Woon- en wijkverbetering' meer ruimte om een strategie van overleg te ontwikkelen. In paragraaf vijf wordt dieper ingegaan op het 'gastarbeidersprobleem' in de wijk.

Op één punt heeft de Aktiegroep aan de gemeente nooit toegegeven, namelijk zich officieel te passen in het keurslijf van wijkorgaan. De gedachte van de wijkraden was relatief oud, volgens Hasper al van voor de oorlog(129). Na 1945 ontstond een duidelijke behoefte de bevolking en het stadsbestuur dichter bij elkaar te brengen en de bewoners van de stad meer in te schakelen bij de beslissingen van de bestuurders. Zo groeide de idee van een experiment met 'wijkraden'. Deze zouden de lokale zelfwerkzaamheid kunnen activeren en inspraak kunnen verlenen aan de bevolking. In 1952 kwam een commissie met het voorstel de wijkraden niet te kiezen, maar ze te benoemen uit voordrachten van de in de wijk werkende organisaties. Later werden de wijkraden samengesteld volgens de uitslag van de gemeenteraadsverkiezingen in de wijken. Om de bevoegdheden van de wijkraad te vergroten en om de wijkbewoners ook zelf in het bestuur te betrekken, beval een nieuwe commissie in een nota in 1970 onder andere aan de wijkraadsleden rechtstreeks te laten kiezen, de zogenaamde wijkraden-nieuwe-stijl of deelgemeenteraden(130).

Vanaf 1970 drong de gemeente er bij de Aktiegroep op aan om als 'voorlopig wijkorgaan' te functioneren. De Aktiegroep voelde daar weinig voor, maar de gemeente beschikte over een machtsmiddel: de Aktiegroep was in 1970

gesubsidieerd als 'voorlopig wijkcomitee'. Daarom besloot de Aktiegroep toe te geven aan de benaming 'Voorlopig initiatiefcomité'. Daar is het bij gebleven, verder is de Aktiegroep nooit gegaan.

Een veelgehoorde klacht bij het wijkradenbestel is dat de wijkraad al snel ervaren wordt als een vreemde machtsinstantie, vooral waar het de sanering van de wijk betreft. Was de Aktiegroep inderdaad ingegaan op het verzoek als 'voorlopig wijkorgaan' te functioneren, dan had ze zich zeker vervreemd van de wijkbewoners en had ze geen gebruik meer kunnen maken van de mogelijkheid de bewoners te mobiliseren via acties en buurtbijeenkomsten.

4.4. De Gemeenteraadsverkiezingen van 1970

In de maand juli van dit voor het Oude Westen turbulente jaar vonden gemeenteraadsverkiezingen plaats. Bij de laatste verkiezingen van 1966 had de Partij van de Arbeid in Rotterdam een gevoelig verlies geleden en was ze de absolute meerderheid kwijtgeraakt (van 23 naar 18 zetels)(131). Er werd toen een afspiegelingscollege gevormd van PvdA (met drie wethouders), KVP, ARP en VVD (ieder een wethouder), onder leiding van burgemeester Thomassen (PvdA). De belangrijke post van Openbare Werken, later veranderd in Stadsontwikkeling en Verkeer, kwam terecht bij de liberaal mr. Polak.

Bij de verkiezingen van 1970 scoorde de PvdA zelfs nog iets lager dan in 1966 en behaalde 36,9 % (in 1966 37,4%), de laagste score sinds 1945 in Rotterdam gehaald. De uitslagen in het Oude Westen waren voor de PvdA in 1970 nog desastreuzer met een score van 26,5% van de stemmen(132). Desondanks kreeg de PvdA toch nog 19 zetels(+ 1) in de Raad, de KVP kreeg 5 zetels(-1), de CHU/ARP 7(+ 1), de VVD 5, D'66 4(+ 4), de Bejaardenpartij 1(+ 1), de CPN 3(+ 1), de SGP 1, de PSP 0(-4), de Boerenpartij 0(-3), overigen 0 zetels(133).

De uitslag had gevolgen voor de samenstelling van het nieuwe bestuurscollege, dat er vanaf 1 september als volgt uitzag:

W. Thomassen (PvdA),	Burgemeester en Algemene Zaken.
H.W. Jettinghoff (PvdA),	Stadsontwikkeling en Volkshuisvesting.
J.G. van der Ploeg (PvdA),	Onderwijs, Jeugdzaken en Vormingswerk.
H.C.G.L. Polak (VVD),	Verkeer en Openbare Werken.
H. van der Pols (PvdA),	Sport, Recreatie en Wijkaangelegenheden.
J. Reehorst (PvdA),	Financiën.
H.J. Viersen (PvdA),	Havenbeheer en Economische ontwikkeling.
G.Z. de Vos (KVP),	Sociale Zaken, Volksgezondheid en Kunst.
J. Worst (AR/CHU),	Algemene Personeel- en Organisatiezaken.

Opvallend was de overgang van Stadsontwikkeling en Volkshuisvesting van VVD naar PvdA. De laatste had voor deze wijziging geijverd in haar verlangen meer greep te krijgen op het Rotterdamse saneringsbeleid. Van een nieuw beleid was voorlopig echter geen sprake, getuige de beleidsnota van de nieuwe wethouder, die nog sterk de geest ademde van de vorige wethouder. De visie van Jettinghoff werd duidelijk in december toen hij op een vraag over de betaalbaarheid van de huren van de nieuw te bouwen woningen zei: 'Ik zie niet in hoe het mogelijk zal zijn in de te saneren wijken nieuwe woningen

te bouwen die een voor de huidige bewoners betaalbare huur opbrengen; misschien is dat voor een enkeling het geval, maar voor de massa zal dat bepaald niet gelukken'(134).

Deze woorden duiden wellicht op een realistische instelling van de heer Jettinghoff, maar getuigden ook van een 'geringe' visie op de noden van de mensen die in de oude stadswijken woonden. Zelfs binnen zijn eigen partij vielen deze woorden niet overal even goed. Het kwam tot een openlijk conflict toen de PvdA-raadsfractie van de bestuurders-partijgenoten eiste, dat zij de lijn van de partij zouden volgen, in plaats van zich ondergeschikt te maken aan het collegiale bestuur. De wethouders en met name Jettinghoff weigerden. Deze bestuurscrisis werd gesust door een commissie onder leiding van de voorzitter van de PvdA, Van der Louw(135). Maar de visie van Jettinghoff zou tevens leiden tot een harde botsing tussen wethouder en Aktiegroep, die eerstgenoemde zou verliezen.

4.5. De strijd van de Aktiegroep in de jaren 1971 en 1972

Het centrale probleem in deze periode, dat alle andere actiepunten naar de achtergrond drong, was de komst van de buitenlandse arbeiders. De slechte woon- en leefomstandigheden werden door een groot aantal bewoners in direct verband gebracht met de toestroom van deze arbeidersgroepen in de wijk. Men reageerde de onvrede in de wijk op deze gastarbeiders af. Maar daarnaast bleven Aktiegroep en bewoners strijden voor betere, betaalbare woningen. Doordat in veel oude wijken dezelfde problematiek speelde, vond tussen actiegroepen van deze wijken toenadering plaats, die zou leiden tot de oprichting van het Samenwerkingsverband Oude Wijken.

Reeds eind 1970 werd op een Aktiegroepvergadering voor het eerst een opmerking gemaakt, die de kern van de latere problemen rond de buitenlandse arbeiders weergaf: lege panden werden in de wijk opgekocht en gebruikt als pensions, waar gastarbeiders voor schandalige huren in woonpakhuizen moesten leven. In 1971 schoten deze pensions in de oude stadswijken als paddestoelen uit de grond. Autochtone wijkbewoners ergerden zich aan hun buitenlandse burens waar ze geen contact mee hadden. Bovendien betaalden de buitenlanders woekerbedragen voor hun huisvesting en dreven daarmee de prijzen van de huren op(136). De Aktiegroep probeerde de Gemeente te overtuigen om maatregelen te nemen, bijvoorbeeld tegen de huisbazen die uit waren op zoveel mogelijk winst maken, maar niets aan het onderhoud deden. De Gemeente reageerde echter niet.

Binnen de Aktiegroep openbaarde zich in deze periode een tegenstelling tussen voorstanders van harde actie en zij die overleg voorop stelden. Alle Aktiegroepsleden zagen in dat het contact met de 'gewone' wijkbewoners meer en meer verloren ging(137).

De vijfde grote buurtbijeenkomst in januari 1971 moest de rijen weer enigszins sluiten en de contacten met de wijkbewoners herstellen. Men vond elkaar in het protest tegen de huurverhogingen, veroorzaakt door de harmonisatiewet van Minister Schut. Daarnaast werd een nieuw, geldverslindend project van de gemeente (het Sportpaleis, kosten 74 miljoen) veroordeeld(138).

De situatie in de oude wijken werd ondertussen steeds meer gespannen door conflicten tussen buitenlandse en Nederlandse wijkbewoners. Rassenrellen dreigden en braken in juli '71 in de Afrikaanderwijk (Rotterdam Zuid) ook uit. De Aktiegroep besloot een speciale buurtbijeenkomst te houden over deze kwestie in de Schouwburgzaal, onder voorzitterschap van de bewoner Gerrit Sterkman. Schattingen betreffende de opkomst liepen uiteen van ruim duizend tot tweeduizend mensen(139). De aanwezige buurtbewoners uitten hun klachten over de buitenlandse gezinnen in de wijk en de emoties liepen soms hoog op. Tevoren opgestelde eisen werden aan het eind van de vergadering aangenomen. De vijf belangrijkste eisen waren(140):

1. Optimaal uitvoeren van de verordeningen voor het houden van pensions, opgesteld door de gemeente Rotterdam.
2. Verlaging van het daarin gestelde aantal personen (8 en meer).
3. Beperking van het aantal pensions in de oude wijken tot hoogstens één per straat.
4. Onmiddellijke stopzetting van verdere toename van buitenlandse arbeiders in het Oude Westen.
5. Geen verkoop van huizen in deze wijk aan buitenlanders voor verhuur.

Op de vergadering werd tevens besloten dat de Aktiegroep lege woningen in de wijk zou gaan kraken (consequentie van het uitgangspunt dat de wijkbewoners de problemen aandragen); daarmee moest voorkomen worden dat in de woningen pensions voor buitenlanders kwamen. In januari 1972 werd daarom binnen de Aktiegroep de werkgroep 'Gastarbeid' ingesteld, niet alleen bedoeld om het kraken te coördineren, maar ook om buitenlanders informatie en advies te geven. Immers, zo stelden de werkgroepleden, ook zij waren slachtoffer van het slechte beleid van de gemeente en van het winstbejag van de huisbazen. Het was naïef te denken dat de buitenlanders deze tweeslachtige houding van de Aktiegroep begrepen.

De Werkgroep Gastarbeid nam het standpunt in dat de wijk geen ghetto van buitenlanders mocht worden. Om dat te voorkomen, diende volgens haar de gemeentelijke overheid regulerend op te treden, bijvoorbeeld via het instellen van een maximum instroom van buitenlanders in de wijk. Maar de Gemeente deed niets en liet de kwestie op zijn beloop. Het kraken en de acties waren onder andere bedoeld om de Gemeente te wijzen op de ernst van de situatie in de wijk en iets aan de kwestie te doen. Het kraken hield in: het afsluiten van de woning, het plaatsen van een raambiljet, het uitdelen van een straataffiche ter informatie aan de bewoners in de buurt en het berichten van de pers.

De lege woningen moesten gekraakt worden ten behoeve van Nederlandse gezinnen. De kraakacties leverden weinig resultaten op, al reageerden B&W in eerste instantie geschrokken met een besluit om 200 'slechte' pensions te sluiten. Van de uitvoering van dit besluit kwam echter weinig terecht(141). Langzaam maar zeker werd alles gekraakt waar maar een buitenlander zich wilde vestigen. De werkgroep Gastarbeid die de kraakacties leidde, nam het heft binnen de Aktiegroep steeds meer in handen (mede mogelijk door een gevolg van de decentralisatie). De gemeente wakkerde de tegenstellingen tussen autochtonen en buitenlanders aan door de Aktiegroep van discriminatie te beschuldigen. Hoe goed de kraakacties ook bedoeld waren, in feite zat het gemeentebestuur daar niet zo ver naast.

De Jong, zelf in die tijd lid van de Aktiegroep, geeft een drietal verklaringen voor de 'etnische intolerantie' die in de wijk heerste(142). In de eerste plaats wijst hij op de bestaande woningnood: zowel Nederlanders als buitenlanders waren op zoek naar woningen met een lage huur, hetgeen er toe leidde dat veel autochtone bewoners zich in een concurrentiesituatie ten opzichte van de buitenlanders geplaatst voelden en dat men zich bedreigd voelde door de buitenlanders. Vervolgens noemt de Jong als mogelijke oorzaak dat autochtone bewoners zich ook bedreigd voelden, doordat zekerheden werden aangetast; in de derde plaats was van belang dat het allemaal plotseling en massaal gebeurde.

Terwijl de kraakacties op gang kwamen, waren intussen de contacten tussen diverse actiegroepen in de oude stadswijken intensiever geworden. De onvrede met de toestanden in de wijken was toegenomen. In januari 1972 kwamen deze actiegroepen in vergadering bijeen en besloten om op 3 februari met zoveel mogelijk buurtbewoners naar het stadhuis te gaan. Het thema was: betere leefbaarheid in de oude wijken door goede, betaalbare woningen. Het Samenwerkingsverband Oude Wijken (OSOW) was daarmee van de grond. De 'mars op het stadhuis' kan gezien worden als een dieptepunt in de relatie tussen de Rotterdamse actiegroepen en het gemeentebestuur. Ruim 500 bewoners maakten de optocht naar de Coolsingel, waar ze onder leiding van Gerrit Sterkman met spreekkoren 'er moeten huizen komme, potverdomme!' het spreken van de wethouders Jettinghoff en Van der Pols onmogelijk maakten(143).

Twee dagen na de tocht naar het stadhuis verscheen een nota van B. en W. waarin een bedrag van 400.000 gulden beschikbaar gesteld werd voor een proefblok voor woningverbetering in de wijken Afrikaanderbuurt en Oude Westen. De Aktiegroep reageerde positief op de aanwijzing van het proefblok Van Speykstraat. Dit was evenwel niet meer dan een druppel op de bekende gloeiende plaat. Vast stond dat de verhouding tussen wethouder Jettinghoff en de Rotterdamse actiegroepen voortdurend verslechterde, doordat hij als wethouder geconfronteerd werd met de lastige problematiek der oude wijken en daarop geen antwoord had. Hij wekte ook niet de indruk dat hij oplossingen trachtte aan te dragen.

In Den Haag schenen de problemen in Rotterdam wel door te dringen. In juni 1972 sprak de Aktiegroep met minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening Udink, die een werkbezoek aan Rotterdam had aangekondigd en met wethouder Jettinghoff. Hoe slecht de communicatie tussen Rijk en Gemeente was, bleek toen de minister er zijn verwondering over uitsprak, dat van de rijkssubsidie van 1,5 miljoen gulden voor de bouw van 171 proefwoningen in het Oude Westen nog geen gebruik was gemaakt door de gemeente(144). Deze positieve toezegging van de minister heeft de naam van het gemeentebestuur bij de Aktiegroep geen goed gedaan.

Een belangrijk onderdeel van de strijd van de Aktiegroep voor de woon- en wijkverbetering vormde de toekomst van de Josephkerk. Er werd gespeeld met het idee op de plaats van de kerk een badhuis te bouwen. De zaak bleef echter onduidelijk, een tijd lang werd de kerk onder andere als koopmarkt gebruikt. Uiteindelijk kocht de gemeente de kerk om er bejaardenflats te bouwen. De

Aktiegroep wilde liever een verzorgingstehuis voor bejaarden en zou in maart 1974 haar zin krijgen.

4.6. De Structuurnota van 1972 en de reactie van de Aktiegroep

Begin 1972 was de inmiddels beruchte 'geheimzinnige' Structuurnota gereed gekomen. De Aktiegroep ontving na aandringen een exemplaar, waarbij een begeleidend schrijven was gevoegd: of de Aktiegroep zo snel mogelijk wilde reageren nog voor de nota in de Raad behandeld werd, zo luidde de vraag.

De Structuurnota was een aanzet voor een structuurplan in verband met de toekomstige stadsvernieuwing, opgesteld door de dienst Stadsontwikkeling. In de nota werd geprobeerd een theorie op te stellen over de meest gewenste stedelijke ontwikkeling. Het toekomstige structuurplan zou tevens een kader voor bestemmingsplannen zijn; de theorie moest aangeven wat voor iedere bestemming de meest gewenste situering was. Deze zogenaamde situeringstheorie ging ervan uit dat de woonruimte in de samenleving het belangrijkste uitgangspunt was binnen de ruimtelijke ordening. De bevolking diende daarnaast een zo rijk mogelijk assortiment voorzieningen tot haar beschikking te hebben: winkels, scholen, parken, clubhuizen, theaters, enzovoort. Men wilde het autoverkeer in de stad beperken en het openbaar vervoer stimuleren(145).

De beste aanpak was een bundeling van voorzieningen en werkgelegenheidscentra (kantoren) in een beloopbaar centrum. Dit centrum was voor de bevolking te bereiken via 'radiaallijnen', voornamelijk per rails (trein en metro). De woongebieden zouden als het ware als kralen langs deze vervoerslijnen geconcentreerd liggen. Het stadscentrum, alleen voor voetgangers toegankelijk, zou rond het kruispunt van de hoofdlijnen van openbaar vervoer gelegen zijn. Aan het uiteinde van de radiaallijnen moesten industriegebieden en recreatie-terreinen komen. Tussen de bebouwde stroken zouden groene ruimtes aangelegd kunnen worden. Dit model, zoals in de Structuurnota beschreven, duidde men aan met de term 'vingerstad'(146). De volgende pagina's geven met schema's meer informatie uit de nota.

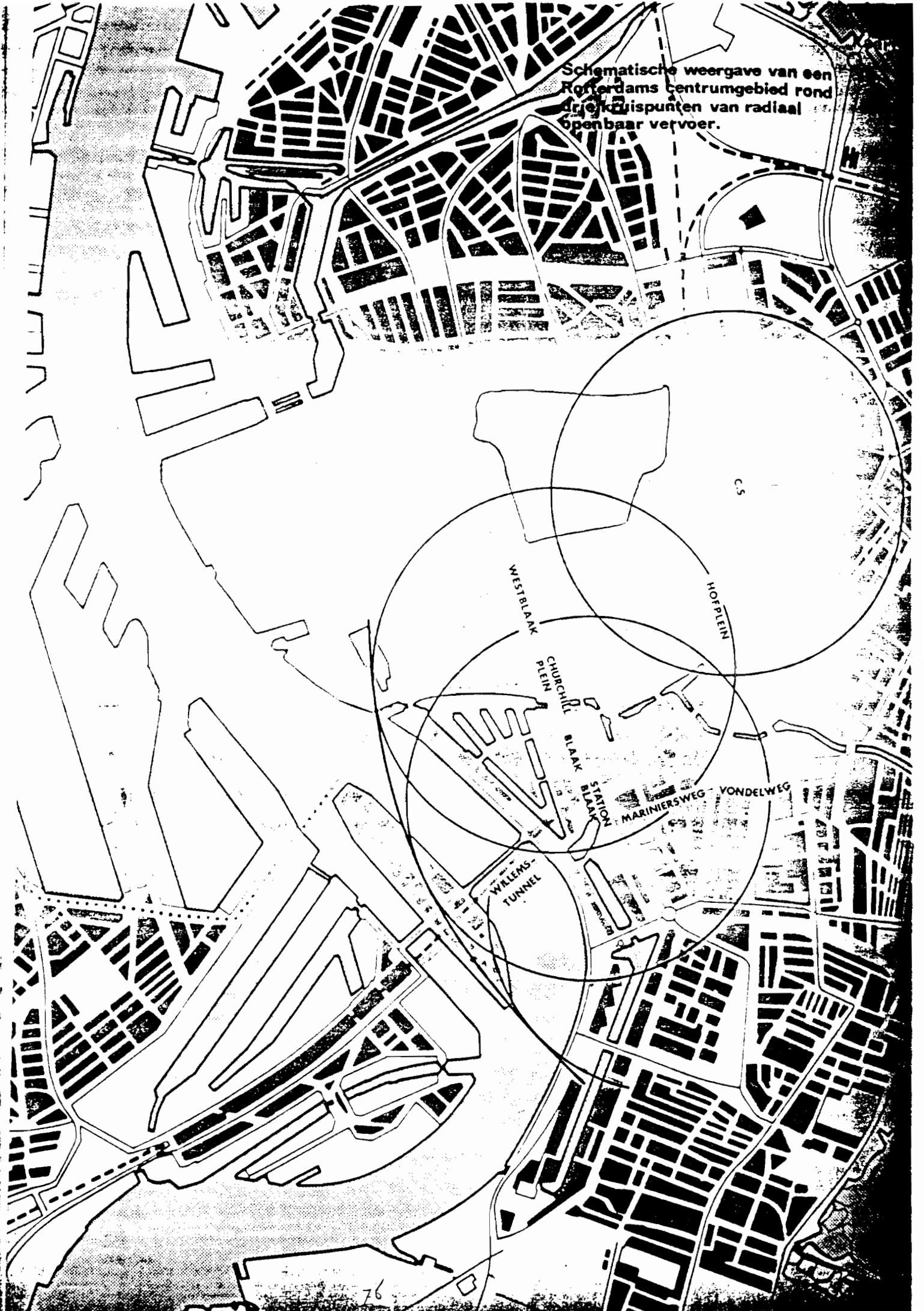
Rotterdam worstelde met de vraag welk knooppunt van hoofdlijnen men moest nemen. Rotterdam kende immers drie knooppunten: Station Blaak, metrostation Beurs/Churchillplein en het Centraal Station. Voor de situatie van de wijk het Oude Westen was dit van belang, omdat bij een keuze voor C.S. als kruispunt ruim de helft van de wijk binnen het Stadscentrum zou vallen.

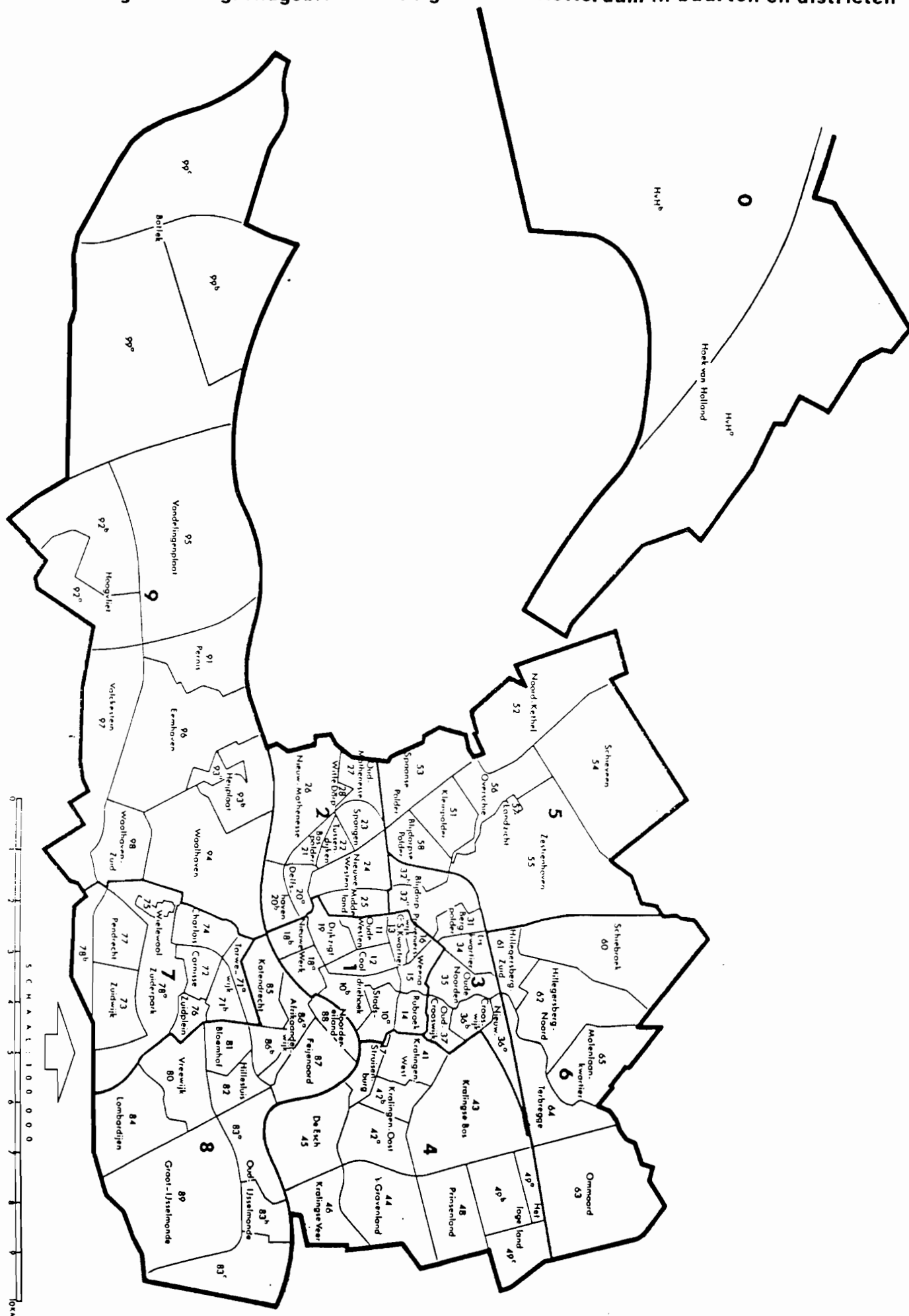
Op het moment dat de nota uitkwam, bestonden voor het Rotterdamse gebied zo'n 200 bestemmingsplannen! In het Oude Westen was alleen voor een klein noordelijk stukje langs het Weena een bestemmingsplan gemaakt; dit had een centrumfunctie.

In de oude wijken bestond grote weerstand tegen de Structuurnota. In de door de Aktiegroep uitgegeven buurtkrant werd dit als volgt verwoord:

'De Gemeente heeft het eerste deel van de "Struktuurnota" vrijgegeven. Die Struktuurnota is een onleesbaar boekwerk (.....). Een paar wereldvreemde hobbyisten van de Dienst Stadsontwikkeling hebben dat Struktuurplan gemaakt. Een waanzinnig plan, dat moet bepalen hoe Rotterdam er uit moet gaan zien. Er

Schematische weergave van een
Rotterdams centrumgebied rond
drie kruispunten van radiaal
openbaar vervoer.

is daarin weer in de eerste plaats gedacht aan onze heilige ekonomie, aan de machtige bedrijven; aan de belangen van bewoners van de oude stadswijken hebben ze niet gedacht. Maar we weten onderhand wel dat we van B. en W. niets anders te verwachten hebben'(147).

Tegenover de nota werd het Reconstructieplan Oude Westen geplaatst. De vier voornaamste bezwaren tegen de nota waren de volgende:

1. Uitbreiding van het centrum zou tot gevolg hebben dat delen van de aangrenzende wijken gesloopt moesten worden. Het centrum nam in de nota een veel te belangrijke plaats in, ten koste van de oude wijken.
2. Vervangen van woonbestemmingen in het centrum door kantoren moest als ongewenst beschouwd worden(148).
3. De inspraak van de bevolking was volgens de Aktiegroep 'een farce'(149).
4. De nota was te abstract en ging nauwelijks in op de actuele problemen.

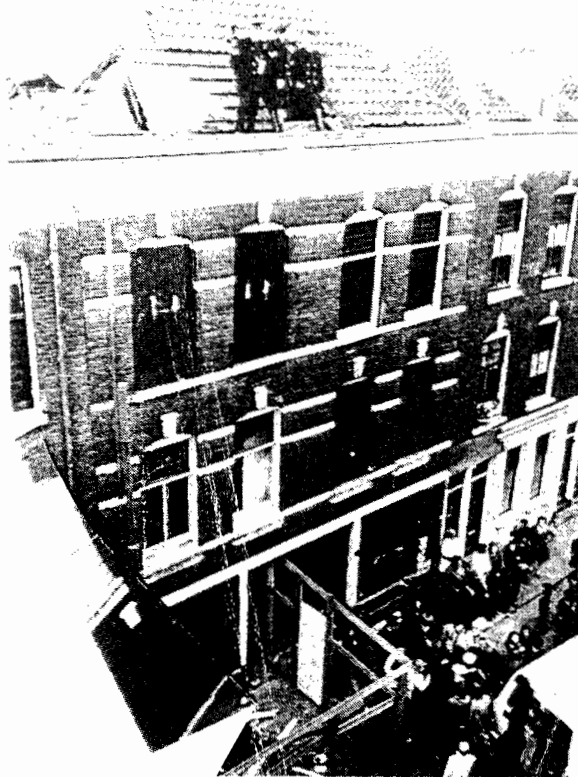
Eén van de onder punt 4 genoemde actuele problemen was de nog steeds toenemende gespannen sfeer in de oude stadswijken als gevolg van de komst van buitenlanders. In juni 1972 voorspelde de Haagse Post een rassenrel in het Oude Westen(150). De rellen kwamen niet in het Oude Westen, maar vonden in augustus voor de tweede maal plaats in de Afrikaanderwijk in de vorm van massale vechtpartijen tussen Nederlandse buurtbewoners en Turkse en Marokkaanse gastarbeiders.

Het Samenwerkingsverband Oude Wijken eiste hierop het aftreden van wethouder Jettinghoff. Zijn beleid had gefaald en hij werd verantwoordelijk gesteld voor de toestanden in de oude wijken, die uiteindelijk tot de rellen in de Afrikaanderwijk hadden geleid. In november '72 eiste het Samenwerkingsverband nogmaals de vervanging van Jettinghoff; de Aktiegroep Het Oude Westen liet zelfs de contacten met het Gemeentebestuur niet meer via Volkshuisvesting lopen, maar via de PvdA-fractie (vanaf september).

De volgende grote buurtbijeenkomst in december 1972, waarbij een kleine 200 bewoners aanwezig waren(151), was een logisch vervolg van het gastarbeidersprobleem in de wijk. In de vergadering, die geleid werd door Rob Siebeling, viel de felle en ideologische ondertoon in de uitspraken van een aantal bewoners op. Reden voor het bijeenroepen van de buurt, was de te grote concentratie van gastarbeiders in de oude wijken. Voor de gevolgen daarvan werd verwezen naar de rellen in de Afrikaanderwijk. De Aktiegroep voerde een strijd tegen het kapitalisme, tegen de grote ondernemers gesteund door B. en W., die de werkelijke schuldigen waren van de wantoestanden in de wijk. Dat was niet de schuld van de gastarbeiders, die waren hierheen gekomen op mooie beloften. Het was 'de schuld van de kapitalistische ondernemers, die niet voor behoorlijke huisvesting van de gastarbeiders zorgden, zodat deze opgelicht konden worden met hoge huren door de huisbazen. Het was de schuld van de Gemeente, omdat ze te laf waren iets aan de situatie te doen'(152). Besloten werd om door te gaan met het bezetten van lege woningen door de Aktiegroep.

Na deze buurtbijeenkomst echter verschoof de problematiek van de buitenlandse arbeiders langzaam maar zeker naar de achtergrond, zoals bleek uit de onderwerpen die op de grote buurtbijeenkomst van maart 1973 aan de orde kwamen: de strijd voor betaalbare en goede woningen in de wijk en medezeggenschap van de wijkbewoners bij de rehabilitatie. Besloten werd over

te gaan tot het zelf slopen van een aantal panden in de wijk die op instorten stonden en die een gevaar vormden voor de spelende kinderen. Herhaalde verzoeken aan de gemeente hadden niet geholpen. Deze actie werd een groot succes, de wijkbewoners volgden massaal de 'sloop' door enkele 'deskundige' actievoerders en een aantal vrouwen wisten arrestatie van de 'slopers' door de politie te voorkomen!

De sloop door de bewoners van een pand in de Gaffelstraat.

De verschuiving had mede te maken met de in 1973 gehouden discussies binnen de Aktiegroep en binnen de werkgroep Gastarbeid, waarschijnlijk de sterkste en meest actieve groep (van vooral radicale jongeren) tot dan toe, over de gevoerde en de te voeren strategie (het kraken). Binnen de Aktiegroep en binnen de werkgroep zelf ontstond bij een aantal mensen verzet tegen het kraken. Zij meenden dat het bezetten tegen de pensions ongemerkt overgegaan was in het bezetten tegen alle buitenlanders en daarmee zijn doel voorbij was geschoten. Ook de Juridische werkgroep ging in discussie met de werkgroep Gastarbeid: zij stelde dat de Aktiegroep met haar kraakbeleid de spanningen in de wijk eerder opvoerde dan verminderde(153). De discussie leidde uiteindelijk tot het afwijzen van de 'kraaklijn'. Nadat de beslissing 'niet meer kraken' genomen was, ontstond binnen de werkgroep Gastarbeid grote onduidelijkheid over de functie die de groep nog had en over het nieuw te voeren beleid. Uiteindelijk werd besloten de werkgroep te laten voortbestaan met als taak zich bezig te houden met de algemene problematiek van de gastarbeiders en zich te richten op eventuele andere acties(154). Maar in de zomer van dat jaar vertrokken de meeste voorstanders van het kraken uit de werkgroep en de Aktiegroep. Hierdoor kreeg de werkgroep Woon- en wijkverbetering met haar voorkeur voor overleg meer ruimte binnen de Aktiegroep.

De andere oorzaak moet gezocht worden bij de beleidsnota van wethouder

Jettinghoff die in februari 1973 uitkwam. In de nota deed de wethouder de uitspraak dat rehabilitatie, nieuwbouw en verbetering van bestaande woningen de beleidslijn van het stadsbestuur zou zijn en dat de wijk het Oude Westen zijn woonbestemming bleef behouden.

In de jaren 1973 en 1974 concentreerde alle aandacht zich weer op de uitgangspunten van de Aktiegroep uit 1970: De woon- en leefomstandigheden en de toekomst van de wijk.

4.7. De Beleidsnota's van 1973 en 1974

De beleidsnota van 1973 van Jettinghoff was officieel een voortzetting van de Structuurnota. Al lezende constateren we echter dat de wethouder weliswaar een deel van de Structuurnota wilde handhaven, maar tevens aangaf dat hij zich niet wilde vastleggen op de nota en er 'flexibel' mee om zou gaan. Eerst wilde Jettinghoff twee misverstanden ten aanzien van de Structuurnota uit de weg ruimen:

- Ten onrechte was naar aanleiding van de Structuurnota de vrees uitgesproken, dat het bevorderen van de uitbreiding van het stadscentrum het slopen van de wijken ten gevolge zou hebben. 'Maar in de Structuurnota wordt niets van dien aard gezegd'(155).

- Het wonen in het centrum werd door de Structuurnota niet uitgesloten, zoals door een aantal actiegroepen gemeend was.

In beide punten had Jettinghoff naar de letter gelijk. We menen echter dat de strekking van de Structuurnota aan duidelijkheid niets te wensen over liet: dat wijken gesloopt zouden worden voor het stadscentrum, waar geen plaats zou zijn voor woningen.

Over het vingerstadmodel, dat in de Structuurnota werd beschreven, was de wethouder van mening dat men zich 'dient te distantiëren' van dit idee als een 'consequent na te streven doel'(156). Daarna is dit model niet meer in de beleidsnota's opgedoken.

Tenslotte kondigde de wethouder aan dat hij niet reconstructie, dit was afbraak en nieuwbouw, maar rehabilitatie als beleidslijn voor ogen had. Rehabilitatie betekende voor hem instandhouding van de hoofdlijnen van het stedenbouwkundig patroon van de wijk, verbetering van de bestaande woningen en mogelijk aanvullende nieuwbouw. Dat betekende voor het Oude Westen, dat de wijk zijn woonbestemming behield(157)!

De beleidsnota van 1974 bevestigde een jaar later nogmaals de veranderde opvattingen van de wethouder ten aanzien van de Stadsvernieuwing in de oude wijken. Tegelijk uitte Jettinghoff zijn zorg dat de nieuwbouw van 10.000 woningen per jaar niet gehaald werd, want de sanering en de woningrehabilitatie stonden of vielen met het al dan niet beschikbaar komen van nieuwe woningen(158). Verder deelde hij mee bezig te zijn met de voorbereiding van de instelling van projectgroepen; prioriteit werd gegeven aan vijf wijken: Cool, Afrikaanderwijk, Crooswijk, Feyenoord-Noordereiland en het Oude Westen.

Terecht vierde de Aktiegroep dit als een overwinning. Tegelijk bleef men nuchter door te stellen dat de verkrotting voorlopig nog doorging en er nog steeds geen sprake was van betaalbare nieuwbouw. Een speciale buurtkrant-uitgave meldde: 'Nu begint de strijd pas goed'(159).

Toch is het de vraag of alle leden van de Aktiegroep zich op dat moment volledig gerealiseerd hebben wat er gebeurd was, namelijk dat een omslag in het gemeentelijk beleid van de Stadsvernieuwing (voorheen de sanering) had plaatsgevonden. In het volgende hoofdstuk zullen we de omslag in het gemeentebeleid nader onderzoeken en verklaren.

4.8. Samenvatting

De wijk het Oude Westen lag er in 1970 verkrot en verpauperd bij. Enkele buurtwerkers die zich bewust werden van de leefsituatie van de bewoners, besloten in overleg met de bestaande moedergroep de wijkbewoners te mobiliseren door het bijeenroepen van een buurtbijeenkomst. De opkomst en de actiebereidheid van de bewoners hebben wellicht de verwachtingen van de buurtwerkers overtroffen: honderden bewoners kwamen massaal naar de eerste en naar de volgende buurtvergaderingen om hun onvrede over de slechte woon- en leefomstandigheden te uiten. Ze gaven te kennen dat zij zelf iets aan de trieste leefsituatie wilden doen en dat er duidelijkheid moest komen over de toekomst van de wijk. Van het gemeentebestuur verwachtten ze weinig, verbeteringen moesten via acties afgedwongen worden.

De na de eerste bijeenkomst opgerichte Aktiegroep Het Oude Westen wist door massale bijeenkomsten, acties en door benadering van de media een grote bekendheid te krijgen in Rotterdam en daarbuiten. Als één van de eerste buurtactiegroepen is ze een voorbeeld geweest voor vele actiegroepen in de oude Rotterdamse stadswijken.

Op de tweede vergadering kreeg de Aktiegroep steun van de architectengroep Hammel, waardoor ze met het 'Reconstructieplan' een duidelijk alternatief tegenover de gemeente in handen had. Er werden snel enkele kleine successen behaald, die wel belangrijk waren, maar over de toekomst van de wijk en inspraak van de bewoners in het saneringsbeleid werden voorlopig geen resultaten geboekt. Het Gemeentebestuur was van plan de wijk te betrekken bij het citygebied en het sleutelwoord daarvoor was de Structuurnota, die in 1972 uitkwam.

Tot die tijd kreeg de wethouder van Stadsontwikkeling Jettinghoff flinke kritiek te verstouwen van de Aktiegroep en van het Samenwerkingsverband Oude Wijken, die uitliep op een boycot van Jettinghoff door de gezamenlijke actiegroepen.

In deze periode van vier jaar strijd veranderde vanaf 1970 de samenstelling van de bevolking in het Oude Westen: arbeidersgezinnen trokken weg, buitenlandse arbeiders, Surinamers en Antillianen, en studenten namen hun plaatsen in. De problemen voor de Aktiegroep werden daardoor groter en ingewikkelder, oplossingen moesten aangedragen worden door de instelling van werkgroepen. Een gevolg daarvan was dat geen uniform beleid meer gevoerd kon worden en dat iedere werkgroep haar eigen beleid kon bepalen. Daardoor kon de werkgroep Gastarbeid, die in januari 1972 was opgericht en waarin veel links-radicalen jongeren zaten, zich in de jaren 1972 en 1973 ontpoppen als de meest actieve werkgroep. Het vraagstuk van de instroom van buitenlandse arbeiders in de wijk beheerste het doen en laten van de Aktiegroep in deze periode en de werkgroep Gastarbeid was het middelpunt van de kraakacties en

de strijd tegen de pensions in de wijk. De Aktiegroep probeerde de contacten met de buitenlandse arbeiders te verbeteren; dat dit lastig te combineren was met de kraakacties voor Nederlandse gezinnen, begreep men zelf ook wel.

In 1973 stopte de werkgroep Gastarbeid met de kraakacties, waarna de strijd voor de woning- en wijkverbetering weer op de voorgrond trad. Het voordeel van het optreden van de werkgroep Gastarbeid is geweest, dat vanaf 1972 harde acties gevoerd werden, waarvan het college van B&W meer onder de indruk is geweest dan van de brievenschrijverij van de Aktiegroep in het jaar ervoor. Het nadeel van de acties was een stuk verspilde energie, omdat het doel van de acties, het tegengaan van een te hoge concentratie van buitenlanders in de wijk, niet werd bereikt. Tevens werd de aandacht voor de woning- en wijkverbetering (te) sterk naar de achtergrond verdreven.

Intussen was in 1972 de Structuurnota verschenen. De nota met het idee van de 'vingerstad' werd door de bewoners en de actiegroepen in de oude wijken afgewezen. Tegen de Structuurnota werd opvallend feller gereageerd dan tegen de Saneringsnota van 1969, terwijl het uitgangspunt van de Structuurnota (woonruimte stond voorop) toch positiever leek dan het uitgangspunt van de Saneringsnota (kaalslag en nieuwbouw). De verklaring hiervoor moet gezocht worden in het tijdstip van verschijnen: de Saneringsnota verscheen bijna een jaar voor de oprichting van de Aktiegroep, terwijl de Structuurnota kwam in een jaar van actievoeren en langdurige strijd. De buurtbewoners waren zich ondertussen zo bewust geworden van hun kracht, dat ze slechts tevreden zouden zijn, als de Gemeente het Reconstructieplan zou aannemen.

De verhouding tussen de Aktiegroep en wethouder Jettinghoff werd na het verschijnen van de Structuurnota steeds slechter. In februari 1973 kwam de wethouder echter met zijn beleidsnota, waarin het vingerstadmodel geen richtlijn meer was, maar rehabilitatie van de oude stadswijken voorop stond. Het Oude Westen behield daarom zijn woonbestemming. De omslag in Rotterdam was een feit.

Actievoeren enerzijds en overleg met de Gemeente anderzijds hebben dus om beurten gefunctioneerd als strijdmiddel voor de Aktiegroep. Dit twee-sporenbeleid heeft zijn vruchten afgeworpen en tegelijk de strijdwapens voor de toekomst vastgelegd: overleg met de gemeente waar mogelijk, maar als het moest met acties de nodige concessies afdwingen.

Daarnaast duiden voor 1973 reeds geluiden uit Den Haag (eerst Schut, daarna Udink) én uit groeperingen van politieke partijen in Rotterdam op overwegingen om rehabilitatie als alternatief voor sanering op de agenda te zetten.

Met deze samenvatting hebben we vraagstelling twee voor een groot deel beantwoord.

5. DE OMSLAG IN HET GEMEENTEBELEID 1973-1974

5.1. Beschrijving van de omslag

5.1.1. Van Structuurnota (1972) naar beleidsnota 1973

In de Structuurnota van 1972 werd nog eenmaal een poging gedaan om een allesomvattend stadsplan voor Rotterdam te ontwerpen met het model van de 'vingerstad'. De nota werd, als voorloper op het structuurplan, opgesteld door N. Streefland en J. Laar in opdracht van de directeur van de dienst Stadsontwikkeling B. Fokkinga. Het stadscentrum moest uitgebreid worden en dichter worden bebouwd met voorzieningen als uitgangscentra, winkels, diensten en kantoren. Een van de uitgangspunten daarbij was dat de gezelligheid van een stadscentrum minder verband hield met de mensen die er woonden, dan met de mate waarin de gebundelde voorzieningen erin slaagden mensen naar het centrum te trekken.

Inhoudelijke kritiek kwam er in de eerste plaats van de oude wijken, niet alleen op wat er in de nota stond, maar ook op wat erin ontbrak: de kernvraag wat er met de oude wijken rondom dat centrum ging gebeuren! In de nota werd namelijk niet duidelijk gemaakt of de wijken wel of niet moesten verdwijnen om plaats te maken voor uitbreiding van het centrum met haar voorzieningen.

Het wantrouwen van de bewoners in de oude wijken was groot, zeker in het Oude Westen en misschien niet helemaal ten onrechte. In een buurtkrant lezen we(160):

'U zult zich allemaal wel herinneren dat er de laatste tijd nogal wat te doen is geweest rond dat zogenaamde Struktuurplan. B&W van Rotterdam hadden een ploegje plannenmakers een groot plan laten maken. Daar stond in hoe heel Rotterdam en de gemeenten eromheen er in de toekomst uit moeten gaan zien. Een waanzinnig plan, dat was het. Ze willen de hele boel omgooien, en van Rotterdam een "vingerstad" maken. Dat houdt in: Een heel groot centrum, waar geen mensen wonen: Daar mogen alleen theaters, kantoren, warenhuizen, bioskopen, banken, kafees enzovoort staan.

Dat centrum (de "city") zou zo groot moeten worden, dat het Oude Westen ervoor tegen de grond zou moeten. En ook de wijk Cool, maar die is al haast niet meer te redden. De bewoners van het Oude Westen willen ze dan maar laten vertrekken; naar dure, sfeerloze flat-wijken, ver buiten de stad'.

Het gemeentebestuur distantieerde zich, wellicht onder druk van de gezamenlijke actiegroepen, van de fingerstad-idee en legde de nota voorlopig in de ijskast. De spanningen tussen B&W en de oude wijken waren al groot genoeg. Na de rellen in augustus 1972 in de Afrikaanderwijk eiste het Samenwerkingsverband Oude Wijken, OSOW, het aftreden van wethouder Jettinghoff; de Aktiegroep Het Oude Westen verbrak zelfs de contacten met de wethouder. De redenen hiervoor betroffen niet alleen de rellen; Jettinghoff werd algemeen als de verantwoordelijke persoon beschouwd voor de situatie in de oude stadswijken. De Structuurnota was voor de actiegroepen het bewijs dat het met het beleid van de Stadsvernieuwing de verkeerde kant uitging.

Maar bij het verschijnen van de beleidsnota 1973 van wethouder Jettinghoff

werd het duidelijk dat een beleidswijziging had plaatsgevonden:

- De aandacht verschoof van de ontwikkeling van het stadscentrum naar aandacht voor de oude wijken, deze behielden hun woonbestemming.
- Het beleid van sanering, dat was afbraak en nieuwbouw, maakte plaats voor een beleid van rehabilitatie van de oude wijken, dit was verbetering van de bestaande woningen als richtlijn.

Daarmee had zich een omslag in het gemeentelijk beleid voor Stadsontwikkeling voorgedaan. Deze omslag had plaats gevonden tussen de eerste reacties op de Structuurnota (zomer 1972) en het verschijnen van de beleidsnota (februari 1973). De verklaring voor deze omslag zoeken we in economische, politieke en maatschappelijke factoren, die we in de volgende paragrafen verder zullen uitwerken.

5.1.2. Van de beleidsnota 1973 naar de komst van Van der Ploeg in 1974

Het is de vraag of Jettinghoff volledig achter zijn beleidsnota's van 1973 en 1974 heeft gestaan. Later heeft hij in een vraaggesprek daarover het volgende gezegd(161):

'De vingerstad leek mij een heel juiste gedachte. Wijken temidden van veel groen die door een efficiënt openbaarvervoersysteem met het stadshart zijn verbonden: dat is toch een prachtige combinatie van buitenstedelijk wonen en toch in besloten kring bij elkaar zijn? Die gedachte leeft nog: men zoekt nog steeds naar een oplossing voor het grote aantal woningen dat moet worden gebouwd'.

In ieder geval kwam de relatie tussen de Aktiegroep en de wethouder en het gemeentebestuur in een stuk rustiger vaarwater terecht. In april 1973 kwamen beide partijen onder leiding van burgemeester Thomassen overeen, een werkgroep te vormen die alle zaken betreffende het Proefblok en de reconstructie van de wijk ging behandelen. Bij de samenstelling van de werkgroep mocht de Aktiegroep vijf van de negen leden uit haar eigen midden aanwijzen(162). De hoge huurprijzen van de proefwoningen vormden een belangrijk discussiepunt. De Aktiegroep was van mening dat de gemeente de huren opzettelijk zo hoog stelde, om daarmee aan te tonen dat de woning- en wijkverbetering een illusie was, met andere woorden financieel niet haalbaar was. De gemeente moest zich maar eens openlijk en duidelijk opstellen ten aanzien van goede en betaalbare woningen in het Oude Westen, vond de Aktiegroep.

In februari 1974 vond een bijeenkomst plaats tussen de Aktiegroep en de linkse partijen in Rotterdam, PvdA, CPN, PSP en PPR. Op deze bijeenkomst, later in het Oude Westen beschreven als 'de confrontatie', wilde de Aktiegroep van de partijen horen hoe zij dachten over de verdere plannen voor de renovatie van de wijk het Oude Westen, want 'de situatie in de wijk is nog steeds slecht te noemen, de verpaupering van de buurt blijft doorgaan; na de komst van minister Udink in juni 1972 is er een nieuwe bestrating gekomen, maar verder niets. Nu de verkiezingen in aantocht zijn, moeten de linkse partijen zich maar eens uitspreken'(163).

De vier partijen stelden zich alle achter de eisen van de Aktiegroep(164):

1. Het Oude Westen moest een woonwijk zijn voor mensen met een kleine beurs. Dat betekende lage huren voor de woningen. De wijk mocht niet bestemd worden voor een hoogwaardig voorzieningengebied.
2. De projectgroep diende snel een bestemmingsplan op te stellen, tevens moest binnen korte termijn een rehabilitatiebesluit genomen worden waarin kwam te staan hoe de verbetering van de wijk gerealiseerd kon worden.
3. Een controlegroep zou worden ingesteld om, tot de invoering van de projectgroep, de voortgang in de gaten te houden.

In het Rotterdamsch Nieuwsblad schreef men de volgende dag dat "De Republiek het Oude Westen is uitgeroepen" en dat de politieke partijen "op grond van hun toezeggingen..... in de gemeenteraad niet meer terug kunnen"(165). Maar dat viel tegen: zes maanden later evalueerde de Aktiegroep het functioneren van de in punt drie genoemde controlegroep. De controlegroep bleek een machteloos lichaam te zijn, doordat de PSP en PPR politiek gezien niets voorstelden, de CPN nooit was komen opdagen en de PvdA geen duidelijk beleid had. De algemene mening was dat wethouder Jettinghoff met behulp van zijn ambtenaren het beleid van de woon- en wijkverbetering niet werkelijk wilde uitvoeren.

In juni 1974 vonden de gemeenteraadsverkiezingen plaats. De PvdA behaalde bij deze verkiezingen 48,5% van de stemmen, een winst van 11,5% ten opzichte van 1970. In zetels uitgedrukt steeg de PvdA van 19 naar 24 zetels(166), waardoor ze de absolute meerderheid in de Raad bezat. In het Oude Westen behaalde de PvdA 35,8% van de stemmen, bijna 10% meer dan in 1970(167). Blijkbaar hadden de bewoners van de wijk nog niet helemaal vertrouwen in de sociaal-democraten, ondanks een verkiezingsprogramma waarin de PvdA nadruk legde op de zo noodzakelijke stadsvernieuwing in de oude stadswijken(168). Desondanks vormde PvdA met de PPR op basis van de uitslag een 'programcollege' onder leiding van de nieuwe burgemeester, André van der Louw. In het nieuwe college, waarin alleen socialistische wethouders deelnamen, keerde Jettinghoff niet meer terug. In zijn plaats kwam J.G. van der Ploeg als nieuwe wethouder van Stadsvernieuwing en Volkshuisvesting.

De Aktiegroep had vertrouwen in Van der Ploeg. Men stelde voor om de controlegroep nieuw leven in te blazen, bestaande uit de samenwerkende actiegroepen en de toekomstige wethouder, omdat 'deze zich tot dat moment "coöperatief" had gedragen'(169). Hierbij zal een rol hebben gespeeld, dat enkele actievoerders afkomstig waren van de Academie voor Maatschappelijk Werk de instelling waar Van der Ploeg jarenlang les had gegeven en directeur was geweest(170).

In september van dat jaar ontving de Aktiegroep een brief van Van der Ploeg, die op drie september was geïnstalleerd als wethouder Stadsvernieuwing, waarin hij de wens uitsprak zo spoedig mogelijk zichtbare resultaten te verkrijgen 'teneinde het vertrouwen van de oude wijken in het stadsbestuur te laten groeien'(171). Vervolgens nodigde hij daarvoor de Aktiegroep uit tot een gesprek.

De nieuwe wethouder nam het grootste deel van de eisen van het Samenwerkingsverband van de oude wijken over en startte een grootscheepse campagne tot de aankoop van panden in de oude wijken.

Zo vond een tweede omslag in het bestuursbeleid van de gemeente plaats:

de zittende wethouder Jettinghoff die zelf nauwelijks geloofde in de realisering van de rehabilitatie van de oude Rotterdamse wijken, werd vervangen door een nieuwe wethouder, die de mouwen opstroopte en in nauwe samenwerking met de actiegroepen tot daden overging om de stadsvernieuwing gestalte te geven. Heel bewust had de PvdA Van der Ploeg op deze post gezet, Van der Ploeg wist al maanden voor zijn installering dat hij wethouder van Stadsvernieuwing zou worden. Men kende zijn ideeën op dat gebied en men kon weten dat hij een doordouwer was.

Kort samengevat trad in de jaren 1973/1974 een omslag in de aanpak van de stadsvernieuwing in vier opzichten naar voren:

1. Stadsvernieuwing werd niet langer opgevat als sanering, dus kaalslag vervolgde door nieuwbouw; rehabilitatie was een alternatief geworden met instandhouding, verbetering en vernieuwbouw van de woningen en de buurt.
2. De wijk behield zijn woonbestemming en was niet bestemd om deel van de 'city' te worden. De nieuwbouw en vernieuwbouw werden overwegend toegewezen aan bewoners uit de buurt.
3. Bij de Stadsvernieuwing ging het om de woonbehoeften van groepen die tot de laagste inkomenscategorieën behoorden en tot dan nauwelijks in aanmerking waren gekomen voor een kwalitatief goede woning.
4. Het nieuwe beleid zou een begin maken met inspraak en democratisering, via overleg met de actiegroepen en via de projectgroepen.

5.2. Economische factoren voor een verklaring van de omslag

Wat waren nu de oorzaken van de omslag in het Rotterdamse stadsvernieuwingsbeleid? Voor een verklaring kijken we eerst naar de economische situatie. De vraag luidt of bepaalde economische ontwikkelingen in deze periode basis zijn geweest voor de richting van politieke beslissingen.

5.2.1. De Nederlandse conjunctuur in de jaren zeventig

Sinds 1963 was het nationaal inkomen in Nederland belangrijk gestegen, gemiddeld met 5,5% per jaar(172). Vanaf 1971 echter berustte de stijging vooral op de prijsstijging. Drukken we het nationaal inkomen uit in constante prijzen ten opzichte van 1970, dan was het in 1974 gelijk gebleven en in 1975 zelfs gedaald. Nadat de Nederlandse samenleving in de jaren zestig gewend was geraakt aan groeipercentages van drie tot zes procent van de nationale productie, was dus vanaf 1971 niet alleen in relatieve maar ook in absolute zin sprake van een economische teruggang.

Deze economische recessie weerspiegelde zich in een relatieve, in 1975 absolute, daling van het reële nationale inkomen en (wat erger was) in een relatieve en absolute stijging van de werkloosheid vanaf 1971. We bekijken enkele economische gegevens gedurende de periode 1970-1978.

Op de volgende bladzijde staan twee grafieken afgebeeld, die een duidelijk beeld geven van de situatie in de bouw. Zij bevestigen de trend van de werkloosheid: een lichte daling in de bouwproductie (uitgedrukt in constante prijzen) vanaf 1967, een scherpere daling vanaf 1972 en herstel na 1975.

De werkloosheid in de bouw in Rotterdam vertoonde de volgende ontwikkeling:

Tabel 5. Rotterdam - Werkloosheid bouwvakarbeiders 1970-1977

	70	71	72	73	74	75	76	77
werkloosh.(aantal)	107	240	611	583	483	463	588	340
werkloosh.(in % van totale werkloosh.)	5,1	8,3	9,8	9,1	8,4	6,1	5,7	3,4

Bron: Arbeidsmarktbeschrijving, GAB Rotterdam.

Ook in Rotterdam steeg de werkloosheid na 1970, maar ze daalde al weer vanaf 1972, ze bleef echter wel op een vrij hoog niveau en daalde pas werkelijk na 1976.

Welke maatregelen werden in de bouwwereld genoemd? In 1971 stelde "Bouw"redacteur G. Werkman de vraag of er nog wel sprake was van een woningtekort. Hij beantwoordde zijn vraag zelf: 'ten hoogste anderhalf procent van het Nederlandse volk lijdt onder een kwantitatieve woningnood, maar zeker 25 procent onder een kwalitatief-sociale'(183). Daarmee bedoelde hij, dat per jaar meer krotten ontstonden dan er werden afgebroken en dat nieuwe woningen te duur waren voor hen die uit de krotten kwamen. Per jaar, rekende hij voor, verkrotten 25.000 oude woningen(184). Men zou dus of per jaar 25.000 krotwoningen moeten afbreken of tijdig en grondig aan de slag gaan met vernieuwen en beter onderhoud. Gezien de forse werkloosheid in de bouwnijverheid lag daar dus een flink stuk werkgelegenheid.

Een volgende vraag is, hoe de werkgelegenheid in de bouw in sectoren toen was onderverdeeld. In 1972 bijvoorbeeld werkten ruim 150.000 mensen in de bouwnijverheid, waarvan 90.000 in de woningbouw en 10.000 bij het herstel en de verbouw. In de woningbouw was de arbeidsbezetting toegenomen met 2%, in de sector 'overige gebouwen' gedaald met gemiddeld 15%, in het herstel en de verbouw was de personeelsbezetting toegenomen met 13% ten opzichte van 1971(185).

In bouwkringen zag men in de renovatie-projecten een nieuwe markt voor de bouwnijverheid en meende men dat ondanks de misère in de bouwnijverheid er in feite nog genoeg werk aan de winkel was: 'dan moet er echter vanuit de overheid snel iets gebeuren om de stadsvernieuwing echt op gang te brengen. Dan zal er weer werk zijn in de bouw, waar nu een omvangrijke werkloosheid heerst'(186).

Op 1 januari 1973 was staatssecretaris Schaefer van Volkshuisvesting al met een aantal maatregelen in het kader van de vernieuwbouw gekomen, die vooral een verhoging van een aantal geldelijke bijdragen inhielden(187).

Samengevat is een beeld van de Nederlandse conjunctuur geschetst, dat

Tabel 1. Nederland - economische gegevens (mutaties t.o.v. voorafgaand jaar in %).

	1963/ *1973	70	71	72	73	74	75	76	77
volume productie	6,0	6,4	4,4	3,4	5,2	4,2	-0,6	5,4	2,2
reëel nat. inkomen	5,5	5,1	3,5	4,8	5,2	0,7	-1,0	5,5	2,5
invest. bedrijven	6,5	9,0	0,5	-0,4	7,4	-4,1	-6,9	-2,7	14,6
invest. overheid	2,5	2,1	5,5	-9,3	-8,8	-3,5	7,5	-0,1	-9,6
werkgelegenheid	---	1,1	0,1	-1,4	-0,1	-0,1	-1,1	-0,5	-0,2

* gemiddeld per jaar

Bron: H. Hoelen, De Hollandse ziekte, 10-11.

De daling in 1975 werd met name veroorzaakt door een inzinking in de wereldhandel. In 1976 leek de economie zich te herstellen, maar hierna zette de trend zich door. Een van de meest ernstige problemen, veroorzaakt door de economische teruggang, vormde de werkloosheid. Na de Tweede Wereldoorlog had Nederland tot 1970 een periode van vrijwel volledige werkgelegenheid gekend. Na 1970 begon de werkloosheid echter drastisch toe te nemen, zoals tabel 2 laat zien.

Tabel 2. Nederland - werkloosheidscijfers in absolute getallen en in percentages van de afhankelijke beroepsbevolking.

	69	70	71	72	73	74	75	76	77
werkloosh.(x1000)	54,3	45,1	62,5	108	110	134	195	210	203
werkloosh.(in %)	1,3	1,2	1,6	2,8	2,9	3,5	5,0	5,4	5,2
werkloosh.(in %) in Rotterdam	1,3	1,3	1,7	3,7	4,0	2,9	4,2	5,6	5,5

Bronnen: Centraal Bureau voor de Statistiek.

Arbeidsmarktbeschrijving, GAB Rotterdam.

In eerste instantie was het probleem niet zozeer de hoogte van de werkloosheid, als wel het feit dat de werkloosheid was teruggekeerd. De ontwikkeling van de werkloosheid in Rotterdam liep vrijwel gelijk op met de landelijke trend. Een van de belangrijkste factoren van de sterke stijging van de werkloosheid in deze periode was het achterblijven van de groei van werkgelegenheid bij de groei van de beroepsbevolking. Dit blijkt uit het volgende overzicht:

Tabel 3. Nederland - Ontwikkeling van het arbeidsvolume 1970-1980 (in duizenden arbeidsjaren).

	1970	1975	1980
landbouw en visserij	329	299	277
nijverheid(excl. bouw)	1267	1137	1006
bouwnijverheid	505	436	444
diensten	2028	2154	2290
totaal bedrijven	4129	4026	4017
overheid	567	630	701
totaal arbeidsvolume	4696	4656	4718
beroepsbevolking	4751	4862	4973

Bron: Maarse, Arbeidsmarktbeleid, 79.

Tussen 1970 en 1975 nam de beroepsbevolking toe met 110.000 arbeidsjaren (2,3%), de werkgelegenheid nam in deze periode af met 40.000 arbeidsjaren, een daling van bijna één procent. De grootste daling vond in deze periode plaats in de sector van de bouwnijverheid met 69.000 arbeidsjaren, een afname van 13,7%.

Tot 1978 heerste bij economen en politici de opvatting dat de werkloosheid vooral van conjuncturele aard was. Men ging er dus van uit dat de problemen aan de vraagzijde van de economie gezocht moesten worden, de bestedingen lagen op een (te) laag niveau zo meende men. Volgens goed Keynesiaans recept bestreed de overheid dan de oplopende werkloosheid met programma's van aanvullende werkgelegenheid om zo de economie weer te stimuleren. Een aantal van deze programma's waren gericht op de bouwnijverheid, omdat daar de grootste daling van de werkgelegenheid had plaatsgevonden, en omdat deze sector relatief veel werkgelegenheid opleverde. Welk onderdeel in de bouw gestimuleerd zou worden, hing af van de situatie in deze sector.

5.2.2. De situatie in de bouwnijverheid

Aan het eind van de jaren zestig en tijdens de eerste helft van de jaren zeventig klaagde de bouwwereld over stagnerende woningproductie, stijgende bouwkosten en toenemende werkloosheid (vanaf 1967). Als niet op korte termijn een aantal krachtige overheidsmaatregelen werden getroffen, zou de woningproductie vastlopen(173). In 1971 was de werkloosheid van bouwvakarbeiders met 122% toegenomen(174). Als mogelijke maatregel ter bestrijding noemde men de reconstructie in een aantal grote steden.

Het bouwprogramma 1972 van minister Udink (Volkshuisvesting) werd in bouwkringen bepaald niet met gejuich ontvangen, aangezien daarin de verwachting werd uitgesproken dat de vraag naar bouwvakarbeiders zou achterblijven bij het aanbod. Dit was al in 1971 merkbaar, zodat de werkloosheid in de bouw in 1971 en 1972 op een hoger niveau zou liggen dan in 1970 het geval was.(175).

Ook in Rotterdam ging het in de eerste helft van de jaren zeventig minder

goed met de bouw. In 1972 bijvoorbeeld was de reële totale bouwproductie bijna 8 procent lager dan in 1971, het gemiddelde aantal te Rotterdam werkzame bouwvakarbeiders lag in 1972 vier procent lager dan in 1971(176).

Toen in 1973 de oliecrisis uitbrak, zag men de situatie in de bouw zeer somber in. Het Algemeen Verbond Bouwnijverheid kwam via een berekening tot een explosieve groei van de werkloosheid: 'wanneer de bouwbedrijven 25 procent minder olie zouden krijgen en de benzinetoevoer voor het personeelsvervoer op 100 procent gehandhaafd zou blijven dan moet in de bouwnijverheid worden gerekend met een werkloosheid van 65.000 man'(177). Samen met een extra werkloosheid van 35.000 man buiten de bedrijfstak, zou het totale aantal werklozen op 100.000 komen.

Ook in de jaren 1974 en 1975 vertoonde de bouwproductie een daling en steeg de werkloosheid(178), in 1974 was de werkloosheid in een jaar verdubbeld(179). De verwachtingen voor de jaren 1976 en 1977 lieten een verdere dalende tendens van de woningproductie zien(180). Deze trieste cijfers, afkomstig van het Sociaal Fonds Bouwnijverheid, leidden in de Tweede Kamer in 1975 tot forse kritiek op het bouwbeleid van minister Gruijters (Volkshuisvesting): de minister diende met meer kracht te gaan werken om de inzakkende bouwmarkt en de daarmee gepaard gaande werkloosheid een halt toe te roepen(181).

In een artikel in "Bouw" werd door A.G. ter Hennepe, werkend aan het Economisch Instituut voor de Bouwnijverheid, een somber toekomstperspectief voor de werkgelegenheid in de bouw geschetst. Ter Hennepe constateerde in 1975 een vrij omvangrijke, voor een groot deel structurele, werkloosheid. Deze werd veroorzaakt doordat het tekort aan woningen eerder dan verwacht, in 1974 reeds, was ingelopen. Daardoor vond een blijvende terugval in de woningproductie plaats(182).

De volgende tabel geeft een overzicht van de werkloosheidscijfers in de bouw tussen 1967 en 1977.

Tabel 4. Nederland - Werkloosheid bouwvakarbeiders 1967-1977.

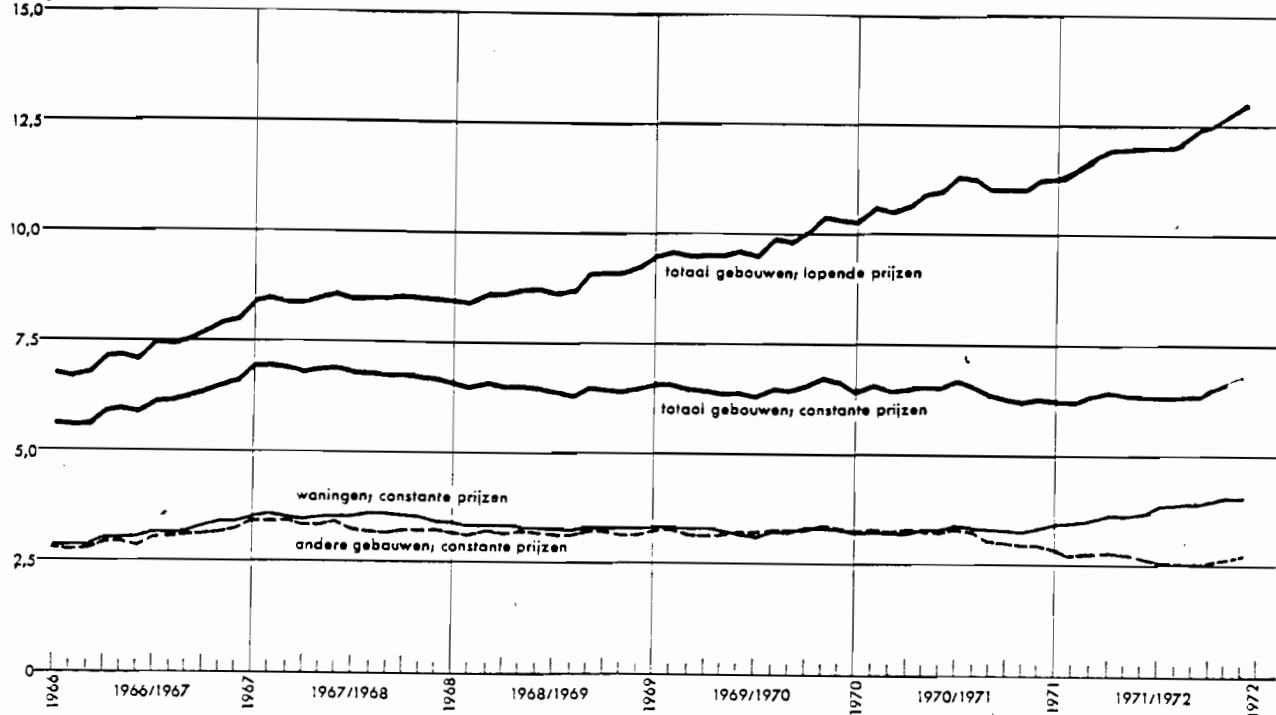
Jaar	Totaal aantal	Jaar	Totaal aantal
1967	21.700	1973	20.200
1968	14.300	1974	31.000
1969	7.800	1975	38.400
1970	7.100	1976	27.900
1971	11.200	1977	20.500
1972	22.400		

Bron: Maandstatistiek van de Bouwnijverheid, CBS.

Deze cijfers geven een wat ander beeld dan de verontruste opmerkingen uit de bouwwereld. Er blijken fluctuaties op te treden: na 1967 daalde de werkloosheid in de bouw flink, vanaf 1971 vond een grote stijging plaats (in 1972 een verdubbeling ten opzichte van 1971), maar na 1975 daalde de werkloosheid toch weer. De recessie in de bouw vond dus vooral plaats tussen 1971 en 1976.

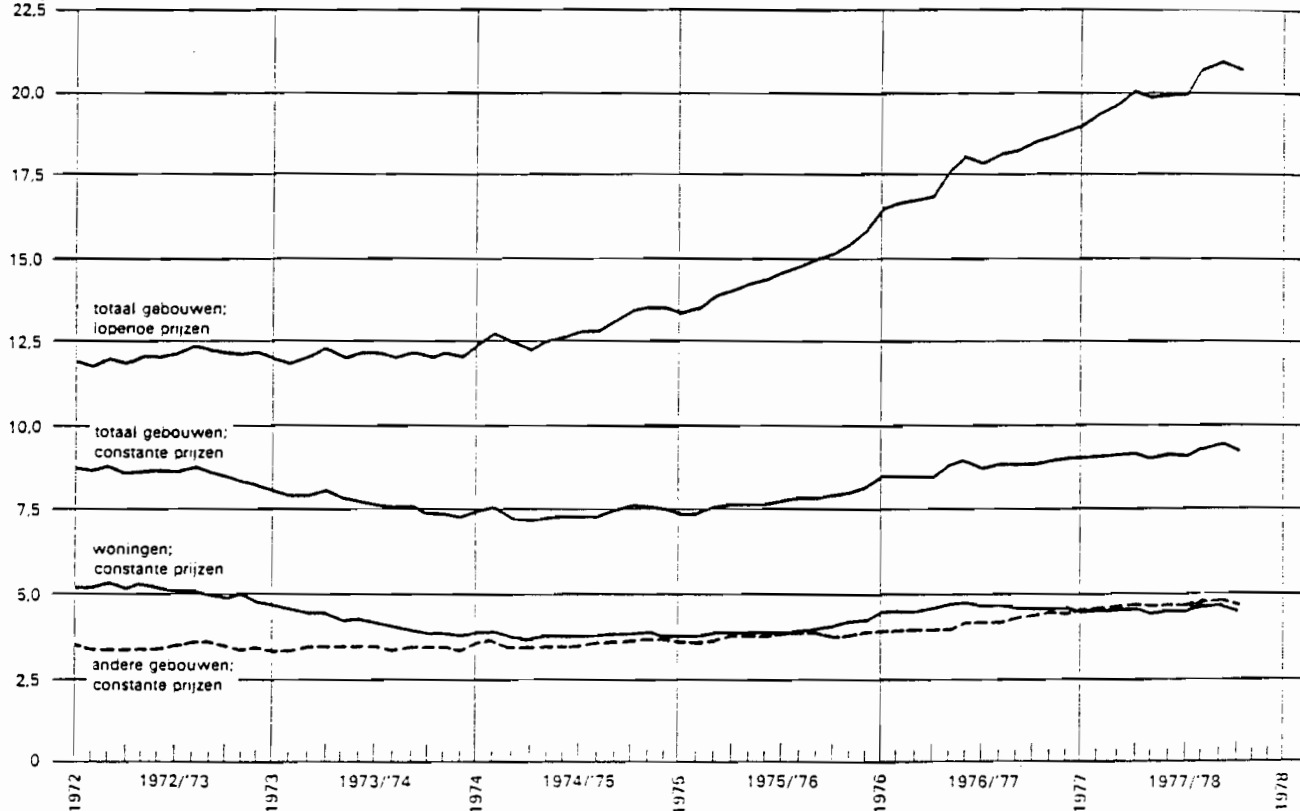
12-maandstotalen verleende bouwvergunningen in Nederland

mid gld
15,0

Verleende bouwvergunningen in Nederland; 12-maandstotalen

mid gld
22.5

Bron: Maandstatistiek van de bouwnijverheid, CBS.

vanaf 1971 een dalende lijn vertoonde en een niet meer verwachte ernstige werkloosheid met zich meebracht, in het bijzonder in de bouwsector. De Rijksoverheid en de stedelijke overheden hebben de bouw in deze periode gebruikt als conjunctuurinstrument om op die manier de economie en de werkgelegenheid weer in opgaande lijn te brengen. Mede op aandrang van de bouwwereld zelf werd daarbij het accent gelegd op het herstel en de vernieuwbouw, omdat daar de meeste mogelijkheden voor de werkgelegenheid bleken te liggen.

Het Gewestelijk Arbeidsbureau Rotterdam sprak in zijn verslag over 1973 al over spoedig herstel van de werkgelegenheid in de bouw, omdat 'de woningverbetering in Rotterdam tot ontwikkeling gaat komen, zodat het zich laat aanzien dat de werkgelegenheid voor langere tijd gegarandeerd zal zijn'(188). In zijn jaarverslagen over 1976 en 1977 gaf het GAB aan, dat de daling van de werkloosheid te danken was aan het herstel van de woningbouw, maar vooral door de nieuwbouw en de woningverbetering in de renovatiewijken(189).

5.2.3. Ontwikkelingen op de kantoorruimtemarkt in Rotterdam

De Saneringsnota van 1969 en de Structuurnota van 1972 waren te beschouwen als uitingen van de wens van de gemeentebestuurders om de wijk het Oude Westen in de toekomst te saneren en de wijk bij de 'city' te betrekken. De achterliggende gedachte daarbij was dat de economische groei gestadig door zou gaan en dat daardoor de behoefte aan meer voorzieningen bleef stijgen. Niet in de laatste plaats zou dan behoefte zijn aan meer en grotere kantoren in het stadscentrum. Daardoor was onder andere de gedachte ontstaan om het centrumgebied uit te breiden ten koste van oude woonwijken als het Oude Westen.

Nu was (en is) de kantoorruimtemarkt in Nederland een ondoorzichtige zaak. Voorspellingen liepen in de eerste helft van de jaren zeventig uiteen van een teveel aan kantoorruimte (binnen enkele jaren) tot nauwelijks of geen overschot van kantoren. Door de lange termijn-ontwikkelingen in de Nederlandse economische sectoren te beschouwen, krijgen we inzicht in enkele tendensen:

Om te beginnen was de agrarische sector qua werkgelegenheid gedurende de laatste vijftig jaar absoluut en relatief achteruit gegaan. In de nijverheid vonden tussen 1920 en 1960 zo'n 40% van de beroepsbevolking hun werk, vanaf 1963 vertoonde de nijverheid echter dezelfde achteruitgang in werkgelegenheid als de agrarische sector. In 1971 was nog maar 36% werkzaam in de nijverheid(190).

De dienstensector vertoonde het tegenovergestelde; juist de ontwikkeling van deze sector was bepalend voor de kantoorruimtemarkt: in de dienstensector bestond een groeiende vraag naar kantoorruimte, in het bijzonder een grote vervangingsvraag. Huurders van kantoorruimte namen namelijk steeds minder genoegen met voormalige huizen, die te klein waren, of ongunstig gelegen of ongeschikt waren voor moderne kantoorapparatuur.

De twee belangrijkste vestigingsplaatseisen voor kantoren bleken bij onderzoek de aanwezigheid van een kwalitatief geschikte en voldoende grote ruimte en een goede bereikbaarheid voor personeel en bezoekers te zijn(191).

Samenvattend en concluderend: Gezien de groei van de dienstensector en de blijvende groei van de vraag naar kantoorruimte, was uitbreiding van het stadscentrum ten koste van een oude stadswijk een aantrekkelijke oplossing.

Juist in de jaren '73 en '74 deden zich echter enkele ontwikkelingen voor die de logische uitbreiding op losse schroeven zetten. In de eerste plaats leek in 1974 toch een verzadiging van de kantoorruimtemarkt op te treden. Regelmatig verschenen ramingen, die een leegstand van kantoren becijferden. In bouwkringen schatte men de leegstand van kantoorruimte in Nederland in 1974 op meer dan één miljoen vierkante meter, alleen al in de drie grootste steden bedroeg de leegstand meer dan een half miljoen vierkante meter(192). De verklaring hiervoor was dat op voorraad werd gebouwd. Men merkte op dat voorraadvorming echter alleen zin had, indien ook een keer een vraag voor deze voorraad werd gevonden.

Ten tweede kwamen er geluiden van kritiek op een onleefbaar stadscentrum, als reactie op de Structuurnota. Het uitdijen van het stadscentrum met kantoorpanden, die niet tot het leefklimaat daarvan bijdroegen, werd meer en meer afgewezen. Het centrum zou meer moeten bestaan uit winkels, horecabedrijven en woningen. Kantoorgebouwen dienden aan de rand van het centrum te worden gevestigd, aldus de critici(193).

De derde ontwikkeling vormde de oliecrisis van 1973, die leidde tot een breuk in het groeidenken. Het was vooral de goedkope olie uit het Midden-Oosten die na de oorlog van Rotterdam de grootste haven ter wereld had gemaakt. Verdere groei van de haven en de industrie was gebaseerd op een blijvende toename van de olieaanvoer(194). De enorme stijging van de prijs van ruwe olie in 1973 betekende een hevige schok voor de Rotterdamse beleidsvoerders met hun ambitieuze plannen. Rotterdam werd geconfronteerd met een breuk in de groei-curve van de olie-invoer, waarvan men de gevolgen toen nog niet kon overzien.

In de vierde plaats vond na 1970 een verschuiving van het kantorencentrum naar het oosten van Rotterdam plaats. Al in 1971 werd geconstateerd dat de bouw van kantoren via de Westzeedijk, het Wereldhandelscentrum en de Maasboulevard zich naar het oosten van de stad ging bewegen(195). Dat zou leiden tot uitgroei van het centrum van Rotterdam rond het Oostplein. Deze ontwikkeling werd verder ondersteund, toen na de aanleg van de nieuwe metrolijn (de oost-westverbinding) de nieuwe woongebieden in het oosten zoals Ommoord, Alexanderpolder en Capelle met de toekomstige kantoorgebieden aan het Oostplein werden verbonden.

Bouwterreinen rondom de Oude Haven, langs de Maasboulevard en bij het Witte Huis en Station Blaak konden uitstekend gebruikt worden voor kantooruitbreiding. In 1973 bevestigde de 'projectgroep Blaak-Oude Haven' met haar onderzoek de mogelijkheden van kantoorbouw aan de oostflank van Rotterdam(196).

5.3. Politieke factoren voor een verklaring van de omslag

Het ingrijpen van de Staat is enerzijds afhankelijk van de economische ontwikkeling, anderzijds wordt dat ingrijpen mede bepaald door politieke

ontwikkelingen zoals door verkiezingen, die de samenstelling van de besturen op landelijk, provinciaal en gemeentelijk niveau bepalen in Nederland. De politieke ontwikkelingen worden echter niet alleen door verkiezingen bepaald. Ook bewonersorganisaties en actiegroepen drukken hun stempel op het beleid. Vooral op gemeente niveau hebben buurtactiegroepen uit de oude wijken in Rotterdam in de jaren zeventig geprobeerd het stadsvernieuwings- en volkshuisvestingbeleid een andere richting op te duwen.

5.3.1. De gemeenteraadsverkiezingen van 1970

In Rotterdam heeft de Partij van de Arbeid traditioneel grote invloed gehad op het gemeentelijk apparaat door haar stemmental bij de Raadsverkiezingen. Een overzicht van verkiezingsresultaten zien we in de volgende tabel.

Tabel 6. Verkiezingsuitslagen PvdA in Rotterdam, periode 1956-1978.

Jaar	Aantal	Percentage	Soort verkiezing
1956	188.440	47,2	2e Kamer
1958	178.988	44,7	Provinciale
1958	172.127	43,1	Gemeente
1959	195.288	46,8	2e Kamer
1962	193.891	48,1	Provinciale
1962	191.841	47,5	Gemeente
1963	186.423	45,4	2e Kamer
1966	157.393	37,7	Provinciale
1966	151.523	37,4	Gemeente
1967	167.189	40,0	2e Kamer
1970	112.967	40,2	Provinciale
1970	92.364	36,9	Gemeente
1971	140.941	41,7	2e Kamer
1972	171.735	45,6	2e Kamer
1974	158.984	50,1	Provinciale
1974	130.077	48,5	Gemeente
1977	203.181	55,4	2e Kamer
1978	181.388	57,1	Provinciale
1978	135.719	51,2	Gemeente

Bron: CBS, Statistiek der verkiezingen.

Het gemiddeld percentage van de PvdA over deze uitslagen bedroeg 45,5%. Tussen 1966 en 1972 echter scoorde de partij bij alle verkiezingen ten minste vier procentpunten lager. Vooral de lage scores bij de Raadsverkiezingen van 1966 en 1970 vallen in negatieve zin op. Vanaf 1974 scoorde de Partij van de Arbeid daarentegen drie en meer procentpunten hoger bij alle verkiezingen. Verder valt op dat de partij bij de Raadsverkiezingen beduidend minder resultaten behaalde dan bij de landelijke verkiezingen. De uitslag bij de Raadsverkiezingen in 1970 was voor de PvdA in absolute cijfers en in relatieve

zin de laagste sinds de Tweede Wereldoorlog. Opvallend is dat de cijfers van 1967 (2e Kamer) en 1970 (Provinciale Staten) wijzen op een zeker herstel na de slechte resultaten van 1966; ook na 1970 is een stijgende lijn voor de partij te ontdekken. In die zin vormt de uitslag bij de Raadsverkiezingen van 1970 een uitzondering in deze trend.

Beperken we ons tot de uitslagen van de gemeenteraadsverkiezingen, dan komen we tot een volgend overzicht:

Tabel 7. Uitslagen gemeenteraadsverkiezingen PvdA in Rotterdam 1958-1978.

Jaar	Aantal stemmen	Percentage	zetels
1958	172.127	43,1%	20
1962	191.841	47,5	23
1966	151.523	37,4	18
1970	92.364	36,9	19
1974	130.077	48,5	24
1978	135.719	51,2	25

Bron: CBS, Statistiek der verkiezingen.

Duidelijker springen de desastreuze resultaten van de partij bij de Raadsverkiezingen in 1966 en 1970 in het oog. In 1974 herstelde de partij zich echter met resultaten boven het gemiddelde.

De lage score bij de Raadsverkiezingen van 1966 werd vooral veroorzaakt door de opkomst van de PSP (naar vier zetels) en de Boerenpartij (naar drie zetels)(197). Gezien de latere resultaten kunnen beide voor een deel verklaard worden als proteststemmen.

In 1970 behaalde de PvdA een zetel meer, maar ze scoorde relatief minder dan in 1966. PSP en Boerenpartij behaalden in dat jaar geen van beiden een zetel, D'66 daarentegen kreeg vier zetels en de CPN kwam van twee op drie zetels (van 5,5% naar 6,8%). De Rotterdamse kaboutertpartij speelde geen rol van betekenis met één procent(198). Ook in dit geval kunnen de resultaten van CPN en D'66 in 1970 behaald voor een deel verklaard worden als een protest tegen de PvdA. Het opkomstpercentage in 1970 van 55,3% wijst op een zekere mate van politieke onverschilligheid.

In het Oude Westen scoorde de PvdA in 1970 met 26,5% zeer laag. Alleen in wijken als Hillegersberg en Alexanderpolder, waar hogere inkomensgroepen woonden, scoorde de PvdA nog lager(199). De opkomst in de oude stadswijken was beduidend lager dan in de overige wijken van Rotterdam. In de wijken het Oude Westen, het Oude Noorden, Katendrecht, Feyenoord en Afrikaanderbuurt bleef de opkomst onder de 50%(200).

Samengevat geeft de uitslag in 1970 een lage opkomst te zien die wijst op een groeiende mate van politieke onverschilligheid bij de kiezers. De slechte uitslag voor de PvdA in Rotterdam en met name in de oude wijken moet verklaard worden door politieke onvrede met het gevoerde gemeentebestuur ten aanzien van de woon- en leefomstandigheden van de bewoners in de oude wijken en met de saneringsplannen van het Gemeentebestuur.

5.3.2. De verkiezingsresultaten van 1974 en 1978

We bekijken vervolgens verkiezingsuitslagen van Rotterdam in 1974 en 1978 en vergelijken deze met de uitslag van 1970.

Tabel 8. Verkiezingsuitslagen in Rotterdam, gemeenteraad 1970, 1974 en 1978.

Partijen	Raad 1970		Raad 1974		Raad 1978	
	Zetels	Perc.	Zetels	Perc.	Zetels	Perc.
Opkomst	(45)	55,3	(45)	58,2	(45)	61,4
PvdA	19	37,1	24	48,5	25	51,2
CDA	12	23,5	10	20,4	10	21,8
VVD	5	10,8	7	14,2	6	12,5
CPN	3	6,8	2	4,9	1	2,7
D'66	4	7,5	0	0,8	2	5,8
SGP	1	3,0	1	2,4	1	2,2
PPR	0	0,9	1	3,5	0	1,2
Bejaardenpartij	1	3,5	0	0,9	-	-

Bron: Het Vrije Volk.

Het opkomstpercentage steeg na 1970 weer, hetgeen er op duidt dat de politieke onverschilligheid was afgenomen. De Partij van de Arbeid herstelde zich volledig van de zware nederlagen van 1966 en 1970 en scoorde zelfs hoger dan ooit (in 1978) bij Raadsverkiezingen. Het herstel van de PvdA ging ten koste van de andere linkse partijen van CPN, PSP, PPR en D'66.

De uitslagen van de PvdA bij deze verkiezingen in het Oude Westen geven de volgende cijfers:

Tabel 9. Verkiezingsgegevens in het Oude Westen in 1970, 1974 en 1978

Percentage	1970	1974	1978
Opkomst	47,6	50,0	55,3
PvdA	26,5	35,6	39,5

Bron: Het Vrije Volk.

Hoewel opkomstpercentages en score van de PvdA beiden lager waren dan het gemiddelde in Rotterdam, was de trend dezelfde: minder politiek wantrouwen en herstel van de PvdA.

Belangrijk is de vraag of Rotterdam een landelijke trend volgde of dat toch sprake was van regionale ontwikkelingen. We vergelijken verschillende landelijke cijfers en die van de vier grote steden met elkaar.

Tabel 10. Uitslagen PvdA in 1970, 1974 en 1978, in Nederland en in de vier grote steden, in percentages.

Perc. PvdA	1970	1974	1978
Nederland*	28,4	30,7	30,7
Amsterdam	23,6	35,2	38,4
Den Haag	26,8	35,4	33,9
Utrecht	33,4	32,9	32,6
Rotterdam	37,1	48,5	51,2

* Moeilijk te vergelijken, omdat de PvdA in 1970 en 1974 in enkele gemeentes meedeed binnen het Progressief Akkoord (PAK).

Bron: Het Vrije Volk.

Uit het overzicht blijkt dat Amsterdam dezelfde trend vertoonde als Rotterdam betreffende de score van de PvdA. Den Haag echter volgde slechts ten dele en Utrecht geheel niet de trend. Ook de landelijke cijfers, voor zover ze met elkaar vergeleken kunnen worden, geven een ander beeld dan de resultaten in Amsterdam en Rotterdam. De twee grootste steden van Nederland hadden blijkbaar met dezelfde problematiek te maken(201). In Amsterdam werd in 1970 de onvrede over het gevoerde beleid duidelijk gemaakt door de stemmenwinst van de Kabouterpartij van 11% , wat deze partij vijf zetels in de Raad opleverde(202), grotendeels ten koste van de Partij van de Arbeid.

Voor de verkiezingen van 1974 werd de omslag al vastgelegd in het (Rotterdamse) partijprogramma van de PvdA. In het program van 1970 stond de sanering en krotopruiming nog centraal: 'De gemeentelijke overheid dient de kwaliteit van de wijken en de woningen met kracht te verbeteren *ook al is afbraak op lange termijn gepland*'(203) (Cursief van JvdM). Verder moest een structuurplan worden opgesteld, waarna jarenplannen en bestemmingsplannen voor wijkverbetering ter tafel konden komen.

Met de saneringsnota nog vrij vers in het geheugen - wie het vergeten was, werd er wel aan herinnerd door het optreden van de Aktiegroep in het Oude Westen - zullen niet veel kiezers in de wijk hebben hard gelopen om hun stem uit te brengen.

In 1974 stelden de partijen van PvdA, PPR en PSP samen in Rotterdam een kernpuntenprogramma op. Het beleid ten opzichte van de oude wijken kreeg de hoogste prioriteit. Centraal stond daarbij een democratisch beleid, wat tot stand moet komen door overleg tussen gemeente en bevolking(204). De drie partijen waren voorstander van een progressief programcollege. Op het gebied van de stadsvernieuwing moest woningverbetering als eerste plaatsvinden in wijken als Cool, Feyenoord, Afrikaanderwijk en het Oude Westen. De bewoners zouden daarbij worden ingeschakeld in projectgroepen.

In het hoofdpuntenprogramma van de Partij van de Arbeid trok men de bewonersstrijd naar zichzelf toe: 'In Rotterdam hebben we geprobeerd die ontwikkeling te doorbreken door de kaalslag, de sloop tegen te houden en door

mogelijkheden te scheppen voor de bewoners van de wijken om bij het herstel van hun wijk zelf de richting te bepalen'(205). Vervolgens werd de nadruk gelegd op het belang van de stadsverbetering voor de volgende vier jaar.

De PvdA heeft in 1974 bij de verkiezingen het meest geprofiteerd van de veranderde opstelling van de drie progressieve partijen ten opzichte van het toekomstige stadsvernieuwingsbeleid.

5.3.3. Samenvatting

De beschreven omslag in het Rotterdamse gemeentebeleid van 'sanering' naar 'stadsvernieuwing' werd door twee gebeurtenissen duidelijk: in de eerste plaats in de beleidsnota's van 1973 en 1974, waarin het beleid van sanering en reconstructie werd stop gezet en rehabilitatie, dat wilde zeggen behoud en verbetering van het bestaande, in de plaats kwam. In de tweede plaats kwam de omslag tot uiting in de vervanging van Jettinghoff als wethouder van Stadsontwikkeling door Van der Ploeg als wethouder van Stadsvernieuwing. Dit betekende dat de verandering in het beleid ook daadwerkelijk van de grond ging komen.

Om de omslag te verklaren zijn in dit hoofdstuk economische en politieke motieven naar voren gebracht. Vanaf 1970 had Nederland te maken met een dalende economische conjunctuur die onder andere een flinke werkloosheid teweeg bracht, met name in de bouwsector. Om de werkloosheid te bestrijden, zag de gemeente Rotterdam in de stadsvernieuwing een mogelijkheid om de werkgelegenheid te stimuleren. Vervolgens werd geconstateerd dat juist in de periode dat de omslag plaats vond, zich verzadigingsverschijnselen op de kantoorruintemarkt voordeden; tegelijk vond een beweging van de bouw van kantoren naar de oostkant van het stadscentrum plaats en leidde de oliecrisis van 1973 tot een breuk in het groeidenken. Daarmee kwam het gemeentelijk saneringsbeleid voor de wijk het Oude Westen (en voor de meeste andere oude stadswijken) op de helling te staan. Economische ontwikkelingen zijn van belang geweest voor de richting van politieke beslissingen.

De politieke motieven werden gezocht bij de electorale resultaten van de Partij van de Arbeid in de periode 1970-1974. Een analyse aan de hand van opkomstpercentages en verkiezingsresultaten liet zien, dat vele bewoners van Rotterdam en van de wijk het Oude Westen geen vertrouwen hadden in het gevoerde saneringsbeleid van de gemeente. Dit betekende vooral voor de Partij van de Arbeid een gevoelig stemmenverlies in Rotterdam, zodat de grote politieke macht van de partij in Rotterdam serieus bedreigd werd. De acties van de bewoners in de oude wijken en de politieke druk die de actiegroepen uitoefenden, hebben binnen de PvdA geleid tot het besef, het roer in het tot dan toe gevoerde beleid om te gooien. Daardoor hoopte men (electoraal) weer aansluiting te krijgen bij de arbeidersklasse in de oude wijken. Zoals Piven en Cloward in hun theoretisch model betogen, hebben leidende politici de actiegroep(en) benaderd om samen te werken, omdat de politieke stabiliteit in Rotterdam ondermijnd werd.

Een belangwekkende en interessante vraag is, of aan te geven is, welke de beslissende factor in de omslag is geweest, de economische of de politieke. Het antwoord hierop is niet gemakkelijk te geven, de maatschappelijke

werkelijkheid en het menselijk handelen laten zich niet zo eenvoudig uitsplitsen in economische, politieke, culturele en andere factoren.

Desondanks kunnen we er dit over zeggen: de PvdA-resultaten bij de Gemeenteraadsverkiezingen van 1970 in Rotterdam gevolgd door de druk van buurtactiegroepen (met voorop de Aktiegroep Het Oude Westen), die uitliep op een boycot van de socialistische wethouder van Stadsontwikkeling, hebben ertoe geleid dat de leiding binnen de PvdA zich bewust werd, dat een koerswending op het gebied van 'stadsontwikkeling' en 'sanering' absoluut noodzakelijk was. Het vertrouwen van de bevolking in de oude wijken, en daarmee de electorale aanhang, diende zoveel mogelijk terug gewonnen te worden. De presentatie van de beleidsnota van 1973 voldeed daaraan door rehabilitatie van de oude wijken voorop te stellen. Toen bleek dat er geen economische bezwaren tegen deze koerswending waren, maar zelfs aanmoediging uit de bouwwereld voor stadsvernieuwing naar voren kwam, moet de beslissing voor een ander voor de PvdA niet meer zo moeilijk zijn geweest. Andere geluiden uit Den Haag onder leiding van Staatssecretaris Schaefer en maatschappelijke signalen voor stadsvernieuwing gaven de partijleiding de overtuiging een krachtige en kordate politicus voor de post Stadsvernieuwing naar voren te schuiven. Die man was Van der Ploeg.

Een volgende vraag is of de Aktiegroep deze concessies heeft kunnen vasthouden en zo ja, op welke wijze dat gelukt is. Het volgende hoofdstuk behandelt de periode van vijf jaar na de politieke omslag.

6. DE PERIODE 1975-1980, UITVOERING VAN HET NIEUWE BELEID

6.1. De aankoopacties van wethouder Van der Ploeg

Eind 1974 kondigde de nieuwe wethouder zijn actie *'Dit is het begin'* aan. De bedoeling van deze actie was om een snelle start te maken met de renovatie, om vrijgekomen benedenwoningen om te bouwen tot bejaardenwoningen en om het achterstallige onderhoud zo snel mogelijk weg te werken. Daarom begon hij met een massale aankoopactie van oude panden zodat de stadsvernieuwing snel van start kon gaan. De commissie voor stadsvernieuwing ging accoord met de actie van de wethouder en in januari 1975 stelde de gemeenteraad er 15 miljoen gulden voor beschikbaar.

In november 1974 nodigde de Aktiegroep Van der Ploeg uit om een volgende grote buurtbijeenkomst bij te wonen; het was de eerste van de vele halfjaarlijkse bijeenkomsten van wethouder en Aktiegroep. Van der Ploeg legde uit dat hij de huiseigenaren zou dwingen hun panden sneller te gaan verkopen en hij verzocht de Aktiegroep om hem een half jaar te geven om het proces van vernieuwbouw in de wijk op gang te brengen(206).

De grote aankoopactie hield in dat 5.500 eigenaren van ongeveer 30.000 woningen in de oude wijken werd aangeraden hun panden zo snel mogelijk aan de gemeente te verkopen(207). De gemeente zou dan na aankoop beslissen of de woningen gesloopt of verbeterd gingen worden. Om de transactie aantrekkelijk te maken, bood de gemeente de eigenaren een premie van 25 procent op de verkoopsom aan (als ze binnen een half jaar verkochten). Een aantal ambtenaren van Stadsvernieuwing maakten daartegen bezwaar en waarschuwden Van der Ploeg dat de premie prijsopdrijvend zou gaan werken(208). Het was de eerste van een reeks botsingen tussen de wethouder en het ambtelijk apparaat.

De redenen van de aankoopactie hadden te maken met de eigendomsverhoudingen van woningen in Rotterdam en het ontbreken van een wet op de stadsvernieuwing. In Nederland was toen ongeveer 40% van alle bewoners eigenaar van de woning waarin men woonde. In Rotterdam lag dat in 1974 op 10%(209). De oorzaken hiervan waren onder andere de vele oude woningen in de stad, die moeilijker te kopen waren (de financiering) en het feit dat in de grote steden in verhouding meer lage inkomensgroepen woonden. Eigenaren waren vooral kleine woningeigenaren, enkele grote huiseigenaren en de gemeente. De kleine eigenaren waren veelal niet kapitaalkrachtig, maar ook niet geïnteresseerd (zoals in hoofdstuk 2 geconstateerd is) genoeg om hun woningen te verbeteren. Daarom moest er aangekocht, respectievelijk onteigend worden. De weg via onteigening was in 1975 echter onbegaanbaar door het ontbreken van een op snelle actie gericht juridisch instrumentarium. Er was op dat moment zelfs nog geen ontwerpwet op de stadsvernieuwing en deze zou nog lang op zich laten wachten.

Vandaar de bliksemaankopen: 'Eerst panden verwerven, daarna plannen maken, zodat de eigenaren geen verstorende invloed daarop konden uitoefenen'(210).

Dat de eigenaren niet konden profiteren van deze aankopen van de gemeente, had te maken met een scherper aanschrijvingbeleid dat de gemeente

wilde gaan voeren. Eerst werden elf stadsvernieuwingsgebieden, waaronder het Oude Westen, aangewezen, vervolgens werden de eigenaren in deze gebieden gedurende een half jaar in staat gesteld hun panden te verkopen met de 25% premie op de door de gemeente getaxeerde waarde(211). Ruim 50% van deze woningen kwamen in eigendom van de gemeente tegen een gemiddelde van zes maal de huurwaarde (gemiddeld ongeveer 6000 gulden). Misschien een laag bedrag dat echter, gezien de slechte onderhoudstoestand van de gekochte woningen, toch voor de eigenaren aantrekkelijk genoeg was. Immers, de meesten onder hen begrepen wel, dat zij bij een verscherpt aanschrijvingsbeleid van de gemeente zouden komen te staan voor reparaties die soms een veelvoud zouden kosten van de waarde van hun woningen.

De kosten van de actie waren niet mis. In totaal leende de gemeente voor de aankoopactie 175 miljoen gulden, hetgeen alleen al aan rentelast een bedrag van 18 miljoen gulden per jaar betekende(212). Later bleek dat de gemeente het jaarlijks exploitatietekort van ongeveer 1500 gulden per woning moest dragen. In dat tekort was wel de rente over het geïnvesteerde kapitaal begrepen. Tesamen met het noodzakelijke onderhoud kwam het totale tekort van het inmiddels opgerichte Gemeentelijk Woningbedrijf op bijna 50 miljoen gulden per jaar(213). Daar stond natuurlijk wel het een en ander tegenover:

- Er kon nu een begin gemaakt worden met de planning voor de sloop, de nieuwbouw en de vernieuwbouw (renovatie). Ook het rijksbeleid bood meer mogelijkheden door de in augustus 1974 verschenen nota Huur- en Subsidiebeleid van de staatssecretarissen Schaefer en Van Dam. Daarin waren een aantal gunstige voorwaarden aanwezig om met renovatie te beginnen, maar de betaalbaarheid en een goede woonkwaliteit moesten door de strijd rond de eerste projecten worden binnengehaald. De verbeteringskosten werden door Van der Ploeg toen bepaald op dertig duizend gulden per woningverbetering(214).

- De grond kwam in handen van het Grondbedrijf, dat daaruit erfpacht zou ontvangen.

- De bewoners(organisaties) merkten nu dat er wat gebeurde en dat het de gemeente ernst was.

- Het Rijk droeg 80 procent bij in de afbraak van sloopwoningen.

Ruim 17.000 woningen kwamen op die manier in gemeente-eigendom, hetgeen bijna 60 procent van de panden in de stadsvernieuwingswijken was(215). Door nieuw aankopen, onder andere van het Fennisbezit, die één van de grootste huizenbezitters in Rotterdam was, is dit percentage later nog hoger geworden, tot meer dan 80 procent. In 1979 werd Fennis failliet verklaard, waarop de gemeente een deel van de geveilde woningen heeft opgekocht(216).

Vervolgens ging de wethouder een verscherpt aanschrijvingsbeleid voeren. 'Het is ongelooflijk dat voor 1974 zo weinig wordt opgetreden tegen zeer ernstige onderhoudsgebreken', meende Van der Ploeg(217). Het aantal aanschrijvingen zou in de periode tussen 1974 en 1978 verdrievoudigen.

Van der Ploeg wilde de aangekochte woningen in zogenaamde wijkgebonden woningbouwcorporaties onderbrengen. De zeggenschap kwam dan voor eenderde bij de huurders, voor eenderde bij de Gemeenteraad en voor eenderde bij de corporatie te berusten. Noch de oprichting van de corporatie,

noch een snelle overdracht van de in 1974 en 1975 aangekochte woningen werd gerealiseerd(218). Een oplossing hiervoor werd gevonden in de oprichting van het Gemeentelijk Woningbedrijf Rotterdam (GWR), een fusie van de afdeling Rentegevende Eigendommen en de Gemeentelijke Woningstichting. Het plan om uiteindelijk tot wijkgebonden corporaties te komen via herverkaveling van het totale bezit, werd niet opgegeven. Voorlopig echter beheerde in 1975 de afdeling Rentegevende Eigendommen de panden en de bedrijfsruimtes. De Stafafdeling van Stadsontwikkeling voerde na de aankoopactie een woontechnisch onderzoek uit om aan de hand hiervan te beslissen wat er met een woning of een blok woningen moest gebeuren(219): sloop en nieuwbouw of renovatie (30 jaar behoud van de woning) of instandhouding (10 jaar weer mee kunnen gaan). Van der Ploeg stelde hiervoor het zogenaamde 'Quality en Quantity Surveyors-team' in. Dit Q en Q team moest de wethouder adviseren bij onderhandelingen met het Rijk en de kosten en de kwaliteit van te verbeteren woningen bewaken(220).

Een van de voordelen van de aankoopactie voor de wijkbewoners was dat ze nu eindelijk wisten bij wie ze moesten aankloppen met hun onderhoudsklachten en huureisen na woningverbetering.

6.2. De deelnota Stadsvernieuwing 1975: Bouwen-voor-de-buurt

Terwijl de aankoopactie liep en de gemeente woningen en overige panden in de oude stadswijken opkocht, kwam Van der Ploeg in 1975 met zijn deelnota 'Stadsvernieuwing 1975', waarin hij stelde dat het beleid fundamenteel gewijzigd was: de belangen van de wijkbewoners stonden nu centraal en de beleidsvoorbereiding zou gedecentraliseerd, dus in de wijken, gaan plaatsvinden. Dit beleid, dat (ook in andere steden) bekend zou worden als 'bouwen-voor-de-buurt', kende als belangrijkste politieke uitgangspunten(221):

1. De mensen in de oude wijken hadden het algemeen recht op een goede woning in een goede woonomgeving, waarvan de huur in een redelijke verhouding stond tot het inkomen. Dat betekende tevens, dat speciale aandacht aan de laagstbetaalden werd gegeven en dat betaalbare nieuwbouw op open plekken zou komen.
2. Democratisering van het beleid en participatie van de bevolking, dat wilde zeggen dat de toekomstige bewoners direct betrokken werden bij de bouwplannen. Daarvoor moest deconcentratie van gemeentelijke diensten en bedrijven plaatsvinden.
3. Handhaving van de woonbestemming van de oude wijken. Dat hield tevens in dat 85% van de woningen weer bestemd was voor bewoners van de wijk. Het streven was om het woningbezit te socialiseren door overdracht van aangekochte woningen aan wijkgebonden corporaties. Bij nieuwbouw en renovatie zou als regel gelden: bouw en verbouw van 100% woningwetwoningen. De verdeling van de nieuwe woonruimte diende zo rechtvaardig mogelijk plaats te vinden.
4. Het overbrengen van hinderlijke bedrijven uit de wijken naar speciaal daarvoor aangewezen gebieden en de bevordering van de werkgelegenheid in de oude wijken waren belangrijke doeleinden die buiten de woningverbetering vielen. Van belang was zeker ook de verbetering in de verkeers- en parkeersituatie.

De Stadsvernieuwing geschiedde binnen het algemeen kader van de ruimtelijke ordening.

Concreet uitgewerkt betekende dit, dat in de eerste plaats projectgroepen voor ieder stadsvernieuwingswijk gevormd werden die een beleidsplan voor de wijk moesten voorbereiden en alle stadsvernieuwingsactiviteiten coördineren. Deze beleidsplannen vormden de basis voor bestemmingsplannen en besluiten tot sloop, nieuwbouw en woningverbetering. Tegelijkertijd startte de gemeente de massale aankoopactie. Vervolgens zou een sterke uitbreiding van het aantal aanschrijvingen en een verscherping van het beleid terzake plaatsvinden(222).

De aankoopactie en het verscherpte aanschrijvingsbeleid zijn in de vorige paragraaf reeds besproken, de projectgroepen en het bestemmingsplan (voor het Oude Westen) komen in volgende paragrafen aan de orde.

De aanpak van Van der Ploeg is zonder al te veel onderzoek en discussie opgezet. Het snelle handelen stond voorop! Van der Ploeg heeft later toegegeven dat de deelnota gekenmerkt werd door een 'te grote portie optimisme'(223). Maar het leek politiek te verantwoorden, de deelnota bood op dat moment een perspectief aan de oude wijken.

6.2.1. De projectgroepen

Voordat Van der Ploeg als wethouder optrad, waren de projectgroepen in de beleidsnota 1973 van Jettinghoff in het leven geroepen (op papier dus, zie hiervoor hoofdstuk 4, laatste paragraaf). Maar Van der Ploeg gaf aan deze projectgroepen pas echte inhoud. In iedere stadsvernieuwingswijk kwam een projectgroep met als taken een beleidsplan voor de wijk voor te bereiden en alle stadsvernieuwingsactiviteiten te coördineren. Ze bestond uit bewoners, vertegenwoordigers van erkende bewonersorganisaties (in het Oude Westen de Aktiegroep) en ambtenaren. De projectgroepen werkten per buurt, per wijk en per project.

De voorzitters van de projectgroepen, de zogenaamde projectcoördinatoren, en hun assistenten waren ambtenaren en stonden op de personeelslijst van Stadsontwikkeling. Zij waren rechtstreeks verantwoording schuldig aan de wethouder(224).

Verder kon de groep naast bewoners en ambtenaren aangevuld worden met deskundigen. Met opzet werden de niet-uitgekochte eigenaren niet toegelaten tot de projectgroepen, omdat zij onder andere schuld hadden gehad in de verpaupering van de wijk.

Bewoners en ambtenaren werkten samen op voet van gelijkheid en met gezamenlijke verantwoordelijkheid(225). De projectgroep zag er schematisch als volgt uit:

- de projectcoördinator- de assistent-coördinator- een sociaal begeleider- een administratieve kracht	}	Dienst van Stadsontwikkeling
- ambtenaren van andere diensten- bewoners en/of vertegenwoordigers van een wijkorganisatie.		

6.2.2. De reorganisatie van het ambtelijk apparaat

Al eerder is opgemerkt dat het nieuwe beleid leidde tot botsingen tussen Van der Ploeg en het ambtenarenapparaat. Dit heeft mede als gevolg gehad dat een reorganisatie van de diensten onder Van der Ploeg heeft plaatsgevonden. Het bleek dat de diensten van Stadsontwikkeling, Volkshuisvesting en Bouw- en Woningtoezicht niet waren toegesneden op de nieuwe aanpak van de wethouder. Integendeel, vele ambtenaren wilden de boot afhouden, omdat ze geen vertrouwen in het nieuwe beleid hadden. Er was verzet tegen een projectgroepsgewijze aanpak, actiegroepen werden als negatief gezien, meende Van der Ploeg(226). De reorganisatie was voor hem een van de meest belastbare zaken tijdens zijn eerste periode. Van der Ploeg: 'ik had niet zoveel vertrouwen in de top van Volkshuisvesting en Bouw- en Woningtoezicht. De eerste jaren was er ook een koele verhouding tussen de diensten en mij. Van den Hoven bijvoorbeeld, die toen directeur Volkshuisvesting was, stond tot zijn afscheid nog steeds op zijn sloopstrategie,...'(227).

Het conflict werd opgelost via een enige jaren durend, diep ingrijpend reorganisatieproces, dat uitmondde in het ontstaan van de DROS, de Dienststructuur Ruimtelijke Ordening en Stadsvernieuwing, op 1 januari 1979.

In de loop van 1976 was de dienst Volkshuisvesting al als architect afgezet, omdat ze niet in staat bleek te zijn acceptabele plannen in overleg met de bewoners te ontwikkelen. De architecten van Volkshuisvesting werden op andere afdelingen gezet en vervangen door een nieuwe generatie 'volkshuisvesters' in het al eerder genoemde Q en Q team(228).

Het apparaat werd met 35% uitgebreid in drie jaar tijd. Dat moest ook wel, want er dienden bestemmingsplannen en een structuurplan opgesteld te worden. Verder werden nieuwbouw en de vernieuwbouw op een hoger productieniveau gebracht; tenslotte breidde men het aantal inschrijvingen flink uit.

Een volgend probleem was de vraag of het gemeentelijk apparaat, met zijn gecentraliseerde logheid, de organisatie aan kon. Het kon volgens Van der Ploeg niet anders dan via deconcentratie over de wijken en de buurten. Bij deconcentratie ging het erom het ambtelijk apparaat dichterbij de burgers te brengen. Veel zou afhangen van een nieuwe beleidsvaardigheid van ambtenaren, meende Van der Ploeg:

'zij zullen daarbij het midden moeten houden tussen enerzijds soepele inpassing in de wijksgewijze projectorganisatie, en anderzijds handhaving van de voor de gehele stad geldende normen en regels. Van hun creativiteit, geduld en organisatie- en improvisatievermogen moeten wij heel veel vergen. Het gaat dus om beleidsambtenaren, die beslissingen mogen, kunnen en willen nemen. Die daarenboven hun "nek durven uitsteken" onder de voortdurende dreiging van onthoofding, hetzij door hun gemeentelijke bazen, hetzij door de bevolking waarmee zij samenwerken'(229).

De deconcentratie vond plaats door ambtenaren in de wijksgewijze projectgroepen te laten werken, door het houden van spreekuren door Bouw- en Woningtoezicht, Woonruimte zaken en het GWR in de wijken en via het stationeren van ambtenaren in de verschillende wijken.

6.3. De Aktiegroep in een nieuwe situatie

De wethouder had echter niet alleen te maken met een onwillig, conservatief ambtenarenapparaat, maar ook met de Aktiegroep in het Oude Westen. Voor de bewoners en de Aktiegroepleden gingen de plannen en vooral de uitvoering ervan niet snel genoeg. Om het half jaar kwamen wethouder en Aktiegroep bij elkaar, waardoor de Aktiegroep de mogelijkheid kreeg het beleid van de wethouder waar mogelijk bij te schaven. Een nadeel daarvan was wel, dat veel wijkbewoners de Aktiegroep gingen beschouwen als een gemeenteraad in het klein(230).

De periode 1975-1978 kan in twee fases onderverdeeld worden:

- a. De rustige fase van nauwe samenwerking tussen wethouder en Aktiegroep, die eigenlijk al eind 1974 begon (met het aantreden van Van der Ploeg) en tot ongeveer juni van het jaar 1976 duurde. Centraal in deze twee jaar stonden de start van de projectgroepen en later van de eerste projecten, de besprekingen van het verzorgingstehuis (op de plaats van de Josephkerk) en het bestemmingsplan voor de wijk.
- b. De fase van wederom oplopende spanningen tussen Aktiegroep en het gemeentebestuur, die zich vanaf juni 1976 begonnen af te tekenen en bleven doorlopen tot het eind van 1978. Deze spanningen werden veroorzaakt door de huurverhogingen, de heroïneproblematiek in de wijk, en door de discussie rond de toekomstige huren van de nieuwbouw- en de vernieuwbouwoningen.

6.3.1. De 'rustige fase van de jaren '75 en '76

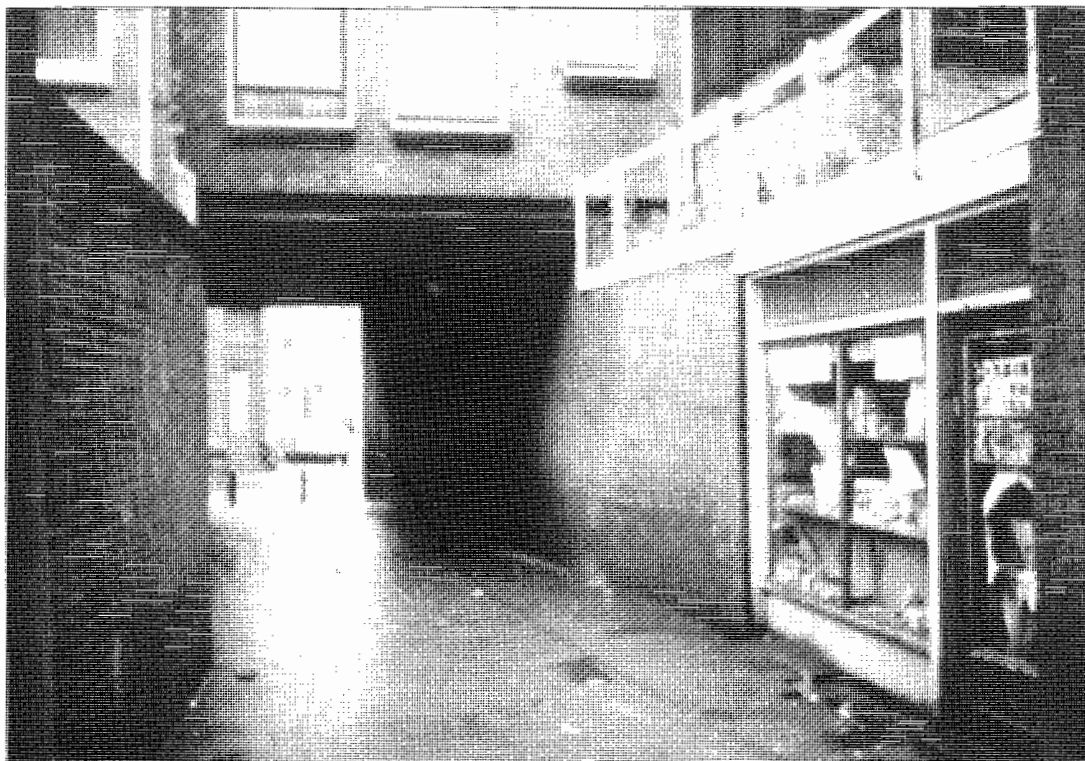
De halfjaarlijkse bijeenkomsten van Van der Ploeg en een vijftal ambtenaren met de Aktiegroep hebben in ieder geval de zo verstoorde relatie tussen de Aktiegroep en het college van B&W een stuk verbeterd.

In het begin van 1975 gingen de projectgroepen van start. Voor de wijk dienden door de projectgroep onder andere een bestemmingsplan op te stellen. In de projectgroep zaten zes afgevaardigden van de Aktiegroep. De samenwerking met de ambtenaren liep goed, projecten werden opgezet waarvan de eerste in 1976 van start zou gaan: het project Kogelvangerstraat/Bajonetstraat. Verder begon men met het opstellen van het bestemmingsplan.

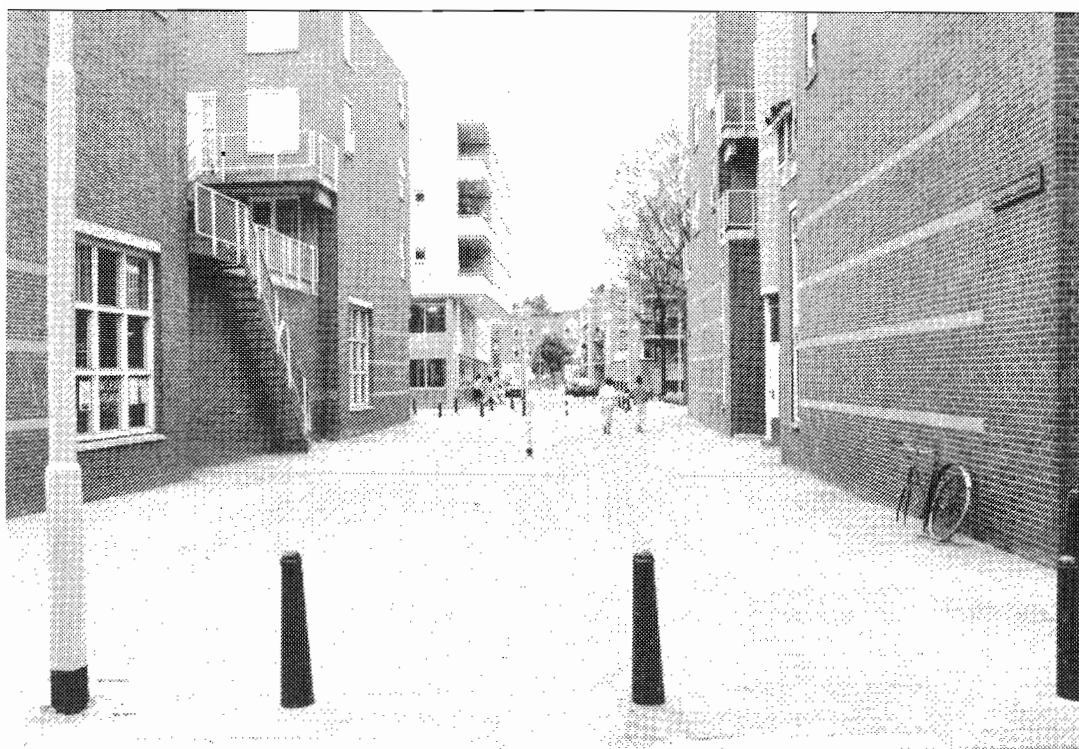
Een bestemmingsplan hield in het beschrijven en in bestemmingen vastleggen van een gewenste eindtoestand die moest worden bereikt; bovendien werden bindende voorschriften bepaald, die het gebruik van opstallen en gebouwen regelden(231). Het plan schreef dus voor waaraan een ieder zich te houden had. Hiermee werd een juridische procedure in gang gezet, omdat onder andere nieuwbouw pas kon starten als de officiële procedures van de Wet op de ruimtelijke ordening waren afgerond, zoals het bestemmingsplan en de uitvoeringsplannen(232). Binnen een jaar moest een door de projectgroep opgesteld ontwerp-plan ter inzage liggen.

Als centrale doelstelling koos de Aktiegroep voor: 'Het Oude Westen, een gewone buurt voor gewone mensen'(233), hetgeen wilde zeggen een woonwijk voor mensen met een kleine beurs. De Aktiegroep was unaniem van mening dat de wijk geen ghetto voor allerlei minderheidsgroepen mocht worden. Daarvoor

was het absoluut noodzakelijk dat de gemeente met een spreidingsbeleid kwam, zodat niet alleen de oude wijken voor deze kwestie op konden draaien. Alleen dan, aldus de Aktiegroep, had het doorvoeren van het bestemmingsplan zin(234).

De Bibberpoort zou de stadsvernieuwing niet overleven.

Op de plaats van de poort kwam de Kogelvangerstraat.

Een belangrijk onderdeel van het bestemmingsplan zou het streven naar grotere gezinswoningen bij de vernieuwing van de buurt moeten zijn. De wijk kon wat opener worden (meer lucht) door middel van het aanleggen van dwarsdoorbraken, pleintjes en groenvoorzieningen. Het parkeren van de vele auto's in de (nauwe) straten diende tot de helft te worden teruggebracht. Er moesten binnenterreinen komen waar de rest van de auto's geparkeerd konden worden. Tenslotte eiste de Aktiegroep dat alleen niet-hinderlijke bedrijven in de wijk konden blijven, er mocht echter geen uitbreiding van bedrijven plaats vinden.

In mei 1976 lag het ontwerp-bestemmingsplan ter discussie bij de Aktiegroep op tafel, echt veranderd werd het stuk niet. Een half jaar later, in januari 1977, werd het plan door de Gemeenteraad vlot goedgekeurd.

Het derde thema in deze periode was de discussie over de bestemming van de plaats waar de Josephkerk had gestaan. In '74 had het geleken of de Aktiegroep al succes had behaald: de gemeente had toegegeven aan de wens van de Aktiegroep op de plek een bejaardenverzorgingstehuis te bouwen. Blijkbaar had dat niet geheel vastgelegen, want opnieuw moest de Aktiegroep daarover in discussie met de gemeente. Op bijna elke vergadering kwam de kwestie ter tafel. In juni 1975 was de zaak dan toch definitief rond, de Aktiegroep kreeg haar zin na twee en een half jaar strijd. In die tijd was de kerk een keer verkocht (wat uiteindelijk toch niet doorging), had hij vervolgens dienst gedaan als Pop-paleis en later als koopmarkt en was hij tenslotte opgekocht door de gemeente, die er bejaardenflats wilde neerzetten. Het werd uiteindelijk een verzorgingstehuis(235): in januari 1979 zou het tehuis de 'Leeuwenhoek' officieel geopend worden.

De samenwerking tussen Aktiegroep en Gemeente kwam voort uit de veranderde houding van de Gemeente ten aanzien van de Stadsvernieuwing: men verleende de wijkbewoners inspraak. Dit bracht rust na de roerige vier jaren ervoor. Voor de Aktiegroep hield die rust echter ook een gevaar in: de Aktiegroep zou zowel in het gemeentebeleid als in de uitvoering daarvan een instrument kunnen worden in handen van B&W. Maar met de rustige periode was het snel gedaan.

6.3.2. De onrustige fase van juni '76 tot eind '78: De kwestie van de vernieuwbouwhuren

Als een rode draad loopt de kwestie van de toekomstige huren van gerenoveerde woningen door de periode na 1975. Een nieuwe strijd voor de Aktiegroep begon en opnieuw kreeg zij te maken met de overheden. Soms met, soms tegen wethouder Van der Ploeg had de Aktiegroep naast de gemeente te maken met een tegenstander op een hoger bestuurlijk niveau, de Rijksoverheid. De problemen rond de toekomstige, nieuwe huren hebben het proces van woningverbetering en nieuwbouw in de wijk behoorlijk vertraagd.

De samenwerking met Van der Ploeg verliep in deze periode ineens een stuk minder soepel; de strijd was nog lang niet gestreden. De Aktiegroep stelde zich op het standpunt dat hoge huren van renovatie-woningen het hele stadsvernieuwingsbeleid zinloos maakten. Als mensen uit de wijk hun huur niet

meer konden betalen en daarom wegtrokken naar een andere oude 'betaalbare woning', was de actie bouwen-voor-de-buurt een loze kreet. De wethouder was het in theorie wel eens met de Aktiegroep, maar hij had zich met de aankoopactie dik in de schulden gewerkt en hij kon alleen maar schermen met huursubsidies. Verder was hij afhankelijk van de Rijksoverheid.

De discussie rond de nieuw vast te stellen huren begon toen in de 'rustige fase' het eerste nieuwbouwproject aan de Nieuwe Binnenweg (in februari 1976) en het eerste vernieuwbouwproject in de Bajonetstraat/Kogelvangerstraat (in mei 1976) van start gingen. De huren van de oude woningen in de wijk lagen ongeveer tussen de 80 en 110 gulden per maand. Met betrekking tot de nieuwbouw had de wethouder zelf al een richtlijn aangegeven: 275 gulden, inclusief servicekosten, exclusief stookkosten. Ten aanzien van de vernieuwbouw sprak hij uit, dat de huren niet hoger mochten worden dan 200 gulden(236). Daar kon de Aktiegroep zich best in vinden en aan die richtlijnen hebben de leden van de groep de wethouder willen houden. Vervolgens kondigde de Aktiegroep aan, dat zolang de buurt niet was verbeterd, er geen huurverhoging mocht plaatsvinden.

De Gouvernestraat vernieuwd.

Het was echter duidelijk dat Van der Ploeg met een financieel probleem zat. Hij had voor 175 miljoen gulden zo'n 30.000 woningen opgekocht en hij had 6,2 miljoen gulden voor achterstallig onderhoud in kas. Door de aankoopactie was Rentegevende Eigendommen nu eigenaar geworden van slechte woningen, waarvan het achterstallig onderhoud niet in één klap was weg te werken. 'Per woning', zei de wethouder in 1975, 'komen we daarvoor 200 gulden per jaar tekort. Dat betekent over de gehele stad een tekort van 6 miljoen gulden'(237). En daar kwamen later de kosten van nieuwbouw, vernieuwbouw en

instandhouding van de woningen dan nog bij.

Daardoor kon de wethouder zijn eerder ingenomen standpunt, de huren niet hoger dan twee honderd gulden, niet handhaven; in 1976 stelde hij een nieuwe bovengrens van 250 gulden met betrekking tot de huur van de renovatiewoningen (project Bajonetstraat). De Aktiegroep vond dat onaanvaardbaar en stelde zich op het standpunt van huren tussen 160 en 190 gulden(238).

De oorzaak van de hoogte van de nieuwe grens van 250 gulden lag in de eerste plaats in het meerekenen van het achterstallig onderhoud; ten tweede speelde een hoge berekening van de oude huur een rol: alle jaarlijkse huurverhogingen werden er in doorberekend. In een gesprek op het stadhuis met de Aktiegroep (samen met ruim honderd belangstellenden) gaf Van der Ploeg aan hoe volgens de nota 'Huur- en subsidiebeleid' van 1974 de huur bij woningverbetering werd vastgesteld: twee en een half procent over de totale investeringskosten, inclusief het achterstallig onderhoud(239). Er zou dus veel gebruik gemaakt moeten worden van individuele huursubsidies, zodat een gemiddelde huur toch op ongeveer 175 gulden zou kunnen uitkomen, concludeerde Van der Ploeg.

Hoe werkte deze 2,5-procentregeling nu? Bij nieuwbouw was de huur vijf procent van de bouwkosten. Bij woningverbetering was dan de helft daarvan nodig voor onderhoud en de helft voor geriefsverbetering. Over onderhoud hoefde geen huurverhoging te worden betaald en zo ontstond de 2,5-procentregeling. Maar de oude huur werd bij dat bedrag opgeteld en moest dus ook nog betaald worden; daardoor kwam de nieuwe huur boven de grens van twee honderd gulden te liggen.

De Aktiegroep en het Overleg Stadsvernieuwing Oude Wijken (OSOW, als voortzetting van het oude Samenwerkingsverband) eisten dan ook dat het achterstallig onderhoud werkelijk uit de huurberekening werd gehaald, toen dat niet gebeurde, wees men de 2,5-procentregeling af(240).

Van der Ploeg had in december 1975 zelf al geprobeerd om van de 2,5-procentregeling af te komen en met een systeem van oppervlaktehuren te gaan werken. De huren zouden daarmee komen op 150 tot 200 gulden. Maar partijgenoot en staatssecretaris Schaefer ging daar niet mee accoord en handhaafde de 2,5-procentregeling. Waarschijnlijk was Schaefer tussentijds door zijn ambtenaren in overleg met minister Gruijters teruggefloten.

Om toch de huur onder de twee honderd gulden te kunnen houden, ontvouwde de Aktiegroep een nieuw berekeningsplan, waarbij geen achterstallig onderhoud was meeberekend. Eerst liet men zien hoe de gemeente aan een huur van 215 gulden per maand kwam bij het project Bajonetstraat(241):

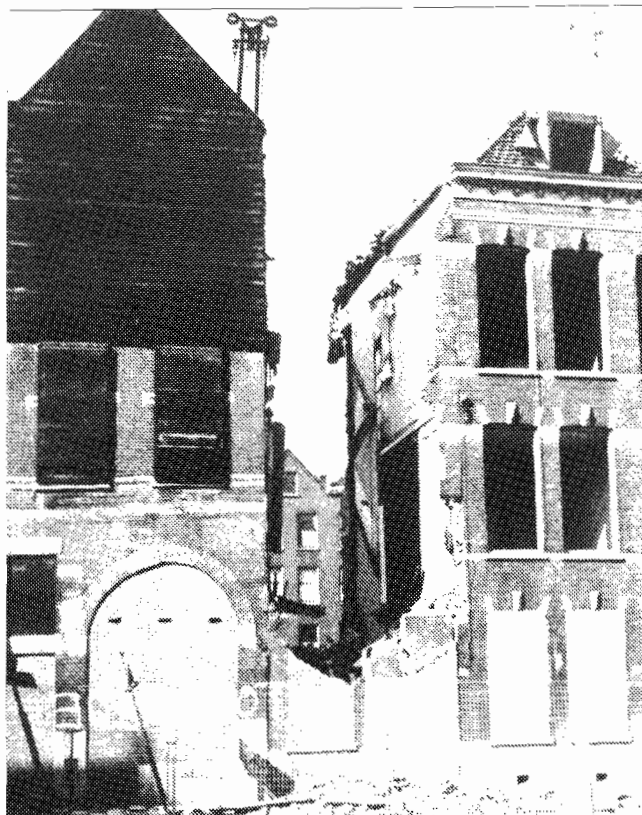
oude huur	f 95,-
huurverhoging	f110,- (2,5% van 54.000 gulden volgens plan)
huurverhoging over wisselwoning	f 10,-
Totaal	f215,-

De Aktiegroep kwam uit op een andere huur door het achterstallig onderhoud van 15.000 gulden niet mee te rekenen:

investering	f54.000,-	
achterstallig onderhoud	f15.000,-	
huurverhoging over oude huur	f39.000,- à 2,5% =	f 81,25 f 95,00
nieuwe huur		f176,25

In november vernam de Aktiegroep dat de huur in de Bajonetstraat definitief op 183 gulden was vastgesteld(242). De strategie van de Aktiegroep Het Oude Westen had succes gehad! Wat was er gebeurd: Van der Ploeg had de argumenten van de Aktiegroep letterlijk aan Schaefer overgebracht. Het Rijk had deze geaccepteerd en keurde vervolgens het plan met de andere huurberekening goed.

Het project in de Bajonetstraat/Kogelvangerstraat is een trendsetter geweest voor de huurvaststelling na renovatie op hoog niveau. Was dit niet gebeurd, dan zou de hoogniveaurenovatie in Rotterdam door de huurders nooit geaccepteerd zijn en zou de aankoopactie van Van der Ploeg voor niets geweest zijn. Van der Ploeg meende zelf over deze kwestie het volgende: 'Zonder hun acties (van de buurt- en bewonersorganisaties, JvdM) zou ik uiteraard minder bereikt hebben; door de bewoners kwam ik op ideeën, waar ik nooit op gekomen zou zijn'(243). Eén van zijn vele knelpunten bij de vernieuwbouw, die Van der Ploeg had beschreven, was daarmee weggewerkt(244).

De eerste doorbraak, Kogelvangerstraat.

Na de doorbraak.

6.3.3. De onrustige fase van juni '76 tot eind '78: heroïne-problemen in de wijk en de huurverhogingacties

Zo positief als het allemaal leek, is het voor veel bewoners van het Oude Westen niet geweest. Voor hen was nog nauwelijks iets gebeurd; twee kleine projecten (Nieuwe Binnenweg en Bajonetstraat) waren nog maar net van start gegaan, maar de verkrotting en de verpaupering van de wijk gingen ondertussen gewoon door. Vele bewoners wilden of konden niet langer wachten en trokken weg uit de wijk. De mensen die bleven, hadden weinig vertrouwen in het beleid voor de woon- en wijkverbetering.

Voor de wegtrekkende buurtbewoners kwamen buitenlanders, Surinamers en studenten in de plaats. De sociale samenstelling van de wijk werd daardoor zeer onevenwichtig. Grote verschillen in taal, cultuur en godsdienst en nationaliteit speelden hierin mee.

De heroïne-overlast nam zeer snel toe in deze jaren. De West-Kruiskade waar openlijk werd gedeald, vormde een groeiend 'kankergezwel' in het centrum van de wijk. Er vond een opmerkelijke toename van bars in de wijkplaats. Op bepaalde plekken op en bij de Nieuwe Binnenweg en de West-Kruiskade nam de prostitutie hand over hand toe. De West-Kruiskadeproblematiek vormde een geheel nieuw thema voor de Aktiegroep. De opvattingen over drugs en heroïnegebruik en de aanpak van deze problemen waren in die tijd nog onduidelijk. Voor 1972 was heroïne in Nederland niet bekend, pas na 1972 werd dit middel hier geïntroduceerd. Het product en de criminele sfeer rond de heroïne waren nog zeer nieuw in Nederland. De Aktiegroep merkte op dat de gemeente en het welzijnswerk

faalden in de aanpak van deze (moeilijke) zaken en ook zij zelf wist niet goed wat men er aan moest doen. Wel wist men 'dat de situatie op en om de West-Kruiskade totaal onleefbaar was geworden'(245). Immers, de harde, criminele sfeer rond de heroine gaven de bewoners van de wijk een onveilig en onprettig gevoel in hun eigen woonwijk.

Op een zeer druk bezochte Aktiegroepvergadering met wethouder Van der Ploeg, in januari 1977, werd aan de wethouder duidelijk gemaakt dat als aan de heroine met haar problemen als diefstal en prostitutie en aan de geluidsoverlast van de bars niets werd gedaan, het opknappen van de huizen en het leefbaar maken van de wijk geen enkele zin hadden(246). Daarvoor was het nodig de dealers aan te pakken om de heroineoverlast uit de wijk te laten verdwijnen. Later zou dit standpunt duidelijker het officiële beleid van de Aktiegroep worden. Maar de problematiek werd pas na 1980 tot aanvaardbare proporties teruggebracht.

Naast de strijd tegen de heroine-problemen, hebben de jaarlijkse huurverhogingen van 1976 (acht procent), 1977 (zeven procent) en 1978 (ook zeven procent) de Aktiegroep opnieuw tot acties aangezet, bijvoorbeeld door het verzamelen van handtekeningen van de buurtbewoners om de huurverhogingen te weigeren. Door deze kwestie en door de discussie over de toekomstige huren, leek het bijna tot een breuk met Van der Ploeg te komen. Tijdens een Aktiegroepvergadering in januari 1977 ontstond het volgende twistgesprek met incident(247):

Aktiegroep (A.G.): *'per 1 april is er weer de jaarlijkse huurverhoging van 7%. Veel van de huizen zijn verkrot, de verpaupering neemt toe. Door de huurverhoging wordt de stadsvernieuwing een onmogelijke zaak.....Wij eisen van de wethouder dat hij zich tegen de huurverhoging uitspreekt'.*

Van der Ploeg (Pl): *'Woningen die gebreken hebben, daarvoor kan men de huurverhoging weigeren. Een algemene vrijstelling wordt niet gegeven.'*

A.G.: *'Er zijn mensen die zelf het achterstallige onderhoud hebben weggewerkt, als straf krijgen deze mensen een huurverhoging. De vraag aan u was of u achter onze eis wil staan.'*

Pl.: *'In zijn algemeenheid nee'.*

A.G.: *'U bent gekozen als wethouder omdat u wilt knokken voor de stadsvernieuwing. Hoe kunt u dan als wethouder van stadsvernieuwing achter de huurverhoging staan'.*

Pl.: *'Mijn partij zegt dat de huurverhoging gerechtvaardigd is en als men zegt dat mijn beleid niet deugt dan moet men maar op een andere partij stemmen'.*

A.G.: *'Staat u achter de bewoners of schuilt u zich achter van Dam en Schaeffer'. 'Er wordt gevraagd of u achter onze eis wil staan, of u zich tegen de huurverhoging wilt uitspreken, of u solidair wilt zijn met de arbeiders in deze wijk, die toch over het algemeen achter de PvdA staan'.*

Van der Ploeg vraagt vervolgens aan de voorzitter, hoe men zijn beleid vindt.

Voorzitter en zaal: *'slecht'.*

Wethouder Van der Ploeg wil de zaal verlaten, stopt even bij de voordeur en gaat weer zitten...

Natuurlijk ging het hier om een incident, niet om een echte breuk, maar het geeft wel aan hoe belangrijk de kwestie van de huurverhogingen voor de

Aktiegroep was. Zolang de woningen in de wijk nog niet verbeterd waren en de bewoners het nog met de oude situatie moesten doen, was men niet van plan hogere huren voor nog steeds slechte woningen te betalen. Daarnaast speelde mee de gedachte dat hoe hoger de oude huren zouden liggen, des te hoger ook de toekomstige huren zouden worden.

Ook in 1978 wist de Aktiegroep de buurtbewoners bijeen te roepen tegen de huurverhoging. Een protestbijeenkomst in mei bracht een paar duizend Oud Westenaren op de been en een manifestatie op het Afrikaanderplein tegen de huurverhoging in samenwerking met de andere oude wijken was een succes, veel handtekeningen werden opgehaald om de huurverhoging te weigeren.

Tijdens het jaar 1977 nam de klacht vanuit de Aktiegroep toe dat de projectgroepen niet meer zo lekker liepen, het aanvankelijke elan bij de projectgroepen en bij de stadsvernieuwing was verdwenen. Als oorzaken werden het ontbreken van voldoende financiële middelen en de toenemende bureaucratie gezien. De bureaucratisering werd volgens de Aktiegroep groter, doordat ambtenaren geacht werden het standpunt van de dienst Volkshuisvesting uit te dragen en niet het standpunt van de projectgroep binnen de dienst tot uitvoering te brengen. De dienst en hun top bleven op die manier de besluitvorming bepalen(248).

Voor de financiën moest Van der Ploeg over elk project en de daarbij vastgestelde huren met staatssecretaris Schaefer onderhandelen, hetgeen vertragend werkte. In dat jaar kwam de wethouder drie tot vier keer per maand bij Schaefer op bezoek. Bij de eerste projecten in Rotterdam bijvoorbeeld werd anderhalf jaar gepraat over de huur. In oktober verzuchtte men bij de Aktiegroep bijna wanhopig, dat hierdoor vrijwel alle projecten op dat moment stagneerden(249).

Ook wethouder Van der Ploeg begon in te zien dat zijn onderhandelingen over de huurvaststelling met de staatssecretaris de renovatie ophielden. In plaats van de 2,5%-regeling of het per project vaststellen van de huren, werkte Van der Ploeg aan een vorm van vergelijkingshuren. Elk jaar werden de huren van woningen beoordeeld op kwaliteit en uitgedrukt in punten. De gemeente Rotterdam stelde voor om dat puntensysteem ook te gebruiken voor de vaststelling van huren van verbeterde woningen. Daardoor zou de huur van een gerenoveerde woning op 201 gulden per maand uitkomen(250). Begin april 1978 werd hierover een accord bereikt met het Rijk, de vergelijkingshuren waren een feit. Al gauw werd echter duidelijk dat de huren voor veel mensen nog onbetaalbaar waren.

Het waren voor de Aktiegroep nieuwe punten om de politici mee te confronteren, aangezien binnen enkele maanden de volgende gemeenteraadsverkiezingen van 1978 voor de deur stonden.

6.4. De nieuwe Structuurnota en de periode 1978-1980

6.4.1. Structuurnota 'Rotterdam binnen de ruit'

Het nieuwe Structuurplan dat in 1978 ter gemeenteraadstafel kwam, was een vastlegging van het nieuwe beleid dat sinds 1975 was gevoerd door het

PvdA-bestuurscollege. Dit werd in de beleidsnota van 1976 als volgt omschreven: 'Het beeld van de binnenstad zal beslotener van karakter moeten worden. Men zal zich er weer geborgen, veilig "binnen" weten. Het meer besloten karakter kan onder meer worden bereikt door boomaanplant, gelede bebouwing, paviljoenbouw en woningbouw(251).

De Structuurnota van 1978 *Rotterdam binnen de ruit* was geen voorstel meer voor een allesomvattende structuur - zoals bij de nota van 1972 - maar sprak van een 'probleemgerichte aanpak'(252). Uitgegaan werd van de voornaamste ruimtelijke problemen, waarbij de oplossingswegen of strategieën werden aangegeven.

Het motief voor het opstellen van het plan kwam voort uit het op gang gekomen stadsvernieuwingsproces, er was behoefte ontstaan aan een ruimtelijk structureel kader.

Inhoudelijk stond centraal het streven om de woonfunctie in de stad te versterken. Men hoopte op die manier het teruglopend bevolkingsaantal te stoppen. De slechte woonomgeving van de oude wijken en de Stadsvernieuwing in die wijken stonden voorop. Prioriteit werd gegeven aan de woningbehoefte voor de laagstbetaalden. Het probleem van de hinderlijke bedrijvigheid in de oude wijken werd nog bestudeerd en zou aangepakt worden. Men wilde de bouw van kantoren in het centrum beperken; het autoverkeer in het centrum zou eventueel voor het langzaam verkeer moeten wijken. Voor de woningbouw waren enkele oude havengebieden geschikt.

Bij het aannemen van de nota besloot de Gemeenteraad om iedere vier jaar te kijken of het plan bijgesteld of herzien moest worden.

De oude wijken meenden na bestudering van de nota, dat het plan te weinig aandacht besteedde aan de problemen van de oude wijken, zoals 'de voortgaande verpaupering van de wijken, de verhoging van de woonlasten zowel voor de bewoners van oude (en slechte) woningen, maar vooral voor diegenen die in een nieuwe of vernieuwde woning trekken, de ghetto-vorming waarvan de oplossing nog niet in zicht is'(253). In het bezwaarschrift van de oude wijken tegen de structuurnota werd verder gesproken van een eenzijdige centralistische visie op de stad Rotterdam; op basis daarvan werden slechts enkele aspecten van het stadsvernieuwingsprobleem besproken en voor elk aspect waren 'wat vage maatregelen naar voren gebracht, die in de toekomst weinig hout zullen snijden', meenden de samenstellers(254).

Ten aanzien van de woningbouw werden in het bezwaarschrift de volgende eisen gesteld(255):

1. Een drastische uitbreiding van het woningbouwprogramma met minstens 2000 tot 5000 betaalbare woningen per jaar.
2. Een versnelling van de stadsvernieuwingsoperaties en extra aandacht voor de oudere wijken.
3. Geen dure woningbouw op plekken die hard nodig waren voor de overloop van de stadsvernieuwing; opvoering van het aantal woningwetwoningen.
4. Huurwoningen in de woningwetsfeer, in plaats van zogenaamde beschutte koopwoningen.
5. Harde garanties zoals de financiële middelen, om de geplande woningbouw binnen de gestelde termijn te realiseren.
6. Een concreet beleid dat gericht was op het realiseren van een

voorzieningspakket ter verbetering van de woon- en leefsituatie van de bewoners van de oude wijken.

De Gemeente en de actiegroepen hadden nog steeds verschillende opvattingen over de invulling van de stadsvernieuwing, de discussie daarover is in dit onderzoek niet verder bestudeerd.

6.4.2. De Raadsverkiezingen van 1978

In mei 1978 vond een grote bijeenkomst in het Oude Westen plaats in het kader van de verkiezingen, waarin een aantal politici (de wethouders Schmitz, Mentink Van der Have, Riezenkamp en Van der Ploeg) door de buurtbewoners geconfronteerd werden met hun kritiek op het gevoerde beleid. De algemene conclusie van de Aktiegroep luidde dat het droevig gesteld was met de stadsvernieuwing in de wijk(256):

- Er waren twee nieuwbouwprojecten, de Gouvernestraat en de Nieuwe Binnenweg, die bijna niet te betalen waren voor de buurtbewoners.
- Er was één project, in de Bajonetstraat, van vernieuwbouw van 30 woningen.
- Plannen voor de vernieuwbouw van de woningen in de Bloemkwekerstraat waren door de provincie afgewezen.

Ondertussen verpauperde de wijk verder, waardoor nog steeds een voortdurende leegloop plaatsvond van bewoners die weinig tot geen vertrouwen hadden in de woon- en wijkverbetering in het Oude Westen. Nog altijd kwamen bij de Aktiegroep klachten binnen over het slechte onderhoud, hoewel de woningen nu in handen waren van de gemeente, dat wilde zeggen van het Gemeentelijk Woningbedrijf Rotterdam. De bewoners eisten daarom van de woningsverbeteringsprojecten zo spoedig mogelijke uitvoering van de plannen, met de door bewoners geëiste huren. De gemeente werd gevraagd 'zelf geld te steken in de woningverbetering als Den Haag niet over de brug komt'(257).

Het werd een tumultueuze avond in Odeon die deed denken aan de grote buurtbijeenkomsten van 1970. De wethouders deden desondanks geen toezegging aan de bewoners en de Aktiegroep en zij hielden de zaal voor, dat zij in grote mate in hun beleid afhankelijk waren van de Rijksoverheid. Van der Ploeg schoof de eis van de eigen bijdrage van de gemeente door naar de wethouder van Financiën, Riezenkamp. Deze kon slechts verwijzen naar toekomstige onderhandelingen met het Rijk (hij wilde het Rijk niet wijzer maken dan het al was). Maar er was meer aan de hand, volgens de woningwetfinanciering mocht geen eigen bijdrage van welke gemeente dan ook gegeven worden. Een tijdelijke oplossing werd toch gevonden; in het oorspronkelijke puntensysteem bestond de mogelijkheid van puntenaftrek voor een slechte woonomgeving. De bewoners eisten die aftrek om zo een betaalbare huur te krijgen(258).

De verkiezingen vonden plaats op 31 mei 1978. De Partij van de Arbeid behaalde 51,2% van de stemmen, vertaald in zetels betekende dit, dat ze van de 45 er 25 mochten innemen(259). Daarmee gaven de kiezers van Rotterdam het PvdA-college groen licht om nog eens vier jaar de stad te besturen en hun beleid voort zetten. Traditioneel scoorde de PvdA in het Oude Westen lager met 39,5%(260), maar het was wel hoger dan in voorgaande jaren; in 1974 was de

score nog 35,6%(261). In ieder geval bleef stadsvernieuwing nog eens vier jaar onder de hoede van wethouder Jan van der Ploeg. Hoewel de meeste mensen in het Oude Westen nog steeds niet veel vertrouwen in de uitvoering van het beleid hadden en dat ook kritisch hadden geuit, was er geen alternatief; Van der Ploeg leek de enige man die in staat was om de stadsvernieuwing verder doorgang te laten vinden.

6.4.3. De periode na de Raadsverkiezing van 1978

Na de verkiezingen kwam er meteen meer schot in de projecten en in de plannen voor de wijk het Oude Westen. Of de verkiezingen daar wat mee te maken hebben gehad, is niet helemaal duidelijk. De omstandigheden leken eind 1978 en begin 1979 aanwezig om de vaart in de woningverbetering te zetten: de belangrijkste factoren daarbij waren de vergelijkingshuren voor hoogniveau-renovatie en een redelijke ervaring ondertussen bij architecten, aannemers, ambtenaren en bewoners. De situatie van de projecten zag er als volgt uit:

- In de Gaffelstraat en de St. Mariastraat wilden B&W een Medisch Centrum bouwen; het zogenaamde Gaffelblok werd nieuwbouw.

De Gaffelstraat voor de renovatie.

- In de wijk zouden drie nieuwe scholen gebouwd worden.
- De renovatieplannen voor de Bloemkwekerstraat waren eindelijk goedgekeurd. De huur zou f 192,- gaan bedragen(262), waarmee de Aktiegroep tevreden instemde.
- In maart '78 waren de woningen in de Bajonetstraat als eerste gereed gekomen.

De Gaffelstraat na de renovatie

- In oktober zou het verzorgingstehuis, dat door de Aktiegroep de naam van 'Leeuwenhoek' had gekregen, worden opgeleverd.
- Er waren nu ook plannen voor de noordkant van de wijk (stuk tussen West-Kruiskade en Weena), zoals straatverbetering en nieuwbouw voor de Diergaardesingel en de Bloemstraat, en plannen voor woningverbetering in onder andere de Bloemstraat, de Coolsestraat en de Anna Paulownastraat.

De vergelijkingshuren voor Rotterdam hebben echter maar kort bestaan: van april 1978 tot 1 juli 1979, want toen trad de 'huurprijzenwet woonruimte' in werking, die weer uitging van de 2,5 procentregeling(263). Daarmee veegde de wet de moeizaam bevochten afspraken tussen de wijken, de Gemeente en het Rijk van tafel. De huurprijs na verbetering werd door minister Beelaerts van Blokland weer teruggebracht tot 2,5 procent over de verbeteringskosten plus de oude huur. De vergelijkingshuren per 1 juli 1979 in Rotterdam waren 213 gulden per maand. De nieuwe wet leidde tot een huur na verbetering van 266 gulden per maand(264). Bewoners en College van Rotterdam waren het er over eens dat de huurprijzenwet de hoogniveau-renovatie onmogelijk maakte. De wethouders Van der Ploeg en Riezenkamp hadden op de bijeenkomst van 8 mei 1978 in Odeon toegezegd dat ze in geval van nood een eigen bijdrage zouden geven. In november 1979 werd aan de gemeenteraad voorgesteld om de vergelijkingshuren voor renovatie te handhaven. De gemeente kon dit alleen doen door de oude huur te verlagen en zelf het verschil bij te passen. Het Rijk wist niet wat de oude huren waren. Zo vond een basishuurverlaging, later beschouwd als specifiek voor de Rotterdamse aanpak, plaats van 53 gulden per maand, zodat de huur alsnog op het bedrag van de vergelijkingshuur van 213 gulden per maand uitkwam(265).

Nieuwbouw in de Bloemstraat.

Op een speciale vergadering in maart 1979 werd de nieuwbouw aan de noordkant met de projecten voor de Anna Pauwlonastraat, de Bloemstraat en de Diergaardesingel besproken en werd vastgesteld wie als eerste in aanmerking kwamen voor bewoning. Voorrang werd vooral verleend aan de huidige bewoners en aan Oud Westenaren die te klein woonden(266).

Samengevat, de stadsvernieuwing was in het Oude Westen van de grond gekomen en liep goed! Na een evaluatie in april 1979, waarbij het succes gevierd werd, besloot de Aktiegroep daarom de aandacht te vestigen op andere zaken, die om een aanpak vroegen, de kwestie van de huurverhogingen en de nog steeds toenemende heroïne-overlast(267).

De weigeringen tegen de huurverhoging in 1978 waren door de gemeente doorgestuurd aan een 'huuradviescommissie'. De Aktiegroep protesteerde hiertegen bij B&W, omdat de bewoners opnieuw door ambtenaren zouden worden lastig gevallen, terwijl ze nog met slechte woningomstandigheden te maken hadden. Twee maanden later ontving de Aktiegroep bericht van de Gemeentelijke Woningstichting Rotterdam, dat over 1978 door de buurtbewoners geen huurverhoging betaald hoefde te worden(268). Dit gaf de Aktiegroep extra kracht en motivatie om ook de huurverhoging in 1979 met nieuw acties te bestrijden.

Zo'n drie jaar was de Aktiegroep bezig om de heroïne uit de woonstraten te krijgen. Gesprekken met de wethouder (Schmitz) hadden een opvangcentrum voor verslaafden, aan de Wijnhaven dus buiten de woonwijken, tot gevolg gehad. De methadonbus had zijn intrede gedaan, op aandrang van de Aktiegroep buiten de wijk. Ondanks die voorzieningen waren er in de wijk nog veel heroïne-handelaren en verslaafden, die zich in en bij de Josephlaan concentreerden. Uiteindelijk lukte het de Aktiegroep in september een gesprek

af te dwingen met burgemeester Van der Louw en de wethouders Schmitz en Van der Ploeg. In het gesprek viel men het concentratiebeleid van de Gemeente aan en werd de ontruiming van de dealerspanden aan de Josephlaan geëist. Van der Louw deed geen toezeggingen, omdat voor ontruiming eerst een kort geding moest worden aangespannen. Hierna besloot de Aktiegroep om alle samenwerking met de Gemeente op te schorten tot de ontruiming had plaats gevonden(269).

Het standpunt van de Aktiegroep ten aanzien van de heroïne-overlast in de wijk werd steeds duidelijker: Stadsvernieuwing kon slechts slagen, indien de heroïne uit de woonstraten en uit de wijk zou verdwijnen. Opvangcentra voor verslaafden moesten opgezet worden, maar buiten de woonwijken.

Het dealerspand in de Josephlaan werd weliswaar nog in 1979 ontruimd, maar de heroïne verdween daarmee niet uit de wijk. Ze verplaatste zich gewoon naar andere panden. Voorlopig was deze problematiek nog niet opgelost. Ze zou na 1980 nog lang een obstakel vormen bij de woning - en wijkverbetering van het Oude Westen.

Terwijl de Aktiegroep bezig was het tien-jarig bestaan voor te bereiden, ontving ze in januari 1980 een verrassend bericht. Door het bestuur van de Stichting Rotterdam Maaskant was besloten de 'Maaskantprijs 1980' uit te reiken aan de Aktiegroep Het Oude Westen voor haar strijd voor de stadsvernieuwing in Rotterdam(270). De prijs zou uitgereikt worden op 29 februari 1980. Wethouder Van der Ploeg, de man die mede de stadsvernieuwing had gestart, kon niet komen, maar stuurde wel een gelukwens en schreef: 'Uw krachtdadige inzet vanaf 1970 dwingt respect af, ook al is die inzet zo nu en dan voor bestuurders wel eens bedreigend. Dat hoort er echter in een eerlijk coalitiemodel bij'(271).

Een hoopvol begin van een nieuwe periode voor de bewoners en de Aktiegroep van het Oude Westen. Dat er nog een zware strijd viel te voeren voor de woon- en wijkverbetering, stond wel vast.

6.5. Samenvatting

In dit hoofdstuk stond de uitvoering van het nieuwe beleid van de stadsvernieuwing centraal. Toen de nieuwe wethouder Van der Ploeg met de grote aankoop van oude woningen en overige panden startte onder het motto 'Dit is het begin', leken de grootste problemen voor de wijkbewoners in het Oude Westen voorbij. Van der Ploeg zou een verscherpt aanschrijvingbeleid gaan voeren en vele panden kwamen in handen van de gemeente. Daardoor zou naast de renovatie ook het achterstallig onderhoud eindelijk aangepakt worden, dachten de bewoners. De belangen van de wijkbewoners en de inspraak via projectgroepen vormden belangrijke onderdelen van het 'bouwen-voor-de-buurt', zoals het nieuwe beleid van Van der Ploeg in de deelnota van 1975 werd genoemd.

In eerste instantie verliepen de voorbereidingen voor de woningverbetering in de wijk vrij vlot en de Aktiegroep zal begin 1976 bij een terugblik niet ontevreden zijn geweest. De eerste projecten van nieuwbouw en vernieuwbouw waren in de wijk van start gegaan en de projectgroepen waren druk bezig met het ontwerpen van het bestemmingsplan voor de woonwijk het Oude Westen.

De verstandhouding en de samenwerking van de Aktiegroep met wethouder Van der Ploeg was uitstekend.

Financiële perikelen gooiden echter roet in het eten: in de eerste plaats bij de vaststelling van de nieuwe huren van de woningen na de hoogrenovatie. De discussie tussen de Aktiegroep en Van der Ploeg over het wel of niet meerekenen van het achterstallig onderhoud barstte los. De Aktiegroep achtte stadsvernieuwing alleen zinvol, als de nieuwe huren te betalen waren voor de huidige bewoners. Wethouder Van der Ploeg zat in een moeilijke positie: aan de ene kant waren het de eisen van de Aktiegroep, aan de andere kant had hij te maken met een nog gedeeltelijk tegenwerkend ambtenarenapparaat en boven hem stond de staatssecretaris van Volkshuisvesting, van wie hij financieel afhankelijk was. Van der Ploeg heeft de uitweg gevonden door in deze kwestie volledig achter de eisen van de Aktiegroep te staan. De Aktiegroep behaalde mede daardoor na bijna een jaar strijd succes in deze kwestie, de nieuwe huren van het betreffende project bleven beneden de vastgestelde grens van tweehonderd gulden per maand. De jaarlijkse huurverhoging vormden daarnaast een bron van irritaties tussen wethouder en Aktiegroep. De laatste was van mening dat de wethouder solidair achter haar eisen behoorde te staan; Van der Ploeg daarentegen meende, dat het zijn zaak niet was en hij bleef in die kwestie achter zijn partij staan.

In de tweede plaats leidde het ontbreken van voldoende financiële middelen tot het vastlopen van de projecten. Het voortdurende onderhandelen over elk project en de toenemende bureaucratisering waren oorzaken voor de stagnatie van het stadsvernieuwingsbeleid in Rotterdam. Veel bewoners zagen weinig heil in de woning- en wijkverbetering en vertrokken alsnog uit de wijk.

Een geheel nieuw probleem vormde de toenemende heroïne-overlast in de wijk. De West-Kruiskade werd hét dealerscentrum van Rotterdam en dit leidde ertoe dat de overlast hand over hand toenam. De Aktiegroep wist hierop in eerste instantie geen antwoord. Men probeerde in overleg met B&W de overlast terug te dringen, maar er kwam, behalve een streven van B&W om de problematiek binnen een beperkt gebied te concentreren, nauwelijks een beleid van de grond. Het werd de Aktiegroep duidelijk dat de heroïne-kwestie een bedreiging ging vormen voor de algehele woning- en wijkverbetering. Daarom drong zij bij B&W aan op een beleid gericht op het verdwijnen van de heroïne-handel uit de wijk en het opzetten van opvangcentra voor verslaafden buiten de stadsvernieuwingswijken. Voor 1980 slaagde de Aktiegroep er niet in de Gemeente van dit standpunt te overtuigen.

De instelling van de vergelijkingshuren en vervolgens de politiek van het verlagen van de oude huren (wat dus neerkwam op een eigen bijdrage van de Gemeente aan de woningverbetering), en de beschikking van Van der Ploeg over een meewerkend ambtenarenapparaat, hebben na de Raadsverkiezingen van 1978 in Rotterdam geleid tot een daadwerkelijke stadsvernieuwing van de oude wijk(en). De rol van de Aktiegroep daarin werd met de erkenning van de Maaskantprijs in 1980 onderkend.

7. SAMENVATTING EN CONCLUSIES

'Stadsvernieuwing is een proces en geen eenmalige daad; in alle wijken dient eigenlijk een steeds voortgaand vernieuwingsproces plaats te vinden', was een van de uitgangspunten van de opstellers van het Reconstructieplan voor het Oude Westen. Deze gedachte, uit 1970, bleek eind jaren zeventig en in de jaren tachtig ook doorgedrongen te zijn bij politici en beleidsvoerders en klinkt ons niet vreemd meer in de oren. In 1970 vond dit uitgangspunt weliswaar gehoor bij de bewoners in het Oude Westen, maar in de wereld van Stadsontwikkeling waren de opstellers nog roependen in de woestijn. Sanering van oude stadswijken en bouw van nieuwe wijken ver van het stadscentrum overheersten het denken van de beleidsvoerders. Sanering van de oude stadswijken betekende voor hen voor een groot deel sloop van oude woningen, en nieuwbouw van vooral kantoren en andere stadsvoorzieningen.

De visie van de stadsvernieuwing heeft het gewonnen. Wie vandaag door de stad Rotterdam loopt, merkt dat nieuwbouw van woningen in de wijken wordt aangepast aan het bestaande en dat de oude bouw zoveel mogelijk wordt behouden door herstel en vernieuwbouw. Zelfs betrekkelijk 'nieuwe' wijken, zoals delen van Overschie en Zuidwijk ontkomen niet aan een opknapbeurt. Soms echter wordt de klok nog wel eens teruggedraaid. Treffend voorbeeld was in 1990 de politieke strijd in de wijk Heijplaat, waar tegenover de sloopplannen van de gemeente de renovatiewensen en het behoud van de wijk van de bewoners stonden. Bij de viering van 650 jaar Stadstimmeren toonde de gemeente Rotterdam onder andere de resultaten van het stadsvernieuwingsbeleid. Men zou bijna vergeten dat door bewoners en actiegroepen in de oude wijken hard is gevochten en dat zonder hen de stadsvernieuwing geen kans zou hebben gemaakt.

In deze studie stond de strijd van de bewoners en de Aktiegroep van het Oude Westen en hun aandeel in de overwinning van de stadsvernieuwing centraal. In hoofdstuk vier is deze strijd gedurende de jaren 1970 tot 1974 uitgebreid verwoord (vraagstelling een). In die periode hield het gemeentebestuur nog vast aan het oude beleid, vastgelegd in de Saneringsnota van 1969. In het Oude Westen werd begin 1970 de Aktiegroep opgericht, omdat de woningen verkrotten en de wijk verpauperde. Via massale bijeenkomsten, georganiseerd door de Aktiegroep, en vooral door veel en luidruchtig actievoeren protesteerden de bewoners en de Aktiegroep tegen de woon- en leefomstandigheden in hun wijk en gaven te kennen, dat er duidelijkheid moest komen over de toekomst van de wijk. De beschikking over een eigen 'Reconstructieplan' betekende een sterk wapen in de strijd voor de Aktiegroep. Wat er ook met de wijk ging gebeuren, de Aktiegroep maakte aan de bestuurders duidelijk dat niets kon veranderen in de wijk zonder instemming en inspraak van de bewoners.

De Aktiegroep hanteerde de beginselen van openheid en aanwezigheid, ze functioneerde zonder een bestuur dat voorbereidde of uitvoerde. Wie aanwezig was, mocht meepraten en meebeslissen over de agendapunten en de inhoud van de agenda. Als basisdemocratische beweging kon de Aktiegroep niet instemmen met de idee van de gemeente om als toekomstig wijkorgaan te functioneren en zich op die manier in te passen in het parlementaire spel.

In de strijd tegen de gemeentepannen heeft de Aktiegroep mede sterker gestaan door de steun van het Samenwerkingsverband, de coalitie van actiegroepen van de oude stadswijken in Rotterdam. Nadat de gezamenlijke actiegroepen de Structuurnota van 1972 hadden verworpen en het contact met wethouder Jettinghof hadden verbroken, bleek begin 1973 dat het gemeentebestuur van Rotterdam 'om' was. Voordat we de oorzaken van de omslag nog eens op een rij zetten, zal eerst kort op vraagstelling twee worden ingegaan: 'Welke theoretische kennis over buurtactiegroepen is in de literatuur aanwezig?'

Over het verschijnsel actiegroep is weinig kennis aanwezig. De studie van Beck, 'Democratie in de wijken', kan min of meer als handboek over dit onderwerp beschouwd worden. Maar dit werk dateert uit de jaren zeventig en sindsdien is veel gebeurd. Meer literatuur is er over participatie, of inspraak, en de rol van actiegroepen in het proces van democratisering bekend.

Omschrijvingen of definities van 'inspraak' en van een 'actiegroep' zijn voldoende te geven, Beck meent echter dat bestudering van het ontstaan en het functioneren van actiegroepen tot meer inzicht hierin leidt.

Algemeen is men het er wel over eens dat er een sterk verband bestaat tussen het optreden van buurtactiegroepen enerzijds en het gebrekkig functioneren van de parlementaire democratie in de jaren zestig en zeventig anderzijds. Buurtactiegroepen ontstonden door een bedreiging van het voortbestaan van de woonwijk door saneringsplannen van de gemeente, zoals dat in 1970 het geval was in het Oude Westen. Toen werden bewoners zich bewust van hun sociaal-economische situatie en van prioriteiten van gemeentebestuurders aan grote ondernemers en investeerders. Beck is van mening dat actiegroepen in het bewustwordingsproces een voorhoedefunctie vervullen. Bewustwording betekende niet alleen protest van de bewoners tegen de saneringsplannen, maar leidde tevens tot pogingen om de oorzaken van de woon- en leefomstandigheden te analyseren. Onvermijdelijk leidde dat tot kritiek op het parlementair stelsel, op de politieke partijen, de Partij van de Arbeid in het bijzonder, en op het kapitalisme, waar de belangen van de huisbazen en van de grote ondernemers beschermd leken te worden door de staat.

De theorie van Piven en Cloward over Amerikaanse protestbewegingen kan worden gebruikt om theorieën over Nederlandse buurtactiegroepen te verrijken. De theorie van Piven en Cloward is in deze studie gebruikt om het succes van de Aktiegroep te verklaren. De theorie gaat onder andere in op de vraag onder welke voorwaarden de lagere klasse in actie komt tegen het gezag. Vervolgens geven Piven en Cloward aan op welke wijze de leidende politici hierop kunnen reageren en waarom ze dan zo reageren; tenslotte geven zij een verklaring voor de constatering dat afgedwongen veranderingen en hervormingen de ene keer wel, de andere keer niet gehandhaafd kunnen worden.

In 1973 en 1974 ging het Rotterdamse Stadsbestuur 'om'. In hoofdstuk vijf is de omslag in twee fases beschreven: de eerste fase van Structuurnota 1972 naar beleidsnota 1973, de tweede fase toen Jettinghoff als wethouder vervangen werd door Van der Ploeg. Het tekende het beeld van de omslag van het

saneringsbeleid naar het stadsvernieuwingsbeleid in Rotterdam.

Voor een verklaring van de omslag in 1973/1974 (vraagstelling drie) zijn economische en politieke factoren onderscheiden. De economische recessie waar Nederland vanaf 1970 mee geconfronteerd werd, ging gepaard met een toenemende werkloosheid. Statistische cijfers wezen uit dat de bouwnijverheid een van de sectoren was, die het hardst werd getroffen. Om de werkloosheid te bestrijden hebben landelijke overheid en het Rotterdams bestuur beide de bouw als conjunctuurinstrument gebruikt. Juist de bouwnijverheid leende zich daar goed voor omdat deze sector, samen met de toeleveringsbedrijven voor de bouw, relatief veel werkgelegenheid opleverde. Verder is in het hoofdstuk gewezen op de structurele veranderingen op de kantoorruimtemarkt, veroorzaakt door verzadigingsverschijnselen, de oliecrisis van 1973 en de verschuiving van het kantorencentrum naar de oostkant van Rotterdam. Het betekende voor het Oude Westen, dat de wijk niet meer ingepast hoefde te worden in de plannen voor uitbreiding van het stadscentrum.

Politieke factoren betroffen de groeiende protesten van de bewoners en actiegroepen in de oude wijken, waarbij de Aktiegroep het Oude Westen voorop liep, tegen de steeds slechter wordende woonomstandigheden; protesten die de stadsbestuurders de grootste zorgen baarden. Wijkbewoners hadden zeer weinig vertrouwen in het beleid van de grootste regeerpartij, de Partij van de Arbeid. Dit blijkt uit de analyse van de gemeenteraadsverkiezingen in de jaren 1966 en 1970. De slechte verkiezingsresultaten van de PvdA en de politieke druk, uitgeoefend door de actiegroepen na 1970 hebben in 1973 geleid tot een ander beleid, uitgevoerd door andere bestuurders vanaf 1974. Piven en Cloward geven aan dat politieke leiders eerder actiegroepen negeren of bestrijden dan met deze samenwerken. Alleen als economische, politieke en maatschappelijke veranderingen leiden tot politieke instabiliteit, zal samenwerking gezocht worden, aldus hun theorie. Recessie, werkloosheid en de bedreiging van de politieke macht van de Partij van de Arbeid in Rotterdam waren in de jaren zeventig factoren voor de leidende politici om de weg der samenwerking te bewandelen.

De gemeenteraadsverkiezingen van 1974 waren een succes voor de Partij van de Arbeid: zij kreeg de absolute macht in Rotterdam. Daarna mocht de wethouder Van der Ploeg de uitvoering van het nieuwe beleid gaan verzorgen, waarmee we zijn aanbeland bij vraagstelling vier: hoe heeft de Aktiegroep de hervormingen in het beleid gedurende de uitvoeringsfase weten vast te houden? Van der Ploeg startte direct een grote campagne om door een massale aankoop in de stadsvernieuwingswijken de gemeente in het bezit te stellen van de oude woningen en andere panden, mede om het vertrouwen van de bevolking in het gemeentebeleid terug te winnen. Het bouwen-voor-de-buurt stelde bij de nieuwbouw en de vernieuwbouw de belangen van de bewoners in de oude wijken voorop. Via projectgroepen betrok de gemeente de buurtbewoners bij de beleidsvoorbereiding en uitvoering.

Een rustige fase van samenwerking ontstond eerst tussen Aktiegroep en wethouder, gekenmerkt door de start van de projectgroepen gevolgd door het begin van de bouw aan de eerste projecten, en door het ontwerpen en bediscussiëren van het bestemmingsplan. De onrustige fase omvatte de periode vanaf halverwege het jaar 1976 tot het eind van 1978. Aan het Gemeentebestuur

moest de Aktiegroep in deze fase steeds weer duidelijk maken, dat stadsvernieuwing meer was dan sloop, nieuwbouw en renovatie. Om de stadsvernieuwing als bouwen-voor-de-buurt te laten slagen, dienden betaalbare huren vastgesteld te worden. Ook Van der Ploeg was die mening toegedaan, maar hij was financieel afhankelijk van het Rijk en moest daarover voortdurend met de staatssecretaris onderhandelen. De politieke druk die de Aktiegroep uitoefende en de nieuwe ideeën die zij uitdroeg over de nieuw vast te stellen huren, hebben het Rijk doen zwichten voor de eis van betaalbare huren.

Tevens dienden maatregelen genomen te worden tegen de heroïne-overlast, die een bedreiging begon te worden voor het slagen van de woon- en wijkverbetering in het Oude Westen. Voor 1980 is dat in Rotterdam niet gelukt.

Ondanks de moeilijke periode waarin het college van B&W zich in 1978 bevond, verkreeg het bij de gemeenteraadsverkiezingen van de bewoners van Rotterdam het krediet om de stadsvernieuwing voor de volgende vier jaar verder gestalte te geven. Direct na deze verkiezingen, toen over de nieuwe huren een duidelijk Rotterdams beleid zichtbaar werd, kwam in Rotterdam en in de wijk het Oude Westen de stadsvernieuwing daadwerkelijk van de grond. Dat was waar de Aktiegroep een decennium lang voor gestreden had.

We zijn tenslotte, na de samenvatting van de in de verscheidene hoofdstukken behandelde onderdelen ter beantwoording van de vier vraagstellingen, aangeland bij de probleemstelling. Deze luidde als volgt: 'Hoe succesvol is de Aktiegroep geweest in het bereiken van haar doeleinden voor de woning- en wijkverbetering in Rotterdam en in de wijk het Oude Westen, welke verklaring is voor dat succes te geven en waardoor heeft zij de afgedwongen concessies na de omslag van het gemeentebeleid kunnen handhaven?'

De beantwoording van de vraag of de Aktiegroep succesvol is geweest, kan niet anders dan bevestigend luiden. De doelstelling, die de Aktiegroep in 1970 had geformuleerd, was in 1980 voor een groot deel bereikt. Deze doelstelling luidde: 'de Aktiegroep Het Oude Westen stelt zich ten doel de verbetering van de woon- en leefomstandigheden in de wijk het Oude Westen, in belang van en in samenwerking met de bewoners van de wijk'. Vanaf de start van de stadsvernieuwing in 1975 onder Van der Ploeg werd aan de verbetering van de woning- en wijksituatie gewerkt en zaten Gemeente en Aktiegroep min of meer op hetzelfde spoor. De onderdelen in de doelstelling betroffen dezelfde punten die we ook in het beleid bouwen-voor-de-buurt terugvinden, bijvoorbeeld: 'de mensen in de oude wijken hebben recht op een goede woning in een goede woonomgeving, waarvan de huur in een redelijke verhouding staat tot het inkomen'(uitgangspunt een) en 'democratisering van het beleid en participatie van de bevolking'(uitgangspunt drie).

Reeds in 1970 werden enkele kleine successen behaald, zoals toezeggingen voor speelplaatsen, badgelegenheid, nieuwe bestrating en riolering, etc. In 1973 werd aan de eis van de opheffing van de onzekerheid over de toekomst van de wijk in positieve zin tegemoet gekomen: de wijk behield zijn woonbestemming en zou gerehabiliteerd worden! Nog geen jaar later wist de Aktiegroep de gemeente over te halen de Josephkerk te kopen om er een verzorgingstehuis te bouwen.

Voor 1974 stonden B&W en het grootste deel van de Raad nog op het

standpunt van sanering van de oude stadswijken. Na 1974 echter waren bestuur en Raad één in het verlangen naar stadsvernieuwing. Dit is de kern van het succes van de Aktiegroep geweest. De nieuwe wethouder startte onmiddellijk met een grote aankoopactie en met het ontwerpen van andere plannen om de stadsvernieuwing zo snel mogelijk van start te laten gaan. Eind 1976 lukte het de Aktiegroep om haar strijd voor de lage vernieuwbouwhuren winnend af te sluiten, de huren bleven volgens de eis beneden de tweehonderd gulden. Na 1978 tenslotte kwam de stadsvernieuwing ook daadwerkelijk en op grote schaal van de grond.

Natuurlijk, bewoners en Aktiegroep hadden er lang voor moeten vechten, soms werd men moedeloos door het uitblijven van resultaten of positieve geluiden uit de politiek. Ook toen de stadsvernieuwing was gestart, liepen de zaken niet altijd even gemakkelijk. Maar toch, de Aktiegroep is zeker succesvol geweest!

Voor een verklaring voor het succes gebruiken we de theorie van Piven en Cloward. Volgens hen waren drie reacties van de politieke leiders op een protestbeweging of actiegroep mogelijk: negeren of sancties treffen of samenwerken met de protesterenden of actievoerders. De leidende politici binnen het Stadsbestuur (van de PvdA) hebben uiteindelijk besloten voor de derde mogelijkheid, samenwerken met de Aktiegroep. In de eerste plaats had dat te maken met economische, politieke en maatschappelijke veranderingen, die aan het eind van de jaren zestig en tijdens de beginjaren zeventig plaatsvonden, waardoor de politieke stabiliteit in Rotterdam ondermijnd werd; in de tweede plaats, met de politieke macht van de Partij van de Arbeid in Rotterdam, die ernstig bedreigd werd, zoals we aan de hand van statistisch materiaal ten aanzien van de verkiezingsresultaten hebben gezien.

De dalende economie, de toenemende werkloosheid en de oliecrisis van 1973 leidden tot grote onzekerheid bij de politieke bestuurders over de toekomstige economische ontwikkelingen. De werkloosheid na 1970 was een grote schok voor economen en politici, niet zozeer door de hoogte van de werkloosheid, als wel door het feit dat voor het eerst na de Tweede Wereldoorlog werkloosheid en economische crisis weer een maatschappelijk probleem vormden. Fenomenen waarvan men dacht, dat deze na de crisis van de jaren dertig voor goed waren uitgebannen.

De maatschappelijke en politieke veranderingen vonden voor 1970 plaats. Provo, studenten en later de Kabouterbeweging tartten de autoriteit van het gezag; van bestuurders werd niet meer automatisch alles geaccepteerd. Een mentaliteitsverandering vond plaats, waarbij inspraak en democratisering geëist werden. Hieruit bleek dat het vertrouwen in de parlementaire democratie voor een deel weg was. In de literatuur wordt gesproken van instabiliteit van het politieke systeem, van een politieke malaise, van verloedering van het politiek bedrijf.

Ontwikkelingen binnen de PvdA, na de teleurstellende resultaten bij de verkiezingen van 1970, en de daarop volgende acties van de buurtbewoners en de Aktiegroep tegen de saneringsplannen in Rotterdam, leidden uiteindelijk tot de politieke omslag in het gevoerde beleid: men besloot om aan de eisen van de protesterende actiegroepen tegemoet te komen. In eerste instantie probeerden de politici deze toenadering te realiseren via een nieuw politiek program, de

beleidsnota van 1973, die schijnbaar tegemoet kwam aan de eisen van de actiegroepen. Tegelijk probeerden zij het protest te kanaliseren, in dit geval via de eis aan de actiegroepen om als voorlopig wijkorgaan te functioneren. Pas daarna, toen de actiegroepen doorgingen met hun protest en de positie van wethouder Jettinghoff politiek hopeloos werd, was men werkelijk bereid om concessies te doen en werd Van der Ploeg als wethouder Stadsvernieuwing naar voren geschoven. Tenslotte had de Partij van de Arbeid politiek-electorale belangen bij de omslag, omdat men in de jaren 1973 en 1974 grote behoefte had, om de partij in Rotterdam weer aan te laten sluiten bij de wensen van de bevolking in de oude arbeiderswijken.

We kunnen hieruit de conclusie trekken, dat de theorie van Piven en Cloward enigszins bijgesteld moet worden. Zij zien uitsluitend een oorzaak-gevolg ontwikkeling: doordat grootschalige veranderingen de politieke stabiliteit ondermijnen, zullen regeringsleiders besluiten samen te werken met de protestbeweging (hetgeen een eventueel succes van de beweging verklaart). Maar acties en reacties van protesteerders en bestuurders beïnvloeden elkaar wederzijds: de politieke instabiliteit is niet alleen oorzaak en dus bepalend voor de relatie tussen beide partijen, maar ook gevolg van die relatie. Immers, doordat de bestuurders in eerste instantie de eisen van de actiegroepen niet wilden inwilligen, verloor datzelfde bestuur door het optreden van de actiegroepen haar electorale meerderheid in de gemeenteraad. Politieke samenwerking, dat wil zeggen toenadering van politieke leiders tot de protestbeweging via concessies, kan dus afgedwongen worden door actief verzet van een wijkbevolking. Het model van Piven en Cloward is te passief ten opzicht van de strijd van actiegroepen.

Het derde onderdeel van de probleemstelling betreft de kwestie van het kunnen vasthouden van de gedane concessies. Opnieuw zoeken we voor een verklaring steun bij de theorie van Piven en Cloward. Zij menen dat politieke hervormingen soms ingetrokken worden als ze te kostbaar zijn of door andere groepen in de samenleving sterk worden veroordeeld. Het laatste was in Rotterdam niet het geval. De stadsvernieuwing werd door grote groepen bewoners in Rotterdam als noodzakelijk gezien. Kostbaar was de stadsvernieuwing zeker, blijkbaar niet te kostbaar. Piven en Cloward gaan verder: 'andere hervormingen blijken verenigbaar te zijn met de belangen van economisch machtige groepen'. In hoofdstuk vijf hebben we betoogd dat door de bouwwereld in de periode 1971-1975 bij de overheid sterk werd aangedrongen om stimulerende maatregelen te treffen om de bouwproductie weer te doen stijgen en tegelijk de werkloosheid in de bouw te bestrijden. Daarbij werd de nadruk gelegd om met name renovatie-projecten via overheidssteun op gang te brengen. In de bouwnijverheid en bij het bankwezen (de financiering) lagen duidelijke belangen om het nieuwe beleid van de gemeente Rotterdam te ondersteunen. Bovendien was de politiek, zowel gemeentelijk onder Van der Ploeg als landelijk onder Schaefer, bereid om mee te werken aan de totstandkoming van de stadsvernieuwing. Dat betekende een succes voor de Aktiegroep en de bewoners van de wijk het Oude Westen. Dat succes was, naast de acties, mede mogelijk door steun van de politieke machthebbers en doordat economische voorwaarden voor een stadsvernieuwing voldoende aanwezig waren.

BIJLAGE I

De veertien eisen die de heer Lamberts op twee april 1970 aan B&W voorlegde.

1. Realisatie van het bestemmingsplan 'Oude Westen', opgesteld door Eijkelenboom, ter Braak, Middelhoek, Hammel, Witstock en Prof. Quist en zoals aangeboden is aan Burgemeester en Wethouders begin maart 1970: voortaan genoemd 'Rekonstruktieplan Oude Westen'.
2. Verbetering van alle straten in bovengenoemde wijk, in overleg met vertegenwoordigers van de Aktiegroep Het Oude Westen.
3. Invoering van een verkeersplan in overleg met deze Aktiegroep, welk plan uitgevoerd moet zijn voor de aanvang van Manifestatie C'70.
4. Brandbeveiliging; inhoudende: betere markering van de waterputten en het aanbrengen van voldoende brandmelders.
5. Het openstellen van de speelplaatsen van de scholen in de wijk buiten de schooluren onder toezicht van vrijwilligers uit de buurtbevolking.
6. De afsluiting van tussenstraatjes voor speelruimten en het aanbrengen van beplanting in overleg met de Aktiegroep en uitvoering hiervan voor de aanvang van Manifestatie C'70.
7. Aanleg van een speelplaats naast het gebouw Ons Huis voor de aanvang van C'70.
8. Betere subsidiëring van de speeltuin Weena aan de Diergaardesingel, zodat deze tuin beter kan functioneren.
9. Bestrijding van ratten en ander ongedierte ter bescherming van de volksgezondheid.
10. Vertaling van de Saneringsnota (van 1969) in voor burgers verstaanbare taal, zoals werd toegezegd door de wethouder Polak op de buurtbijeenkomst van de bevolking op 11 maart 1970.
11. Bekendmaking van die panden, welke het eigendom van de gemeente zijn.
12. Toekennen van een 'leefbaarheidssubsidie' overeenkomstig de bedragen, die aan andere wijken ter beschikking zijn gesteld.
13. Het scheppen van zwem- en badgelegenheid in overleg met de Aktiegroep, met als overbrugging het ter beschikking stellen van verrijdbare douchecabines.
14. Bevordering van het ter beschikking stellen van het sinds jaren leegstaande pand van V&D in de Gouvernestraat ten behoeve van sport, spel en recreatie.

NOTEN

1. Inleiding

1. D. Lucas, Overzicht van de bemoeiingen van het gemeentebestuur van Rotterdam met de sanering 1940 t/m 1972 (Rotterdam 1974), 5.
2. J.G. van der Ploeg, Dit was het begin. Verantwoording van het stadsvernieuwingsbeleid 1974-1982 (Rotterdam 1982), Gemeentelijke Archiefdienst Rotterdam (GA Rotterdam), inv. nr. XVI B77, f 7.
3. Ibidem, f 11.

2. Theorie-n over actiegroepen.

4. Yap Hong Seng, Stad, wie doet je wat? Beschouwingen over buurt- en stadsvernieuwing (Den Haag 1981), 9.
5. Ibidem, 10.
6. Ibidem, 11.
7. Ibidem.
8. Stadsvernieuwing; rapport van de Commissie (Schouten) ter bestudering van de financiële consequenties van sanering en stadsreconstructie (Den Haag 1972), 13.
9. Ibidem, 9.
10. Yap Hong Seng, Stad, wie doet je wat?, 16.
11. Stadsvernieuwing, rapport van de Commissie, 56.
12. Werkgroep 2000: E. Kalk e.a., Stadsvernieuwing: ervaringen uit de post-akademiale cursus stadsvernieuwingsprocessen te Tilburg (Den Haag 1983), 282.
13. Ibidem, 283.
14. G. Anderiesen en A. Reijndorp, 'Stadsvernieuwing als overheidskunst' in: G. Anderiesen, A. Reijndorp, Kunst en beleid in Nederland 4 (Amsterdam 1990), 24.
15. Yap Hong Seng, Stad, wie doet je wat?, 57.

16. E. Kalk e.a., Stadsvernieuwing: ervaringen, 289.
17. Ibidem, 207.
18. Ibidem, 84.
19. Ibidem, 75.
20. E. Kalk e.a., Stadsvernieuwing: ervaringen, 86.
21. A.F.A. Korsten, Het spraakmakende bestuur (Den Haag 1979), 26.
22. E. Elsinga, Politieke participatie in Nederland (Enschede 1985), 11.
23. W.A. Beck, Democratie in de wijken (Amsterdam 1978), 7.
24. Elsinga, Participatie, 39.
25. Ibidem, 55.
26. Korsten, Spraakmakende bestuur, 2.
27. H.P.G. Hoorn, Inspraak in gemeentelijk, ruimtelijk beleid (Alphen aan de Rijn 1975), 103.
28. Inspraak en stadsvernieuwing, KORO-ML (Rotterdam 1976), GA Rotterdam, inv. nr. X D5, f 50.
29. Ibidem, f 18.
30. Beck, Democratie, 123.
31. Korsten, Spraakmakende bestuur, 14-33.
32. Elsinga, Participatie, 56.
33. Beck, Democratie, 126.
34. Hoorn, Inspraak, 127.
35. Beck, Democratie, 137.
36. Ibidem, 126.
37. H. Hoelen, De Hollandse ziekte. De pressiegroepen tegen het algemeen belang (Leiden/Antwerpen 1989), 341.
38. A.L. Constandse, Anarchisme: inspiratie tot vrijheid (Amsterdam 1974), 59.

39. Ibidem, 18.
40. Ibidem, 60.
41. Ibidem, 16.
42. A.L. Constandse, 'Democratische alternatieven' in: J. Rogier(red.), Kiezer zonder keuze (Utrecht 1979), 126.
43. Beck, Democratie, 136.
44. Ibidem, 143.
45. Ibidem, 145.
46. Ibidem, 146.
47. Actiegroep De Sterke Arm in de Amsterdamse Dapperbuurt, Beck, Democratie, 160.
48. Elsinga, Participatie, 70.
49. Ibidem, 76.
50. Ibidem, 83.
51. Ibidem, 86.
52. Beck, Democratie, 173.
53. Ibidem, 193.
54. Ibidem, 197.
55. D.H. Houthoff, 'Stadsrehabilitatie; organisatie van een proces', Bouw 1973(II) 1411-1414, aldaar 1411.
E. Kalk e.a., Stadsvernieuwing: ervaringen, 149.
56. Houthoff, 'Stadsrehabilitatie', Bouw 1973, 1412.
57. Ibidem.
58. Huisbatenboek, Actiegroep Het Oude Westen, (Rotterdam 1974), GA Rotterdam inv. nr. X E88.
59. Yap Hong Seng, Stad, wie doet je wat?, 15.

60. H. de Haan en I. Haagsma, Stadsbeeld Rotterdam (Utrecht 1982), 18.
61. Beck, Democratie, 60.
62. Beck, Democratie, 20.
63. Ibidem, 21.
64. F.F. Piven en R.A. Cloward, Poor people's movements. Why they succeed, how they fail (New York 1977), 4.
65. Ibidem, 3.
66. Elsinga, Participatie, 84.
67. Piven en Cloward, Movements, 10-12.
68. Ibidem, 27.
69. Ibidem, 29-30.
70. Ibidem, 33.

3. De periode 1940-1970.

71. R. Blijstra, Rotterdam, de geschiedenis van tien jaren wederopbouw (Rotterdam 1955), 187.
72. Lucas, Overzicht sanering, 9.
73. W. de Jong, Interetnische verhoudingen in een oude stadswijk (Rotterdam 1986), 133.
74. Ibidem, 135.
75. Lucas, Overzicht sanering, 9.
76. J. Hasper, Rotterdam, 32 jaar met de tijd mee (Rotterdam 1973), 41.
77. Lucas, Overzicht sanering, 10.
78. U. Barbieri e.a., Stedebouw in Rotterdam, plannen en opstellen 1940-1981 (Amsterdam 1981), 10.
79. De Haan, Stadsbeeld, 79.

80. D. Hooftman, Wandelen in het Westen (Rotterdam 1988), 14.
81. E. Roelofsz, De frustratie van een droom. De wederopbouw van Rotterdam 1940-1950 (Rotterdam 1989), 152.
82. H. Tilman, Het nieuwe Rotterdam en de ordening van de stad (Rotterdam 1980), 91-92.
83. Lucas, Overzicht sanering, 15.
84. Barbieri, Stedebouw, 74.
85. Lucas, Overzicht sanering, 17.
86. Ibidem, 19.
87. Ibidem, 14-22.
88. Ibidem, 30.
89. Ibidem, 37. Maar de CPN onttrok zich aan de stemming.
90. Rotterdams Nieuwsblad van 8-9-1961.
91. Lucas, Overzicht sanering, 116.
92. Sanering en reconstructie van oude stadswijken, GA Rotterdam, Verzameling gedrukte stukken 1969:160, volgnummer 24, litt a..
93. GA Rotterdam, Verzameling gedrukte stukken 1969:172.
94. Ibidem, 127-128.
95. Lucas, Overzicht sanering, 122.
96. GA Rotterdam, Verzameling gedrukte stukken 1969:133.
97. Lucas, Overzicht sanering, 139.
98. Ibidem, 108.
99. De Haan, Stadsbeeld, 12.
100. Barbieri, Stedebouw, 13.

4. De periode 1970-1974.

101. M.M.H. van Vessum, Rapport Het Oude Westen, Archief Aktiegroep, inv. nr. 1, f 5.
102. Lucas, Overzicht sanering, 94.
103. Lucas, Overzicht sanering, 95.
104. De Jong, Interetnische verhoudingen, 137.
105. Archief Aktiegroep Het Oude Westen, Beleidsnota 'Stichting tot samenwerking en opbouw in het Westen', inv. nr. 1, f 1.
106. Ibidem, f 2.
107. Vessum, Rapport, Archief Aktiegroep, inv. nr. 1, f 1.
108. B.A. Schuurman Hess, Positieve en negatieve aspecten van het werk en van het werken met een actiegroep, Archief Aktiegroep, inv.nr. 1, f 5.
109. Ibidem, f 15.
110. W. de Jong, Interetnische verhoudingen, 139.
111. Schuurman Hess, Aspecten, Archief Aktiegroep, inv. nr. 1, f 15.
112. Vessum, Rapport, Archief Aktiegroep, inv. nr. 1, f 6.
113. E.F. Groosman, 'Systeem voor een stadssanering', Bouw 1971(I) 122-132, aldaar 122.
114. 'Vijfmaal Gouvernekwartier in Rotterdam', Bouw 1971(I) 930-945.
115. Aktiegroep Het Oude Westen, Rekonstruktieplan Oude Westen, Archief Aktiegroep, inv. nr. 1.
116. Ibidem.
117. Notulen 2e buurtbijeenkomst 25-3-'70, Archief Aktiegroep, inv. nr. 3, presentielijst.
118. Notulen 2e buurtbijeenkomst 25-3-'70, Archief Aktiegroep, inv. nr. 3, f 19.
119. Notulen Aktiegroep 31-3-'70, Archief Aktiegroep, inv. nr. 2.
120. Notulen 3e buurtbijeenkomst 28-4-'70, Archief Aktiegroep inv. nr. 3, f 3.

121. Ibidem, f 18.
122. Notulen 4e buurtbijeenkomst 26-5-70, Archief Aktiegroep inv. nr. 3.
123. Notulen Aktiegroepvergaderingen, presentielijsten.
124. Schuurman, Aspecten, Archief Aktiegroep, inv. nr. 1, f 17.
125. Notulen Actiegroepvergadering 31-3-1970, Archief Aktiegroep inv. nr. 2.
126. Buurtkrant, maart 1973, Archief Aktiegroep, inv. nr. 5.
127. Notulen Aktiegroepvergadering 14-7-1970, Archief Aktiegroep inv. nr. 2.
128. De Jong, Interetnische verhoudingen, 152.
129. J. Hasper, Rotterdam, 32 jaar met de tijd mee (Rotterdam 1973), 148.
130. H.P.G. Hoorn, Inspraak in gemeentelijk, ruimtelijk beleid (Alphen aan de Rijn 197), 31. Het betreft hier de nota 'inzake de toekomstige organisatie van het Rotterdamse wijkbestel'.
131. CBS, Statistiek der verkiezingen.
132. Ibidem.
133. Het Vrije Volk van 4 juni 1970.
134. Lucas, Overzicht sanering, 202.
135. De Haan, Stadsbeeld, 126.
136. De Jong, Interetnische verhoudingen, 142.
137. Notulen Aktiegroepvergadering 8-12-1970, Archief Aktiegroep inv. nr. 2.
138. Notulen buurtbijeenkomst 19-1-1971, Archief Aktiegroep inv. nr. 3.
139. De Jong, Interetnische verhoudingen, 144. De Jong geeft een opkomst van duizend aanwezigen.
De Haan, Stadsbeeld Rotterdam, 128, geeft een opkomst van twee duizend mensen.
140. Notulen Aktiegroepvergadering 7-9-1971, Archief Aktiegroep inv. nr. 2.
141. De Jong, Interetnische verhoudingen, 147.
- 142 Ibidem, 151-152.

143. Lucas, Overzicht sanering, 220.
144. Notulen Aktiegroepvergadering 19-6-1972, Archief Aktiegroep inv. nr. 2.
145. Structuurnota Rotterdam (Rotterdam 1972), Archief Aktiegroep inv. nr. 1, f 7.
146. Ibidem, f 94.
147. Buurtkrant Aktiegroep Het Oude Westen, juni 1972, Archief Aktiegroep, inv. nr. .
148. A.C. van Wickeren, 'Enige gedachten over een leefbaar stadscentrum', Economische-Statistische Berichten (ESB 1972), 28-29, aldaar 29.
149. Samenvatting van de voornaamste bezwaren tegen de structuurnota, Aktiegroep Het Oude Westen, Archief Aktiegroep, inv. nr. 1.
150. De Jong, Interetnische verhoudingen, 148.
151. Notulen Aktiegroepvergadering van 7-12-1972, Archief Aktiegroep, inv. nr. 2.
152. Ibidem.
153. De Jong, Interetnische verhoudingen, 16.
154. Beleidsdiscussie werkgroep Gastarbeid april 1973, Archief Aktiegroep, inv. nr. 1.
155. Beleidsnota 1973, B&W Rotterdam (Rotterdam 1973), Archief Aktiegroep, inv. nr. 1, f 12.
156. Ibidem, f 1.
157. Ibidem, f 34.
158. Beleidsnota 1974, B&W Rotterdam (Rotterdam 1974), Archief Stadsbibliotheek Rotterdam, volgnr. 277H.
159. Buurtkrant maart 1973, Archief Aktiegroep, inv. nr. .

5. De omslag van 1973/1974.

160. Buurtkrant oktober 1972, Archief Aktiegroep, inv. nr. .
161. De Haan, Stadsbeeld Rotterdam, 138.

162. Notulen Aktiegroepvergadering 24-4-1973, Archief Aktiegroep inv. nr. 2.
163. Notulen Aktiegroepvergadering 26-2-1974, Archief Aktiegroep inv. nr. 2.
164. Ibidem.
165. De Jong, Interetnische verhoudingen, 161.
166. Statistiek der verkiezingen, CBS.
167. Het Vrije Volk van 30--1974.
168. Verkiezingsprogramma 1974, PvdA-gewest Rotterdam.
169. Notulen Werkgroep Woon- en wijkverbetering 17-9-74, Archief Aktiegroep, inv. nr. 2.
170. J. Simonis, 'De geschiedenis van het grondbedrijf' in: Grondbedrijvigheden, 4e jrg. nr. 1, GA Rotterdam, inv. nr. P2174.
171. Brief van Van der Ploeg aan de Aktiegroep op 6-9-1974, Archief Aktiegroep, inv. nr. 6.
172. Hoelen, De Hollandse ziekte, 10.
173. J. Poot, 'Van nationale zaak tot nationale taak', ESB jrg. 1971, 196-202.
174. S. Grit en J.G. Lambooy, 'Regionale inkomensverschillen en werkloosheid in de bouw', ESB 1971, 1078.
175. Bouw 1971(II), 1603.
176. Bouw 1973, 12.
177. Bouw 1973(II), 10.
178. Bouw 197(VIII), 18.
179. Bouw 197(III), 3.
180. Bouw 197(XI), 36.
181. Bouw 197(IX), 32-33.
182. A.G. ter Hennepe, 'De werkgelegenheid in de bouw', Bouw 197, 289-292.
183. G. Werkman, 'Spiegel van de week', Bouw 1971(II), 1129.

184. Ibidem, 1373.
185. G. Werkman, 'Spiegel van de week', Bouw 1972(II), 1669.
186. H. Umrath, 'Werkgelegenheid in woningverbetering', Bouw 197, 49-460.
187. Bouw 197(VII), 2.
188. Arbeidsmarktbeschrijving 1973, GAB Rotterdam.
189. Ibidem.
190. G. Werkman, 'Spiegel van de week', Bouw 1973(I), 633.
191. M.J.W. van Laar, 'Vestigingsfactoren voor kantoren in de binnenstad', Bouw 1972(II), 1146.
192. M.J.W. van Laar, 'De vraag naar kantoorruimte', Bouw 1974, 93-940.
193. A.C. van Wickeren, 'Enige gedachten over een leefbaar stadscentrum', ESB 1972, 28-29.
194. M. Vandenberg, 'De toekomst van Rotterdam', Bouw 1974, 331.
195. Bouw 1971(I), 782.
196. Bouw 1974, 333.
197. Het Vrije Volk van 4-6-1970.
198. Ibidem.
199. Ibidem.
200. Ibidem.
201. Beck, Democratie, 80-11, over de bewonersstrijd in de Jordaan.
202. Het Vrije Volk van 4-6-1970.
203. Verkiezingsprogramma PvdA 1970, PvdA-gewest Rotterdam.
204. Kernpuntenprogramma gemeenteraadsverkiezingen 1974 Rotterdam van PvdA/PPR en PSP.
205. Verkiezingsprogramma PvdA 1974, PvdA-gewest Rotterdam.

6. De periode 1975-1980.

206. Notulen Aktiegroepvergadering 26-11-'74, Archief Aktiegroep inv. nr. 2.
207. Bouw 197(III).
208. Simonis, 'Geschiedenis grondbedrijf', Grondbedrijvigheden, 4e jrg. nr. 16, GA Rotterdam inv. nr. P2174.
209. J.G. van der Ploeg, 'Naar een stadsvernieuwingsbeleid' in: L.A. de Klerk red., Stadsvernieuwing in Rotterdam (Den Haag 1982) 1-32, aldaar 13.
210. Ibidem, 1.
211. Ibidem.
212. Van der Ploeg, Dit was het begin, GA Rotterdam, inv. nr. XVI B77, f 22.
213. Ibidem, f 22.
214. H. van Hogerhuis en A. de Jong, Stadsvernieuwing Rotterdam 1974-1984. Deel 3. Woningverbetering (Rotterdam 198), 16-17.
215. Van der Ploeg, Stadsvernieuwingsbeleid in: Klerk, Stadsvernieuwing, 16.
216. Notulen Aktiegroepvergadering 8--1979, Archief Aktiegroep, inv. nr. 4.
217. Ibidem, 16.
218. Ibidem, 17.
219. Bouwen en wonen in Rotterdam, Dienst van Bouw en Woningtoezicht e.a., (Rotterdam 1976), GA Rotterdam, inv. nr. X E61, f 13.
220. Hogerhuis, Stadsvernieuwing, 17.
221. Van der Ploeg, Dit was het begin, GA Rotterdam, inv. nr. XVI B77, f 1.
222. Van der Ploeg, Stadsvernieuwingsbeleid in: Klerk, Stadsvernieuwing, 12.
223. Ibidem, 13.
224. Simonis, Geschiedenis grondbedrijf, Grondbedrijvigheden, GA Rotterdam, inv. nr. P2174.
225. Bouwen en wonen, Dienst van Bouw- en Woningtoezicht e.a., GA Rotterdam, inv. nr. X E61.

226. Van der Ploeg, Stadsvernieuwingsbeleid in: Klerk, Stadsvernieuwing, 18.
227. Hogerhuis, Stadsvernieuwing, 32.
228. Ibidem, 26.
229. J.G. van der Ploeg, 'Knelpunten bij de vernieuwbouw', Bouw 197, 1-3, aldaar 2.
230. Notulen Aktiegroepvergadering 1-6-76, Archief Aktiegroep, inv. nr. 4.
231. E. Kalk e.a., Stadsvernieuwing: ervaringen, 284
232. Ibidem, 28.
233. Notulen Aktiegroepvergadering 9--197, Archief Aktiegroep, inv. nr. 4.
234. Notulen Aktiegroepvergadering 14-10-197, Archief Aktiegroep, inv. nr. 4.
235. Notulen Aktiegroepvergadering -6-197, Archief Aktiegroep, inv. nr. 4.
236. Notulen Aktiegroepvergadering 2-11-197, Archief Aktiegroep, inv. nr. 4.
237. Notulen Aktiegroepvergadering 1-12-197, Archief Aktiegroep, inv. nr. 4.
238. Notulen Aktiegroepvergadering 8-6-1976, Archief Aktiegroep, inv. nr. 4.
239. Ibidem.
240. Renovatiest(r)op?, Renovatiewijken Rotterdam (Rotterdam 1980), GA Rotterdam, inv. nr. VI F124, f 2.
241. Hogerhuis, Stadsvernieuwing, 21.
242. Notulen Aktiegroepvergadering 23-11-1976, Archief Aktiegroep, inv. nr. 4.
243. Hogerhuis, Stadsvernieuwing, 32.
244. Van der Ploeg, 'Knelpunten', Bouw 197.
245. Notulen Aktiegroepvergadering 1-9-1976, Archief Aktiegroep, inv. nr. 4.
246. Notulen Aktiegroepvergadering 2-1-1977, Archief Aktiegroep, inv. nr. 4.
247. Notulen Aktiegroepvergadering 2-1-1977, Archief Aktiegroep, inv. nr. 4.
248. Notulen Aktiegroepvergadering 1-9-1977, Archief Aktiegroep, inv. nr. 4.
249. Notulen Aktiegroepvergadering 11-10-1977, Archief Aktiegroep, inv. nr. 4.

250. Hogerhuis, Stadsvernieuwing, 33.
251. De Haan, Stadsbeeld Rotterdam, 64.
252. Barbieri, Stedebouw, 18.
253. Bezwaarschrift van de Rotterdamse wijken tegen het Structuurplan 'Rotterdam binnen de ruit', P. Huiskens (red.), GA Rotterdam, inv. nr. XXII D36.
254. Ibidem. Redacteur P. Huiskens was een actief lid van de Actiegroep Het Oude Westen. De Actiegroep heeft binnen het OSOW een initiërende rol gespeeld.
255. Ibidem.
256. Notulen Actiegroepvergadering 11-4-1978, Archief Actiegroep, inv. nr. 4.
257. Buurtkrant van mei 1978, Archief Actiegroep, inv. nr. .
258. Hogerhuis, Stadsvernieuwing, 34.
259. Het Vrije Volk van 1-6-1978.
260. Ibidem.
261. Het Vrije Volk van 30--1974.
262. Notulen Actiegroepvergadering 4-7-1978, Archief Actiegroep, inv. nr. 4.
263. Hogerhuis, Stadsvernieuwing, 38.
264. Ibidem.
265. Ibidem.
266. Notulen Actiegroepvergadering 6-3-1979, Archief Actiegroep, inv. nr. 4.
267. Notulen Actiegroepvergadering 24-4-1979, Archief Actiegroep, inv. nr. 4.
268. Notulen Actiegroepvergadering 22--1979, Archief Actiegroep, inv. nr. 4.
269. Notulen Actiegroepvergadering 18-9-1979, Archief Actiegroep, inv. nr. 4.
270. Notulen Actiegroepvergadering 8-1-1980, Archief Actiegroep, inv. nr. 4.
271. Brief van Van der Ploeg aan de Actiegroep, Archief Actiegroep, inv. nr. 6.

LITERATUUROPGAVE

ARCHIEVEN.

Archief Aktiegroep Het Oude Westen, Gaffelsstraat 1-3, Rotterdam.

Inv. nr.1, Stukken en rapporten:

Beleidsnota 1973 betreffende structuurnota Rotterdam (Rotterdam 1973).

Structuurnota Rotterdam deel I+II, Dienst van Stadsontwikkeling gemeente Rotterdam (Rotterdam 1972).

nr.2, Notulen Aktiegroepvergaderingen 1970-1974

nr.3, Notulen buurtbijeenkomsten 1970-1973

nr.4, Notulen Aktiegroepvergaderingen 197-1980

nr.5, Buurtkranten 1970-1980

nr.6, Ingekomen post Aktiegroep.

Archief Stadsbibliotheek Rotterdam.

Beleidsnota 1974, Stadsontwikkeling en Volkshuisvesting Rotterdam (Rotterdam 1973), Volgnr. 277H.

Gemeentelijke Archiefdienst Rotterdam.

Bouwen en wonen in Rotterdam, Dienst van Bouw en Woningtoezicht, Dienst van Stadsontwikkeling, Dienst van Volkshuisvesting (Rotterdam 1976). Inv. nr. X E61.

Huisbazenboek, Rotterdam 1974. Inv. nr. X E88.

Huiskens, P.(red.), Bezwaarschrift van de Rotterdamse wijken tegen het structuurplan 'Rotterdam binnen de ruit (Rotterdam 1977). Inv. nr. XXII D36.

KORO-ML, Inspraak en Stadsvernieuwing (Rotterdam 1976). Inv. nr. X D5.

Ploeg, J.G. van der, 'Naar een stadsvernieuwingsbeleid' in: L.A. de Klerk(red.), Stadsvernieuwing in Rotterdam (Den Haag 1982). Inv. nr.

Ploeg, J.G. van der, Dit was het begin. Verantwoording van het stadsvernieuwingsbeleid 1974-1982 (Rotterdam 1982). Inv. nr. XVI B77.

Renovatiest(r)op? Gezamenlijke renovatiewijken Rotterdam (Rotterdam 1980). Inv. nr. VI F124.

Sanering en reconstructie van oude stadswijken, Saneringsnota 1969.

Verzameling gedrukte stukken 1969:160, volgnr. 24, litt a.

Simonis, J., 'De geschiedenis van het grondbedrijf in Rotterdam in: Grondbedrijvigheden afl. 1982-1984. Inv. nr. P2174.

Stouten, P., 'Decentralisatie en Stadsvernieuwing', Bulletin nr. 25 (Rotterdam 1981). Inv. nr.

KRANTEN EN TIJDSCHRIFTEN.

Bouw, weekblad voor de bouw, jrg. 1970-1975.

Economische-Statistische berichten(ESB), economisch maandblad.

Rotterdams Nieuwsblad, het.

Vrije Volk, het.

LITERATUUR.

Anderiesen, G. en A. Reijndorp, 'Stadsvernieuwing als overheidskunst'in: G. Anderiesen en A. Reijndorp, Kunst en beleid in Nederland 4 (Amsterdam 1990).

Arbeidsmarktbeschrijving 1971-1978 GAB Rotterdam (Rotterdam 1971-1978).

Barbieri, U. e.a., Stedebouw in Rotterdam; plannen en opstellen 1940-1981 (Amsterdam 1981).

Beck, W.A., Democratie in de wijken. Een onderzoek naar buurtacties in Nederland (Amsterdam 1978).

Blijstra, R., Rotterdam, de geschiedenis van tien jaren wederopbouw (Rotterdam 1955).

Constandse, A.L., Anarchisme: inspiratie tot vrijheid (Amsterdam 1979).

Constandse, A.L., 'Democratische alternatieven' in J. Rogier(red.), Kiezer zonder keuze (Utrecht 1971).

Doorn, J.A.A. van, Met man en macht. Sociologische studies over maatschappelijke mobilisatie (Meppel 1973).

Elsinga, E., Politieke participatie in Nederland (Enschede 198).

Gewoon een buurt, wat kost het?, Aktiegroep Oude Westen, Maatschappij voor Volkswoningen en Projectgroep Stadsvernieuwing Oude Westen.

Haan, H. de en J. Haagsma, Stadsbeeld Rotterdam (Utrecht 1982).

Hasper, J., Rotterdam, 32 jaar met de tijd mee (Rotterdam 1973).

Hoelen, H., De Hollandse ziekte. De pressiegroepen tegen het algemeen belang (Leiden/Antwerpen 1989).

Hogerhuis, H. van en A. de Jong(red.), Stadsvernieuwing Rotterdam 1974-1984, deel 3. Woningverbetering (Rotterdam 198).

Hooftman, D.(red.), Wandelen in het westen (Rotterdam 1988).

Hoofdpunten PvdA-program 1974.

Hoorn, H.P.G., Inspraak in het gemeentelijk, ruimtelijk beleid (Alphen aan de Rijn 1975).

Jong, W. de, Interetnische verhoudingen in een oude stadswijk (Rotterdam 1986).

Kalk, E. e.a., Stadsvernieuwing: ervaringen uit de post-akademiale cursus Stadsvernieuwingsprocessen te Tilburg (Den Haag 1983).

Kernpuntenprogramma gemeenteraadsverkiezingen 1974 PvdA/PPR en PSP.

Korsten, A.F.A., Het spraakmakende bestuur (Den Haag 1979).

Lucas, D., Overzicht van de bemoeiingen van het Gemeentebestuur van Rotterdam met de sanering 1940 t/m 1972 (Rotterdam 1974).

Maandstatistiek van de Bouwnijverheid, CBS Den Haag, jrg. 1965 t/m 1978.

Maarse, J.A.M., Uitvoering en effecten van arbeidsmarktbeleid (Enschede 1983).

Nooren, M., Naar een kleurrijke belangenbehartiging in de wijk (Amsterdam 1986).

Piven, F.F. en R.A. Cloward, Poor people's movements. Why they succeed, how they fail (New York 1977).

Gewoon, een buurt. Beleidsplan het Oude Westen 1985-1995, Projectgroep Het Oude Westen.

Roelofsz, E., De wederopbouw van Rotterdam 1940-1950 (Rotterdam 1989).

Samenvatting van de voornaamste bezwaren tegen de structuurnota, Aktiegroep Het Oude Westen.

Stadsvernieuwing: rapport van de Commissie (Schouten) ter bestudering van de financiële consequenties van sanering en stadsreconstructie (De Haag 1972).

Statistiek der verkiezingen, CBS Den Haag.

Tilman, H., Het nieuwe Rotterdam en de ordening van de stad (Rotterdam 1980).

Verkiezingsprogramma 1970 PvdA-gewest Rotterdam.

Yap Hong Seng, Stad wie doet je wat? Beschouwingen over buurt- en stadsvernieuwing (Den Haag 1981).

Zald, M.N. en J.D. McCarthy (ed.), Social Movement in an organizational society (Brunswick, New Jersey 1987).